

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**235 NOLU ŞERİYE SİCİL DEFTERİNE GÖRE
MARDİN**

Fasih DİNÇ

Doç. Dr. Abdurrahman ACAR

**DİYARBAKIR
2007**

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

235 NOLU ŞERİYE SİCİL DEFTERİNE GÖRE MARDİN

Fasih DİNÇ

Doç. Dr. Abdurrahman ACAR

**DİYARBAKIR
2007**

ÖZET

Toplumların siyasi, sosyal ve ekonomik yapıları, içinde buldukları dönemin şartlarına göre şekillenir. Herhangi bir dönemin siyasi hukuki, ekonomik ve kültürel şartlarının sağlıklı bir şekilde incelenilebilmesi ancak dönem toplumunun bu şartlara verdiği olumlu ve olumsuz tepkinin izlenmesiyle mümkündür. Şeriye sicilleri, toplumun döneme ilişkin her türlü hareketini kayıt altına almaları hasebiyle yerel tarih araştırmalarında son derece önemli bir yer teşkil etmektedirler. Tezin konusu olan 235 Nolu Mardin Şeriye Sicil defteri de 1858–1861 yılları arasında Mardin’in tüm Osmanlı ülkesi içersinde hukuki, idari, sosyal ve ekonomik yönlerine ilişkin yapısını günümüze ulaştıran çok önemli bir sicil defteridir. Bu defterin bizim için belki de en önemli yönü Tanzimat sonrasında inkişaf eden hukuki ve idari uygulamalarının kent ölçeğinde doğurmuş olduğu çatışmaları ihtiva etmesidir. Ayrıca merkezle bölge arasındaki yazışmaların içeriğini, azl, tayinler, dönemin siyasi atmosferi, sosyal ve ekonomik meseleleri içine alan çok önemli bir defterdir.

Bu çalışma, 1858–1861 yılları arasında Mardin’in hukuki, idari ve sosyo-ekonomik yönlerini 235 Nolu Mardin Şeriye Sicilinin verileri çerçevesinde değerlendirmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. *Girişte* Mardin’in Osmanlı hâkimiyetine geçişi ile merkezi devletin yerelde temsilciliğini yapan unsurları ve bu unsurların, incelemelere esas teşkil eden döneme gelinceye dek rol ve hareketleri ayrıntılara girilmeden verilmeye çalışıldı. Özellikle çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için şeriye sicillerinin tanımı yapılarak Osmanlı tarihi araştırmaları konusunda haiz oldukları önem vurgulandı. Birinci bölümde Mardin’deki Osmanlı şeriat mahkemesinin işleyişi, mahkemede çalışan personeli ve bu mahkemeye intikal eden dava ve kayıt

çeşitleri -defterin sunduğu olanaklar çerçevesinde- değerlendirildi. İkinci bölümde; 1858–1861 yılları arasında Osmanlı idari yapısının kent bazındaki uygulamaları belirtildi. Merkezi sistemin yerelde resmi temsilciliğini yapan idari görevliler ile ilgili deftere yansıyan bilgiler yine bu bölüme dâhil edildi. Son bölümde ise anılan dönemde Mardin’de yaşayan insan topluluklarının, bu toplulukların hem birbirlerine karşı hem de kendi içlerinde sosyal örgütlenmeleri, bu örgütlenmelerin kentin ekonomik hayatına olan etkileri vurgulanmaya çalışıldı.

ABSTRACT

Political, social and economical structures of the societies are shaped by the conditions of the period they are involved in. To investigate properly the political, legal, economical and cultural conditions of any period is only possible through the observation of the positive and negative reactions of the society of that period to these conditions. The court registries are very important for local historical researches because of the registration of every kind of incidents of that period society. Mardin Court Registry numbered 235 which is the subject of the thesis is a very important record book bringing the structure of Mardin between 1858-1861 in relation to the legal, administrative, social and economical structures of Ottoman to the present days. The most important aspect of this record book may be that it includes the clash between legal and administrative applications around Mardin developing after Tanzimat period. Furthermore, it is a very important record book including the content of the writings between administrative center and the region, discharging, appointment, political conditions, social and economical matters of that period.

This study has been made to evaluate legal, administrative, social-economical structures in Mardin between 1858-1861 within the frame of Mardin Court Registry numbered 235 .

This study consists of introduction and three chapters. In the introduction, after Ottoman ruled over Mardin, the elements and the role and activities of these elements being the local representation of central government until the investigated period have been given without the details. In order to be well understood, especially the definition

of the court registries has been made and its importance in the Ottoman historical research has been emphasized. In the first chapter, the function of Ottoman Shari'a law court in Mardin, the staff working at the law court, various lawsuits and records have been evaluated within the frame of opportunities by the court book. In the second chapter, the local application of the Ottoman administrative structure between 1858-1861 has been explained. The information in the court book related to administrative authorities being local representation of central governmental system has been included in this chapter. And in the last chapter, the communities in Mardin, these communities being socially organized both against each other and in itself, and the impacts of it on the economical life of the city have been emphasized.

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından
.....
Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Abdurrahman ACAR

Üye : Doç. Dr. Ahmet KANKAL

Üye : Doç. Dr. Mehmet AZİMLİ

ONAYLI

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

ÖNSÖZ

Tarih; milletlerin, toplumların ve insanlığın ortak hafızası olma özelliğini geçmişten günümüze değin sürdürmüştür. Hafızası olmayan bir insanın, toplum içindeki hayat tecrübesi nasılsa bir milletin medeniyet içerisindeki yeri de öyledir. İnsan toplumlarının millet olma süreçleri büyük ölçüde tarihle ilişkilerinden ve tarihlerini muhafaza edip etmemelerinden etkilenmiştir.

Türkiye’de bilimsel tarih yazımı yakın bir zamana değin Osmanlı Devletinin genel sosyal, siyasal ve ekonomik yönüne ilişkin incelemeleri esas alıyordu. Ancak son yirmi yıldan bu yana Osmanlı devletinin mufassal tarihi ışığında yerel tarih çalışmalarına büyük bir yönelim olmuş ve bu alanda kayda değer bir kütüphane oluşmuştur. Yerel tarih araştırmalarının kazandığı bu ivmeden zengin bir tarihi mirasa sahip olan Mardin şehri de nasibini almıştır. Mardin ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar bu zengin ve kültürel mirasına rağmen geç kalınmış çalışmalardır. Ancak söz konusu çalışmaların, bilimsel ve ciddi emek gerektiren çalışmalar olmaları bu gecikmenin sebep olduğu üzüntüyü nispeten gidermektedir.

Bir kentin sahip olduğu tarihi birikim, ait olduğu coğrafyanın siyasal, kültürel ve ekonomik kaderine bağlı olduğu kadar kenti inşa eden insanına da aittir. Hatta kent tarihinin teşekkülünde en büyük katkının çevresel faktörlerden ziyade kent insanına ait olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu görüşün doğruluğu güçlü dayanakların ortaya konması ile mümkündür. Bu dayanakların en önemlisi de şeriye sicilleridir.

Şeriye sicillerini yereli ilgilendiren yönüyle, kent ve sakinlerinin zaman yolculuklarına ait fotoğrafların arşivlendiği defterler olarak tanımlayabiliriz. Bu defterler, kentin tarihi süreç içerisindeki gelişimini bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Bu defterlerde insanın sivil, yani bir nevi kendisini bulması tarihi sivilleştiğinden, bu defterlerin ayrı ve özel bir kaynak türü olmasını sağlamaktadır.

Tarihi bir bilim olarak bireyin hizmetine sunan şeriye sicilleri taranmadan, araştırılmadan vücuda getirilmiş eserler, eksik eserlerdir.

Mardin tarihine ilişkin kaleme alınmış eserler maalesef bu eksikliği taşımaktadır. Ancak Avrupa Birliği Hibe Programı dâhilinde hazırlanan proje ile bazı defterlerin belge özetleri çıkarılmış, aynı program dâhilinde yapılan sempozyuma sunulan çalışmaların kiminde yine şeriye sicillerinden faydalanılma yoluna gidilmiştir. Biz de bu eksikliğin giderilmesine yönelik olarak 235 Nolu Sicil Defteri ışığında Mardin ve çevresinin 1858–1861 yıllarını kapsayan dört yıllık tarihini değerlendirerek Mardin tarihi araştırmalarına katkıda bulunmak istedik.

Bu çalışmaya teşvik edip hemen her aşamasında her türlü desteğini esirgemeyen değerli danışmanım, hocam Doç. Dr. Abdurrahman Acar’a teşekkürü borç bilirim.

Fasih DİN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MARDİN	1
ŞERİYE SİCİLLERİ VE 235 NOLU ŞERİYE SİCİLİ.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

235 NOLU ŞERİYE SİCİLİNE GÖRE MARDİN MAHKEMESİ VE İŞLEYİŞİ

1.1 MAHKEME BİNASI	11
1.2 MAHKEME PERSONELİ	13
1.2.1 Kadı Naibi	13
1.2.2 Kâtipler.....	15
1.2.3 Muhzır	16
1.2.4 Şuhudü'l-Hal	17
1.2.5 Vekiller.....	28
1.3 MAHKEMENİN İŞLEYİŞİ.....	30
1.4 MAHKEMEYE İNTİKAL EDEN DAVA VE KAYIT ÇEŞİTLERİ	31
1.4.1 Mülk Satışları	32
1.4.1.1 Ev Satışları.....	33
1.4.1.2 Bağ, Bahçe, Tarla Satış ve Kayıtları.....	33
1.4.1.3 Dükkân Satışları.....	34
1.4.2 Vasi Tayinleri.....	34
1.4.3 Alacak Verecek Davaları	36
1.4.4 Tereke Miras Kayıtları	36
1.4.5 Arazi Anlaşmazlığı.....	38
1.4.6 Miras Davaları.....	39

1.4.7 Vakıf Malları İle İlgili Davalar	40
1.4.8 Cinayet Davaları.....	43
1.4.9 Yüz Kızartıcı Suçlar	47
1.4.9.1 Hırsızlık	47
1.4.9.2 Zina ve Tecavüz.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

235 NOLU ŞERİYE SİCİLİNE GÖRE MARDİN'İN İDARİ YAPISI

2.1 OSMANLI İDARİ TEŞKİLATI	50
2.2 OSMANLI İDARİ TEŞKİLATI İÇİNDE MARDİN	51
2.2.1 Kazalar	53
2.2.2 Nahiyeler	54
2.2.3 Köyler.....	55
2.2.4 Mahalleler.....	57
2.3 MARDİN'DE İDARİ GÖREVLİLER.....	58
2.3.1 Kaymakam	58
2.3.2 Kaza Müdürleri	59
2.3.3 Müftüler.....	61
2.3.4 Diğer Görevliler	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARDİN'İN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

3.1 DEMOGRAFİK YAPI VE CEMAATLER	65
3.1.1 Müslümanlar	68
3.1.2 Gayrimüslimler	70
3.1.2.1 Süryani Yakubiler.....	74
3.1.2.2 Süryani Katolikler.....	75
3.1.2.3 Yahudiler	75
3.2 GÜNDELİK HAYAT	75
3.2.1 Evler, Evin Döşemesi ve Kullanılan Eşyalar	75
3.2.2 Aile ve Evlilik	79
3.2.3 Komşuluk İlişkileri	86
3.2.4 İsim ve Lakaplar.....	90
3.3 DİNİ VE SOSYAL YAPILAR.....	100
3.3.1 Cami ve Mescitler	100
3.3.1.1 Ulu Cami.....	101
3.3.1.2 Reyhaniye Camii	101
3.3.1.3 Şehidiye Camii.....	102

3.3.1.4 Şeyh Yusuf el-Sabuni Camii	102
3.3.1.5 Araplar Mescidi	102
3.3.1.6 Küçük Camii	102
3.3.1.7 Abdulaziz Camii	103
3.3.1.8 İbrahim Bey Camii	103
3.3.1.9 Şeyh Şaullah Camii.....	103
3.3.2 Diğer Yapılar.....	103
3.4 İKTİSADİ VAZİYET.....	105
3.4.1 Tarım ve Hayvancılık.....	106
3.4.2 Ticari Faaliyetler	109
3.4.2.1 Ticaret Yolları ve Mardin	109
3.4.2.2 Mardin Ticaret Hayatı.....	110
3.4.2.2.1 Mardin'deki Esnaf Gurupları ve Ticari Mekânlar	111
3.4.2.3 Bölgeler Arası Ticaret ve Tüccar Sınıfı.....	114
3.4.3 Para.....	118
3.4.4 Fiyatlar	120
3.4.4.1 Hububat Fiyatları	121
3.4.4.2 Canlı Hayvan Fiyatları.....	121
3.4.4.3 Taşınmaz Malların Fiyatları.....	122
3.4.5 Ücretler.....	126
SONUÇ:	127
KAYNAKÇA	130
EKLER.....	133

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.g.t.	: Adı geçen tez.
a.g.y.	: Adı geçen yer.
Bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
Ed.	: Editör.
Haz.	: Hazırlayan.
UMTSB	: Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyum Bildirileri.
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı.
MMITC.	: Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya.
Nşr.	: Naşir.
s.	: Sayfa.
Sa.	: Sayı.
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları.

GİRİŞ

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MARDİN

Mardin ve çevresinin Osmanlılarca ilhakı, Yavuz Sultan Selim'in takip ettiği doğu siyasetinin bir sonucu ve Şah İsmail'e karşı elde ettiği Çaldıran Zaferi sonrasında Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne bağlanması hadiseleri ile ilgilidir. Bölgedeki diğer yerlerin alınmasında olduğu gibi, Mardin'in alınmasında da İdris-i Bitlisi'nin etkisi vardır. Mardin'in Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi hadisesi şöyle özetlenebilir: Diyarbakır alındıktan sonra, Şah İsmail tarafından Diyarbakır'ı muhasaraya tayin edilen Karahan'ın Mardin istikametine çekilmesi üzerine Safevi kuvvetleri Osmanlı ordusu tarafından takip edilir, ancak Karahan Mardin'de durmayarak çöle doğru yoluna devam eder. Bunun üzerine İdris-i Bitlisi'nin teklifiyle Mardin'in alınması kararlaştırılır. Mardin'in bu ilk muhasarasında, iç kale hariç, hiçbir çatışmaya girilmeden şehir teslim alınır. Çok geçmeden Osmanlı kumandanları arasında çıkan bir ihtilaf sebebiyle, Mardin tekrar Safevilerin eline geçer. Osmanlıların bölgedeki faaliyetleri sonucu 1516 yılında Mardin kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girer¹.

Mardin, Osmanlı sınırlarına katıldıktan sonra yapılan ilk idari taksimatta, bir liva olarak Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmıştır. Mardin'in Diyarbakır'a bağlanmasında, idari bakımdan ilk çağlardan beri Diyarbakır ile bağlantısının önemli rolü olmuştur².

Mardin'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle merkezi yönetimin bölgedeki temsilcileri Kürt, Türk, Arap, Ermeni Süryani köylü göçebeler, Süryani, Ermeni nüfusun ağırlıklı olarak merkezinde buldukları bir kentsel ekonomi ve neredeyse kent siyasi tarihinin bir nevi şekillenmesine kaynaklık eden Kürt, Türk ve Arap aşiret

¹ Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara 1991, s. 15–33.

² Göyünç, **a.g.e.**, s. 37.

reislerinin oluşturduğu yerel aristokrasidir³. Bölgedeki gayrimüslimlerin nüfusu dışındaki Türk, Kürt ve Arap halkının büyük çoğunluğu aşiret yapısı içinde yaşamlarını sürdüren kabile ve cemaatlerden oluşmaktaydı⁴. Bu da Mardin'in kent ve kırsal kesimindeki sosyal yapısının en önemli unsurunun aşiretler olduğunu göstermektedir. Çok sayıda yerleşik veya göçebe aşiretin bölgede bulunması, aşiretlerin gücünü daha da artırmış ve aşiretlerin gücüne dayanan beyler ön plana geçmiştir⁵.

Bütün XVI. yüzyıl boyunca Diyarbakır'a bağlı bir liva olarak kalan Mardin'de, Osmanlı iktidarı, tarım gelirlerinin, padişah ve beylerbeyi hasları ile yerel ümera arasında bölüşümünü sağlayan tımar sistemi çerçevesinde kurulmaya çalışılmış ve bazı aşiret beylerine mukataa gelirlerinin toplanmasında geniş yetkiler tanınmıştır. Bu çerçevede bölgedeki yerel güçlerin denetim ve sadakatleri sağlanmaya çalışılmıştır⁶. Bu dönemde Safevi-Osmanlı mücadelesinin büründüğü dinsel çekişmelerden kaynaklanan bazı olaylar meydana gelmiş⁷ olmasına karşılık bölgeyi ciddi anlamda etkileyebilecek herhangi bir olaya rastlanmamaktadır.

XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılda ülke genelinde meydana gelen huzursuzluklar bölgede de kendini hissettirmiştir⁸. Devletin toprak sisteminde meydana gelen bozulmalar nedeniyle bölge, yerel unsurların eşkıyalık faaliyetlerine sahne olmuştur. Çıkan ayaklanmalar, Milli aşireti Beyi Mir Mehmet tarafından bastırılıp yolların güvenliğini de sağlaması nedeniyle, kendisine Habur sancağı beyliği verilmiştir⁹. Daha sonraları da devletin, Güneydoğu Eyaleti sancaklarının dirlik ve hazineye ait geniş mukataa topraklarını düzene koymak amacıyla Güneydoğu Eyaleti sancaklarının yeniden yazma işini başlatması geniş olaylara sebep olmuş, Diyarbakır-Mardin-Rakka-Birecik yöresi sancaklarında pek çok köyün harap olup nüfussuz kalmasına neden olmuştur¹⁰.

³ Suavi Aydın-Kudret Emiroğlu-Oktay Özel-Süha Ünsal, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, İstanbul 2001, s. 119.

⁴ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 150.

⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, "Tanzimat Döneminde Mardin ve Çevresinde Devlet Aşiret İlişkileri", **Makalelerle Mardin Tarih-Coğrafya I**, (MMITC), Haz. İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, s. 502.

⁶ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 115.

⁷ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 155.

⁸ İlhan Palalı, **XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1999, s. 29.

⁹ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları**, Ankara 1999, s. 465/3.

¹⁰ Akdağ, **a.g.e.**, s. 465.

XVII. yüzyıl başlarının Celali isyanları ve terör döneminin zirve noktasında yaşanan Büyük Kaçgun (1603–1608) safhasında, kırsal kesimde gerçekleşen kitleler halinde yer değiştirme ve göçün Anadolu genelinde tarımsal yapıda yol açtığı sarsıntı, Osmanlı hazinesini çok ağır bir şekilde etkilemiştir¹¹. Ayrıca Osmanlı-İran ve Osmanlı-Avusturya savaşları da söz konusu mali bunalımı daha da derinleştirmiştir¹². Bunun üzerine devlet, kısa vadeli de olsa bir çözüm olarak gördüğü iltizam sistemini yaygınlaştırma yoluna gitmiştir. Bu sistemin para ekonomisine dayanması bölgenin irsi sahipleri yerine askerlikten uzak mültezimleri tarımsal üretime dâhil etmesi yerel güç unsurlarının tepkisine neden olmuştur¹³. Tımar sisteminin yerini almaya başlayan ve fiyatların İstanbul'dan belirlendiği, merkeziyetçi bir nitelik gösteren iltizam sisteminden, ilk başlarda taşra seçkinlerinden çok İstanbul'daki askeri sınıf mensupları ile büyük tüccarlar yararlanmıştı. Yerel unsurlar ancak bu büyük mültezimlerin bölgedeki temsilcisi olarak devreye girebiliyor, ya da daha ziyade ikinci veyahut da üçüncü elden mültezim konumla yetinmek durumunda kalıyorlardı¹⁴. Bu durum bölgede bazı çatışmaları beraberinde getirmiştir. Çatışmalar merkezle bölge seçkinleri arasında olduğu gibi bölgedeki seçkinler arasında da kendini gösteriyordu. Yerel güç unsurları arasındaki çatışmalarda merkezin yerel temsilcileri konumunda olanlar desteklenmiş böylelikle bir nevi yerel güç dengeleri ayarlanmaya çalışılmıştır. Özellikle bölgenin en önemli yerel güç dengelerinden Milli aşireti, söz konusu bu çatışmalar nedeniyle merkez tarafından belli dönemlerde kimi zaman üzerine gidilip bazı kolları dağıtılırken kimi zaman da çeşitli imtiyazlara dâhil edilmiştir¹⁵.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı-İran savaşlarının Mardin bölgesine kayması sonucu Mardin, Acemlerin saldırılarına maruz kalmışsa da bu saldırılar püskürtülmüş ve Mardin fazla yara almadan bu saldırıları atlattır¹⁶. Bununla birlikte Sincar aşiretinin eşkıyalık faaliyetleri de bölgede ciddi bir asayiş problemi yaratmış ve bundan dolayı bölgenin transit ticaret yolu zarar görmüştür¹⁷. Gerek Celali isyanlarının bölgeye verdiği tahribat gerekse de aşiretlerin devlet ve kendi aralarında yapmış oldukları çatışmalar olsun hiçbiri Arap aşiretlerinin Mardin bölgesine kaymalarından

¹¹ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 172.

¹² Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi; Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, Çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara 2002, s. 60.

¹³ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 162–63.

¹⁴ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁵ Akdağ, **a.g.e.**, s. 465-66; Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 176.

¹⁶ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, Çev. Hüseyin Haşimi Güneş, İstanbul 2007, s. 80.

¹⁷ İbrahim Özcoşar-Hüseyin Haşimi Güneş-Fasih Dinç, **242 Nolu Mardin Şeriye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İstanbul 2006, s. 87.

kaynaklanan tahribat kadar yıkıcı olmamıştır. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Arap aşiretlerinin baskısı XVIII. yüzyılda da devam etmiş ve bu baskılar tüm Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin günden güne gerilemesine neden olmuştur¹⁸. Bütün bu yüzyıl boyunca kırsal kesimde yoğunlaşan Arap aşiretlerinin kendi aralarındaki çatışmaları ve zaman zaman Kürt aşiretleri ile giriştikleri mücadeleler neticesinde Mardin ve çevresini yaşanılmaz bir hale getirmişti. XVIII. yüzyıldan itibaren bu çatışmalar kent merkezine de kaymıştır. Bu çatışmalar, kentte hâkimiyet kurma amacı üzerine odaklanıyordu. Bu yüzyılın başında Millioğulları ile Yakupoğulları arasında meydana gelen çatışmaların kenti harabeye çevirdiği kaydedilir¹⁹. Aşiretlerin kent hâkimiyetinden kaynaklanan mücadelelerine merkezden atanan yöneticilerle birlikte Bağdat valileri de katılmıştır²⁰. Ancak bu durum da bölgedeki çatışmaları durduramamıştır. Bu çatışmalar XIX. yüzyılda da devam etmiş ve bölgedeki gayrimüslim unsurları da zaman zaman içine almıştır. 1801 senesinde şehrin yöneticisi Erbilli Abdullah Ağa'ya karşı başarısız bir isyan girişiminde bulunan Daşiler, şehrin hemen kuzeydoğusunda bulunan Süryanilerin meskûn olduğu Mansuriye köyüne sığınmışlardır. Abdullah Ağa'nın köye doğru hareket hazırlığı üzerine Daşiler kaçmış, köye giren Abdullah Ağa, köyü ve köydeki Hıristiyanları yağmalamıştır. Benzer bir olay 1804'te de yaşanmıştır. Bağdat valisi Ali Paşa tarafından Sincar'ın fethi için yapılan harekât sırasında Mardin ve çevresindeki bazı Hıristiyan köyleri istila edilmiştir. 1819'da ise Sürgücüler ile Ömerkanlar arasındaki çatışmada Ömerkanlar ile birlikte hareket eden Daşiler, iki tarafın anlaşması üzerine Deyrulzafaran'a ve Benabil köyüne yerleştirilmişlerdir²¹.

XIX. yüzyılın başlarına kadar gerek Müslüman ve gerekse Hıristiyan unsurlar, yaşadıkları bölgenin sosyo-ekonomik sorunları dışında karşı karşıya gelmemişlerdi. Ancak sömürgeci faaliyetler bağlamında Mezopotamya'nın Hindistan yolu için bir alternatif olarak düşünölmeye başlanması ve Ortadoğu üzerinde hâkim olma çabaları, Batılı devletlerin bölgedeki Hıristiyanlara ilgilerini artırınca durum değişmeye başlamıştı. Yine Rusya'nın 1828'de ilk kez doğu Anadolu'ya girmesi, Avrupalıların Ortadoğu'ya doğrudan müdahalelerine Hıristiyanları öncü kuvvetler görüp bölgeye

¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1997, s. 7.

¹⁹ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 83.

²⁰ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 88.

²¹ Özcoşar, **19. Yüzyıl Mardin Süryanileri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2006, s. 145–46.

yönelik misyonerlik çalışmaları bölgenin farklı unsurları arasındaki ilişkilerinin yapısını değiştirdi. Bu durum özellikle yerel aşiret beylerinin tedirginliğine neden oldu. Bu tedirginlik ve değişikliğin ilk etkisi Bedirhan Bey'in Nasturilere karşı harekâtı ve bunun Tur Abidin bölgesine olan yansımalarında görülür.

XIX. yüzyıl Mardin'inin, merkezi devletin yerel temsilcileri daha açık bir ifadeyle kentin Müslüman mu'tebaranını ulema ve aşiret reisleri oluştururken, Hıristiyanların ise daha çok tüccarlardan oluşması²² konunun başında belirttiğimiz Osmanlı Devleti'nin bölgedeki temsilcilerinin tarihsel süreçteki niteliklerinin uzantılarının somut bir örneğini teşkil etmektedir.

²² Özcoşar, **a.g.t.**, s. 102-103.

ŞERİYE SİCİLLERİ VE 235 NOLU ŞERİYE SİCİLİ

Şeriye Sicilleri ve Önemi

İslam hukukunu, hukuk sistemi olarak kabul eden Osmanlı devletinin en önemli yargı organı olan şeri mahkemeler, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile tarihe karışmakla beraber, devletin muhtelif devirlerindeki hukuki, iktisadi, dini, askeri ve idari müesseseleri hakkında bize “şeriye sicilleri” gibi çok değerli tarihi belgeler bırakmıştır²³.

Bilindiği üzere şer'i mahkemenin idarecisi durumunda bulunan kadılar, kendilerine intikal eden her olayı zabta geçirmişlerdir. Bir kısmı günümüze ulaşan bu belgeler, kadıların uğraştıkları işlerle paralel tüm bilgileri günümüze taşımışlardır. İktisadi ve içtimai tarih kaynaklarımızın en önemlilerinden biri olan Şeriye sicilleri, buldukları yerde hükümete ait her türlü vazifeleri gören ve halkın her sahada yegâne mercii bulunan idari ve kazai salahiyete sahip kadılar tarafından tutulan ve gerektiğinde tekrar kullanılmak üzere muhafaza edilen defterlerden oluşmuştur²⁴.

İslam dünyasında bu manada defter tutma ve davaların tescili geleneğini İslamın ilk asrına kadar götürmek mümkündür. Kuran'da geçen bir ayet (Bakara, 282.) borçlanma muamelelerinde ve ticari alışverişlerde akdin yazıyla tespit edilmesini ve şahit bulundurulmasını tavsiye etmektedir. Bu tavsiye daha sonra İslam toplumlarınca bütün hukuki işleri içine alacak derecede genişletilmiştir. Emeviler ve Abbasiler döneminde bütün bölgelerde “Divanü'l- Kadı” denilen ve sicillerin saklandığı arşiv vardı²⁵. Selçuklular ve İlhanlılarda da şeriye sicillerinin yazıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında bu sicillerin ne dereceye kadar muhafaza edildiği hakkında bir bilğimiz yoktur. Kendisinden önceki devletlerden daha muntazam ve merkezîyetçi bir idare kuran Osmanlı Devletinde ise, bu defterlerin bir kısmı muhafaza edilmiş ve günümüze kadar gelmiştir²⁶.

472 yıllık Osmanlı tarihini, iktisadını, siyasi, sosyal ve hukuki hayatını yakından ilgilendiren ve kısaca Osmanlı kültür tarihinin temel kaynaklarının başında gelen şeriye

²³ Ahmet Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, İstanbul 1988, C. I, s. 11.

²⁴ Said Öztürk, **Askeri Kasama Ait İstanbul Tereke Defterleri**, İstanbul 1995, s.19.

²⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s. 20.

²⁶ İbrahim Yılmazçelik, “Şer'îye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülâhazalar” **I. Milli Arşiv Şurası**, Ankara 1998, s. 161.

sicillerini²⁷ şu şekilde tarif etmek mümkündür. Şeri mahkemelerde mahkemenin bilgisi dâhilinde tutulan ve resmi statü taşıyan her türlü kayıtların toplanmış olduğu defterlere yaygın adıyla “şeriye sicilli” denir. Şeriye sicillerine “kadı defterleri”, “mahkeme defterleri”, “defatir-i şeriye”, “zabıt defterleri”²⁸, “zabtı vakay-ı sicilleri”, “sicilat defteri”, “sicili mahfuz”²⁹ denildiği gibi kısaca “defter”³⁰ veya “sicil”³¹ de denilmekteydi.

Mahkemelerde sicilleri yazma görevi “mukayyid” denen görevlilere verilmişti. Mahalli konulara ilişkin olarak, kadıların veya naipelerin verdikleri kararlar sicilin bir tarafına, merkezden gelen her türlü yazılar ise sicilin öbür tarafına yazılırdı. Mahalli konuların yazıldığı bölüme “sicili mahfuz”, merkezden gelen emirlerin yazıldığı bölüme ise “sicili mahfuz defterlü” denilirdi³².

Şeriye sicilleri tutuluş şekillerine göre üçe ayrılır:

1. Tereke, vekâlet, hüccet, ilam gibi yalnızca bir konuya ait kayıtların tutulduğu defterler.
2. Bir tarafına evlenme-boşanma, alacak-verecek, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cürüm-cinayet gibi mahalli olay kaydedilen, diğer tarafına merkezden gelen belgelerin kaydedildiği defterler.
3. Kayıt sırasında konu, hatta tarih sırasına bile dikkat edilmeden karışık tutulan defterler³³.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar gelen³⁴ şeriye sicilleri, tutulduğu devrin sosyal, iktisadi, kültürel ve askeri tarihini incelemek ve yazmak konusunda başvurulacak birinci elden kaynaklardır³⁵. Kadıların aşağıda belirtileceği üzere ne denli geniş ve değişik alanlarla uğraştığı göz önüne alınırsa, bu belgelerin önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Kadıların uğraşları şöyle sıralanabilir:

²⁷ Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 11.

²⁸ Kenan Ziya Taş, “Arşiv Malzemesi Olarak Şer’iye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, **I. Milli Arşiv Şurası**, Ankara 1998, s. 178.

²⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 19.

³⁰ Taş, a.g.m., s. 178.

³¹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 21.

³² Yılmazçelik, a.g.m., s. 160-161

³³ Taş, a.g.m., s. 178.

³⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 21

³⁵ Mehmet Kayıran, “Şer’iye Sicillerinin Askeri Tarih Bakımından Önemi” **“I. Askeri Tarih Semineri**, Ankara 1983, s. 131.

1. Kadılar her şeyden önce buldukları bölgelerdeki halkın hukuk ve cezaya taalluk eden işlerine bakarlardı. Bu davalarda kararlar tarih sırasına göre zabıtlar halinde yazılırdı.
2. Buldukları bölgede amme hukukunu korumak da kadıların göreviydi. Bu sebeple vakfiyelerin tanzim, tescil ve vazifelerin tayini de bunlara düşerdi. Bölgelerde amme hizmeti ile ilgili yazışmalar da kadılara düşerdi.
3. Kazalara kadar yayılmış bulunan kadıların daha küçük yerleşim birimlerindeki işleri takip etmek üzere naip tayin etme yetkileri bulunduğundan bölgenin en ücra köşelerine kadar cereyan eden hadiselerden naipleri vasıtasıyla haberdar olur, hususi ve amme hukukuyla alakalı meseleleri sicillerine kaydederlerdi.
4. İslam hukukunun muamelat kısmına taalluk eden ve bugün noterlerce ifa edilen her türlü kefalet, vekâlet, mukavele ve borçlanma gibi akitler de kadılar tarafından yerine getirilir ve bunlar da sicillere işlenirdi.
5. Yine İslam hukukunun mirasa taalluk eden ferâiz meseleleri de kadı tarafından neticelendirilirdi. Bu nevi muameleler de sicillere işlenirdi.
6. Aile hukukunun tanzim ve takipçisi de kadılardı. Nikâhlar kadı veya naip huzurunda kıyılır veya bunların verdikleri izinnamelerle imamlar tarafından bu hizmet yerine getirilirdi.
7. Kadılar, buldukları bölgelerdeki bütün vakıf ve mukataa tımarların da murakıbbı idiler.
8. Bilindiği gibi Osmanlı'da seyfiyeyi temsil eden beylerbeyi ve sancakbeylerinden sonra kadılar gelirdi. Bunun için merkezden gelen idari, iktisadi hatta askeri yazıların birer sureti de beylerle birlikte kadılara da gönderilirdi. Kadılar da bunları sicillere kaydederlerdi.
9. Ordunun seferde bulunduğu bölgenin kadıları da orduyla birlikte sefer görevi alırlardı. Menzillerin tanzimi, sefer kaçaklarının tedibi, ordunun iaşe ve mühimmatının takviyesi de kadılara aitti.
10. Bölge asayişinin temini hususu da beylerbeyi ve sancakbeyi ile birlikte kadıya aitti. Emniyet kuvvetlerince yakalanan eşkıyalar kadıya getirilir ve kadı tarafından hüküm verilerek gereği yerine getirilirdi. Kadı sicilleri bu tür vukuatı da içermektedirler.
11. Kadılar bugünkü beledi hizmetleri de ifa etmişler ve bu görevleri gereği narhların tespiti, esnafın teftişi hususunda önemli vazifeleri yerine getirmişlerdir.

12. Esnaf loncalarının başındaki “esnaf şeyhleri” de esnafın arzusu istikametinde kadılar tarafından tayin edilmiştir.
13. Seyfiyeden birinin yaptığı suiistimalleri teftiş etmek üzere zaman zaman ilmiye ricalinden özellikle kadıların tayin edildiğini görmekteyiz.
14. Arazi ve emlak alım satım işleriyle de meşgul olmuşlar ve muameleleri de sicillere kaydetmişlerdir.
15. Merkezden yazılan fermanlar, hatt-ı hümayunlar, beratlar ve yasaklar da doğrudan doğruya kadılara bildirilirdi. Kadılar hem bunların gereğini yerine getirir, hem de birer suretini de sicile kaydederlerdi.
16. Kadılar, bazı meselelerde müftüden fetvalar sorar ve mahkemede ona göre hüküm verirlerdi. Bu fetvalar da sicile kaydolunurdu.
17. Kadılar, halkla daha çok iç içe olduklarından yangın, zelzele, çetin kış, kuraklık, Ramazan ve bayramların ilanı gibi mevzularla da tabii olarak ilgileniyorlardı. Bu sebeple kadı sicillerinde bu gibi meseleler de yer almıştır³⁶.

Bütün bu bilgilerin ışığında anlaşılıyor ki; şeriye sicillerinin birinci dereceden bir kaynak olduğuna şüphe yoktur. Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmi yazışmaları, halkın dilek ve şikâyetlerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden bu siciller incelenmeden, Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihini hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir. Sicillerin her konuda tarihe temel kaynak olmağında şüphe bulunmamakla beraber, özellikle son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve yurdun muhtelif bölgelerindeki mahalli hayata ait ilmi araştırmaların birinci dereceden kaynağı şeriye sicilleridir. Özellikle bir bölgenin tarihi ve iktisadi şahsiyetini ve bütünlüğünü meydana çıkarmak gayesiyle kaleme alınan bu çeşit tarihler, geçmişi bütün canlılıklarıyla yeniden yaşatan şeriye sicilleri incelenerek ve bu değerli tarih hazinesi tahlil edilerek senteze gidilmedikçe daima eksik ve kısır kalmaya mahkûmdur³⁷.

Şeriye sicillerine ulaşabileceğimiz başlıca iki arşiv bulunmaktadır. Bunların ilki Ankara Milli Kütüphane Başkanlığına bağlı Milli Kütüphane Şeriye Sicilleri Arşividir. 1988–89 yıllarına kadar il müzelerinde bulunan şeriye sicillerinin tek bir merkezde

³⁶ Cahid Baltacı, “Şer’iye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi”, **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul 1985, s. 140–141.

³⁷ Akgündüz, a.g.e., C. I, s. 12

toplanması Kültür Bakanlığı tarafından kararlaştırılmış ve Ankara Milli Kütüphane’de toplanmıştır.

İkincisi ise 1894 tarihinde II. Abdülhamid’in emriyle kurulan İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi’dir. Bu arşivde 10,000’den fazla defter bulunmaktadır. Bu defterlerden 9,866’sı İstanbul’daki 27 Şeri Mahkeme’ye, 257’si ise Rumeli Kadıaskerliğine aittir³⁸.

235 Nolu Mardin Şeriye Sicili

Çalışmamıza esas teşkil eden 235 Nolu Mardin Şeriye Sicil Defteri, fiziki görünümü itibariyle genel olarak Osmanlı arşivlerinde bulunan ve muhtemelen bir sistem anlayışının mahsulü olarak şekillenmiş diğer defterler gibi bir defterdir. Defter 13/14 cm eninde 35/36 cm boyundadır. Defter, toplamı 154 sayfadan ibaret olup bu sayfalarda 242 belge adedinin mevcudiyeti tespit edilmiştir. Bunların 60’ı Arapça 182’si ise Türkçe belgelerden meydana gelmiştir.

Defterde, diğer sicillerde de görülen divani kırmızı dediğimiz yazı kullanılmıştır. Arada bir özellikle başlık türü ifade eden kısımlarda sülüs hattının da kullanıldığı görülmüştür. Defterde okumayı zorlaştıracak herhangi bir tahribata rastlanmadı. Belgeler kayıt altına alınırken bazısının üzerine çaprazlamasına Arapça harflerle iptal yazısı yazılmıştır.

235 Nolu Mardin Şeriye Sicil Defteri XIX. yüzyıla ait dava kayıtlarını içermektedir. Belgelerin ait oldukları tarihler nazarı itibara alındığında ağırlığın XIX. yüzyılın ikinci yarısında olduğu görülmektedir. 1858–61 yılları arasındaki dava kayıtlarını içermesine karşılık 1859 yılına ait kayıtlar ekseriyeti teşkil etmektedir. Defterdeki kayıtlar kronolojik bir sıra tertibi dâhilinde tutulmamış olmasına rağmen, aynı yıla ait kayıtların ard arda geldiği görülmüştür. Sicilin ilk belgesi 18 Aralık 1859 tarihli Ömeryan müdürü Sadun Ağa ile ilgili ferman kaydı olup son belge ise Halil bin Remo adlı şahsın borcunun sübutu ile ilgilidir.

³⁸ İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara 2001, s. 91.

BİRİNCİ BÖLÜM

235 NOLU ŞERİYE SİCİLİNE GÖRE MARDİN

MAHKEMESİ VE İŞLEYİŞİ

Hak arama mücadelesi insanın mevcudiyeti ile beraber başlamıştır. İnsanın yaratılış itibarıyla toplumsal bir varlık olması ve toplumsal yapının temel öngörüsü olan çeşitli ilişkiler ağında müdahalelere maruz kalması onu hak ihlalleri ile karşı karşıya getirmektedir. Bu durumda insanın en fazla ihtiyaç duyduğu unsur hiç şüphesiz ki adalettir. Adaletin sağlanması ve insanın çeşitli hak ihlallerine maruz kalmaması için insanoglu kurumlar vücuda getirmiştir. Mahkemeler de böyle bir ihtiyaçtan hâsıl olmuşlardır. Günümüzde, haksızlığa uğranması halinde nereye ve hangi yöntemleri kullanarak başvurulacağı ayrıntıları ile belirlenmiştir. Ancak 1858-1861'lı yıllarda Osmanlı Mardin'inde haksızlığa maruz kalan birinin bu haksızlıkla ne şekilde mücadele edeceği ile ilgili müstakil herhangi bir çalışmanın mevcudiyetine rastlanılmamıştır. Mardin mahkemesinin işleyişi ile ilgili detaylı bilgiler ancak mahkeme tarafından tutulan sicillerin tetkiki ile mümkün olabilecektir. Bu çerçevede mahkemenin işleyişi ile ilgili bilgileri yine mahkeme heyeti tarafından tutulan ve sicil defterlerinden bir tanesi olan 235 Nolu Defterin bize verdiği bilgiler ışığında verilmeye çalışılacaktır.

1.1 MAHKEME BİNASI

Osmanlı Devleti'nin adli teşkilatı Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Memlük Devletlerinde görülen adli yapının en gelişmiş son halkasını oluşturmaktadır¹. Duruşmanın yapılacağı yer hakkında kesin ve bağlayıcı bir şeri hüküm olmayıp konu

¹ Mehmed Akman, **Osmanlı Devletinde Ceza Yargılanması**, İstanbul 2004, s. 34.

geleneğe ve teşkilatlanma aşamalarına göre belli bir gelişme seyri izlemiştir. İlk devirlerden beri duruşmalar camilerde, camilere bitişik yerlerde ve kadı'nın oturduğu evlerde yapılmaktaydı². Artuklular döneminde duruşmaların camilerde yapıldığı ve Latifiye camiinin sahanlığının mahkeme yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır³.

Mardin adli taksimatta kaza merkezi olması nedeniyle bir mahkemeye sahiptir. İncelenen defterde mahkeme binası ile ilgili herhangi bir bilginin mevcudiyetine rastlanmadı. Ancak bugün sahip olunan ve üzerinde tartışma bulunmayan bilgiler, mahkemelerin halkın kolayca ulaşabileceği yerlerde olması yönündedir. Bu kolayca ulaşılma özelliği bazen Kadı'nın/Naib'in evinin mahkeme binası olarak kullanılması ile çözülebilmektedir. Ankara ve Konya'da Kadı'nın evi ile mahkeme binası aynıdır⁴. Mardin'de böyle bir durumun varlığına işaret edecek herhangi bir bulguya rastlamamakla birlikte, Artukluların süregelen camide yargılama geleneğinin uzantısı olarak Latifiye camiini kullanmaları bizi Osmanlı Mardin'inde bu konuda en azından bir caminin kullanılmış olduğu fikrine götürmektedir. Bununla beraber bütün davaların mahkeme binasında görülmesi zorunlu değildi. Gerektiğinde başka yerlerde de mahkeme kurulur, dava görülürdü. Özellikle yerinde çözülmesi veya keşfi gerektiren davalarda kadı/naib ya kendisi gider, inceleme yapar, bilirkişilerin görüşlerini alır, karar verir, ya da kimi zaman başkâtibi göndererek gerekli araştırmayı yaptırırdı. Bu tutulan tutanaklar sonradan mahkeme defterine kaydolurdu⁵. Bu çerçevede incelenen defterde keşif amacıyla mahkemenin dört farklı yerde kurulduğu görülmüştür. Bunlardan Tekye Mahallesinde Mecdel bin Ömer'in evi⁶, Şeyh Şeyullah (aslı Şeyhullah) Mahallesinde Adem Efendinin evi⁷ ve Şehidiye Mahallesinde bulunan Ağa Rahim'in evi olmak üzere üç ev, başkatip Faşuhzâde Seyyid Ali Rıza bin Abdülkerim Efendi tarafından diğeri ise Kıssis Mahallesinde oturan Ferveci (Kürkçü) Amus veledi Osi'nin evinde⁸ bilirkişi olarak bina işlerinden anlayan bir ekiple beraber naib sıfatıyla Seyyid Şeymus Efendi'nin tarafından keşif yapıp mahkeme kurulmuştur⁹. Bu durum mahkemenin

² Mehmed Akif Aydın, "Mahkeme", **DİA**, C. XXVII, Ankara 2003, s. 340.

³ Katip Ferdi, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi**, Nşr. Ali Emiri, Haz. Yusuf Metin Yardımcı, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin Haşimi Güneş, İstanbul 2006, s. 31/39.

⁴ Nurcan Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Ankara 2001, s. 97.

⁵ Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1997, s. 91.

⁶ MŞS 235, s. 11, 3 Şaban 1275 (8 Mart 1859) tarihli belge.

⁷ MŞS 235, s. 15, 21 Receb 1275 (24 Şubat 1859) tarihli belge.

⁸ MŞS 235, s. 55, 1 Zilhicce 1275 (2 Temmuz 1859) tarihli belge.

⁹ MŞS 235, s. 27, 9 Şevvâl 1275 (12 Mayıs 1859) tarihli belge.

halkın kolayca ulaşabileceği bir kurum olduğunu, belirli ve sabit bir mekânla sınırlı olmadığını göstermektedir.

1.2 MAHKEME PERSONELİ

Osmanlı Devleti'nde şeri'ye mahkemeleri çok geniş yetkilere sahiptir. Bu yetkilerini icra etmesi şüphesiz güçlü devlet teşkilatının vermiş olduğu ayrıcalıklı ve geniş yetkilerle donatılmış çalışanlarının olmasından kaynaklanmaktadır. Mahkemenin işleyişinin kavranılması söz konusu çalışanlarının görevlerini icra ederken, çalışma yöntemlerinin irdelenmesi, mahkemenin genel işleyişi ve bunun yerel bağlamda Mardin'e yansması daha somut bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Şer'i mahkemelerin işleyişinin belirlenmesinde en önemli rol kadınlara aittir.

1.2.1 Kadı Naibi

Osmanlı adalet düzeninin omurgasını kadılar oluşturmaktadır. Kadı sadece bir yargıç değil, noter ve aynı zamanda mülki bir amirdir. İlmî faaliyetlerinden uzak kalmamaları ve eşrafla yakın bir alaka kurulmaması amacıyla kadıların görev süreleri kısa tutulmuştur. Bu süre XVI. yüzyıldan itibaren üç yıl, XVII. yüzyılın sonlarına kadar iki yıl, bundan sonra ise bir yıl olmuştur. Ancak anılan sürelerde kesinlik yoktur. Sürelerin belirsizliği ve kısalığı bazı kadıların görevlerini kötüye kullanmaya itmiştir.

Kadılar kadı beratı denilen belgeyle kaza bölgelerine tayin olunurlardı. Kadı olabilmek için bazı şartlar aranmıştır. Buluş, akıl, Müslüman olma, şeri hükümleri bilme, duyu organlarının tamlığı hususlarında fukaha ittifak etmiştir. Kadının adil olması, erkek olması ve müçtehit olması konularında İslam hukukçuları hemfikir olamamışlardır¹⁰.

Mardin adlî açıdan bir kaza merkezi olmasına rağmen müstakil olarak bir kadıya sahip değildir. Mardin mahkemesinin Diyarbakır kadısına bağlı olduğu defterde geçen bir kayıttan anlaşılıyor. Bu kayıttan Diyarbakır kadısı olan Müftüzâde Mustafa Efendi'nin Mardin'e naib ataması ile ilgili mektubu kaydedilmiştir¹¹.

Kadıların yargı yetkisi altında bulunan tüm bölgelere, kişi olarak hizmet götürmeleri dönemin ulaşım koşulları göz önüne alındığında mümkün

¹⁰ Akman, **a.g.e.**, s. 40-41.

¹¹ MŞS 235, s. 2, 1 Muharrem 1275 (11 Ağustos 1858) tarihli belge.

gözükmemektedir. Çünkü her kazaya bir kadı atanmasına rağmen bu görevlilerin yargı sorumluluğunda olan yerleşim yerlerinin sayısı 40'tan 300'e kadar değişebilmektedir. Dolayısıyla bu hizmet Kadı'nın atadığı naibler aracılığıyla görülmektedir¹².

Kadı, naibi teklif eder, kazasker onaylarsa göreve başlar. Bir kazaya bir iki yıllığına naib ataması yapılır. Daha sonra bunların verdiği kararlar Fetvahane-i Âli tarafından kontrol edilerek, gerekiyorsa yeniden tayinleri konusunda irade-i seniyye istihsal olunurdu¹³.

Naibler ya belirli bir süre için ya da belirli bir iş için tayin edilen yardımcılarıdır. Bir iş için görevlendirilenler genellikle keşif, muayene veya diğer işler için görevlendirilirdi¹⁴. Nitekim sicilimizde "Husus-ı atil-beyanın mahallinde *li-ecli'l keşf*"¹⁵ şeklinde geçen ibare, sorunun yerinde tespitine yönelik yapılan incelemeyi ifade etmektedir. Belirli bir süre için naib tayin edilenler ise kadıya vekâleten görev yaparlardı. Vekâlet süresi kısa olabildiği gibi kadı'nın görevi süresince de olabilirdi¹⁶.

Naiblerin şehir merkezinde birer konakları bulunuyordu. Bu konaklarda hizmetçiler, kethüdalar ve çuhadarlar görev yaparlardı. Kethüdalar, bugünkü anlamı ile özel kalem müdürlerinin hizmetlerini görüyorlardı. Çuhadarlar ise daha çok mahkeme dışında kalan ve naibin ilgilendiği işlerin yerine getirilmesinde görevli kimselerdi¹⁷.

İncelenen defeterde Mardin'de aslî anlamda iki naibin ismine rastlanılmıştır. Bunlardan ilki defterin hemen ilk sayfasında kayıt altına alınan Seyyid Ahmed Necib Efendi'nin 11 Ağustos 1858 tarihli atamasıdır.¹⁸ Diğeri ise 10 Haziran 1861 tarihinde görevde olduğu anlaşılan Diyarbakır eşrafından Seyyid Mehmed Feyzi Efendi'dir¹⁹. Seyyid Mehmed Feyzi Efendi'nin naiblik görevini icra ettiği dönemin kayıtları daha önce naiblik yapan Ahmed Necib Efendinin süresince meydana gelen olay kayıtları ile aynı defterde yer almaktadır. Ancak bu iki farklı ismin görevi zamanında vuku bulan olayların ayırt edilmesi için deftere kayıt düşürülmüştür²⁰. Bu da bize naiblerin görevleri süresince tuttukları kayıtlardan dolayı bir sorumluluklarının olduğu ve bu

¹² Abacı, **a.g.e.**, s. 59.

¹³ Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Hukuku Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme**, İstanbul 1996. s. 134.

¹⁴ Akman, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁵ MŞS 235, s. 55, 1 Zilhicce 1275 (2 Temmuz 1859) tarihli belge.

¹⁶ Akman, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁷ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁸ MŞS 235, s. 2, 1 Muharrem 1275 (11 Ağustos 1858) tarihli belge.

¹⁹ MŞS 235, s. 134, 1 Zilhicce 1277 (10 Haziran 1861) tarihli belge.

²⁰ MŞS 235, s. 134, 1 Zilhicce 1277 (10 Haziran 1861) tarihli belge.

sorumluluklardan oluşan kaygı neticesinde olay kayıtlarının naib olan kişiye göre bir ayırımı tabi tutulduğunu göstermektedir.

Mardin naibliği görevini asaleten icra eden Seyyid Ahmed Necib Efendi ile Seyyid Mehmed Feyzi Efendi'den başka, bazı dönemlerde kâtiblikten gelme veya kâtiblik görevi ile beraber naiblik görevini de yürüten isimlere de rastlanmaktadır. Nitekim kayıtların *şuhudü'l-hal* kısmında kâtib olarak kayıt altına alınan ve Mardin'in seçkin ailelerinden biri olan Hindizâdelerden Seyyid Şeyhmus Efendi'nin 2 Temmuz 1859 tarihli bir kayıta naiblik görevini yürüttüğü belirtilmektedir²¹. Yine incelenen defterde Midyad naibi Emin Efendi, Nusaybin naibi olarak da Molla Abdullah es Suri(?)'nin olduğu kayıtlıdır²².

1.2.2 Kâtibler

Kâtibler yazışma ve davaların sicile kaydedilmesi işini yürütmektedir. Ender durumlarda mahkeme dışında, bazen keşif olaylarında da görevlendirildikleri görülmektedir. Naiblerde olduğu gibi bu gurubu da çoğunlukla yerel aydınlar oluşturmaktadır. Özellikle şairliği ile bilinen pek çok kişi geçimini mahkemede kâtiblik yaparak sağlamaktadır. Bu gurubun geliri de Naibler gibi mahkemeyi kullanan kişilerden alınan harçlarla sağlanmaktadır. Atanmaları konusunda hukuki bir düzenleme olmasa da göreve gelmeleri patronaj ilişkileri çerçevesinde gelişmiştir²³.

Başkâtib ve kâtibler, mahkeme hâkimi ve ileri gelenlerin uygun gördükleri kimseler arasından seçilerek görevlendirilmekteydiler. Güzel yazı yazabilen ve dürüstlüğüyle tanınan, bilgili oldukları herkes tarafından bilinen kimseler bu göreve getiriliyordu. Başkâtibin görevi, kâtiblerin tutacağı her çeşit kaydın yazım kurallarına uygun olmasını denetleyerek, kayda geçirilen ferman, buyruldu ve benzeri resmi yazıların asıllarına uygun biçimde yazılmasını sağlamaktı²⁴.

İncelenen defterde Mardin mahkemesinde kâtiblik görevinde bulunan kişiler mensup oldukları ailenin isimleri ile birlikte özellikle belgelerin *şuhudü'l-hal* kısmında sık sık rastlanılmaktadır. Buna göre; başkâtib Faşuhzâdelerden Seyyid Ali Rıza Efendi²⁵

²¹ MŞS 235, s. 55, 1 Zilhicce 1275 (2 Temmuz 1859) tarihli belge.

²² MŞS 235, s. 144, 3 Cemaziyelahir 1277 (17 Aralık 1860) tarihli belge.

²³ Abacı, **a.g.e.**, s. 62.

²⁴ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 88.

²⁵ Bkz. MŞS 235, s. 51, 27 Zilkade 1275 (28 Haziran 1859); MŞS 235, s. 69, 5 Rebiülevvel 1276 (2 Ekim 1859); MŞS 235, s. 135, 25 Zilhicce 1276 (14 Temmuz 1860) tarihli belgeler.

olduğu, Hindizâdelerden Şeyhmus Efendi²⁶, Ahmed Efendi²⁷, Mahmud Efendi²⁸, Ahmed Şükrü Efendi²⁹ ve Hafız Efendi³⁰, nin ise normal mahkeme kâtibliği görevini icra ettiklerini müşahede edilmektedir. Mahkemede başkâtiblik görevinde bulunan Seyyid Ali Rıza Efendi ile Seyyid Şeyhmus Efendi'nin Mardin'in seçkin ailelerine mensup olması bu görevin genellikle yerel aydınlardan müteşekkil kimseler arasından yürütüldüğünü göstermektedir.

1.2.3 Muhzır

Kaynaklarda kendisinden çok az bahsedilmesine rağmen muhızrlar Osmanlı mahkemelerinde önemli bir görevi icra etmektedirler. Sözlük anlamı “*ihzar edici, huzura getirici*” demek olan muhızır hukuki bir terim olarak ise “*şer'i mahkemelerde müddeilerle (davacılarla) müddei-i aleyhleri (dava olunanları) huzura çağırın*³¹ ve *savcının bazı görevlerini icra eden memur*”³² demektir.

Tarafların mahkemeye celbi ilk zamanlarda şifahi tebliğ ile yapılıyordu Bu tür şifahi tebliğler sırasında “*muhızrların mahkemeye davet etme yöntemleri*” bazen şiddet de içerebiliyordu. Bununla ilgili bir örneğe XVII. yüzyıla ait Bursa şeriye sicillerinde rastlanmaktadır. Buna göre bir alacak davası münasebetiyle birini mahkemeye çağırarak için giden iki muhızırın kapıyı çalmalarından korkan evin hanımı, çocuğunu düşürmüş ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir³³.

Muhızrlar, taraflardan ve ilgililerden “*ihzariye/muhıziriye*” adıyla ücret alırlardı. Bu ücret bazı Osmanlı hukukçularına göre davacıya, bazılarına göre davaya gelmekte zorluk çıkaran davalıya aitti. Osmanlı şeyhülislamı ikinci görüşü benimsemişler ve şeriye mahkemelerinde uygulama da bu yönde olmuştur³⁴.

²⁶ MŞS 235, s. 46, 7 zilkade 1275 (8 Haziran 1859); MŞS 235, s. 51, 27 Zilkade 1275 (28 Haziran 1859) tarihli belgeler.

²⁷ MŞS 235, s. 106, 15 Zilkade 1276 (4 Haziran 1860) tarihli belge.

²⁸ MŞS 235, s. 24, 17 Ramazan 1275 (20 Nisan 1859) tarihli belge.

²⁹ MŞS 235, s. 104, 25 Zilkade 1274 (7 Temmuz 1858) tarihli belge.

³⁰ MŞS 235, s. 104, 29 Zilkade 1274 (11 Temmuz 1858) tarihli belge.

³¹ Mehmed Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul 1997, s. 572.

³² Akgündüz, **a.g.e.**, s. 74.

³³ Abacı, **a.g.e.**, s. 63.

³⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 73.

Defterdeki belge metinlerinde muhızrlarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak defterde yer alan tereke kayıtlarından “*muhızıriye*”³⁵ diye bir kesintinin mevcudiyeti Mardin mahkemesinde de bu çalışanların olduğunu net bir şekilde göstermekle beraber söz konusu çalışanların isim ve sayıları konusundaki bilgileri belgelerin şuhudü’l-hal kısmının verdiği imkânlar doğrultusunda elde edilebilmektedir. Buna göre bu dönemde Mardin mahkemesinin hizmetinde çalışanlardan Seyyid Abdurrahman³⁶ ve Mehmed Memiş Ağa³⁷ muhızrbaşı, Şeymus bin Feyzi³⁸, Abdülkadir³⁹, Mehmed Sait⁴⁰, Numan bin Seyyid Mehmed⁴¹, Mehmed Efendi, Sadun Ağa, Hüseyin Ağa ve Ahmed Ağa⁴², ise muhızr olarak kaydedilmişlerdir.

1.2.4 Şuhudü’l-Hal

Mahkemede verilen kararların veya dava tutanaklarının sonuna mahkemede hazır bulunanların isimleri yazılıyordu. Bunlar devrinde “*Şuhudu’l-Hal*” (Durumun tanıkları) diye adlandırılıyordu. Herkese duruşmaların açık olduğunu, yargılamanın kurallara uygun geçtiğini bu tanıklarla kadı kanıtlamak istiyordu. Tarafların gösterdikleri şahidler dışında duruşmaları izlemek veya sırasını beklemek üzere mahkemede bulunan dinleyiciler diyebileceğimiz kimseler arasından bir kaçının adları şuhudü’l-hal başlığı altında mutlaka yazılmaktaydı⁴³. Bunlar sürekli mahkemede görev

³⁵ Bkz. MŞS 235, s. 15, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859); MŞS 235, s. 22, 1 Şaban 1275 (6 Mart 1859); MŞS 235, s. 27, 11 Şevvâl 1276 (2 Mayıs 1860); MŞS 235, s. 33, 2 Şevvâl 1275 (30 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 42, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 43, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 44, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 49–51, 20 Ramazan 1275 (23 Nisan 1859); MŞS 235, s. 52, 25 Zilkade 1275 (26 Haziran 1859); MŞS 235, s. 65–66, 16 Rebiülevvel 1276 (13 Ekim 1859); MŞS 235, s. 96, 3 Safer 1276 (1 Eylül 1859); MŞS 235, s. 104, 25 Zilkade 1274 (7 Temmuz 1858); MŞS 235, s. 111, 21 Ramazan 1276 (12 Nisan 1860); MŞS 235, s. 115–116, 5 Muharrem 1277 (24 Temmuz 1860); MŞS 235, s. 132–133, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli belgeler.

³⁶ Bkz. MŞS 235, s. 7, 21 Receb 1275 (10 Mart 1859); MŞS 235, s. 7, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859); MŞS 235, s. 7, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859); MŞS 235, s. 10, 4 Şaban 1275 (9 Mart 1859) tarihli belgeler.

³⁷ MŞS 235, s. 104, 25 Zilkade 1274 (7 Temmuz 1858) tarihli belge.

³⁸ MŞS 235, s. 31, 16 Şevvâl 1275 (20 Mayıs 1859) tarihli belge.

³⁹ Bkz. MŞS 235, s. 34, 27 Şevvâl 1275 (30 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 42, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859) tarihli belgeler.

⁴⁰ MŞS 235, s. 7, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859) tarihli belge.

⁴¹ MŞS 235, s. 63, 19 Rebiülevvel 1275 (27 Ekim 1858) tarihli belge.

⁴² MŞS 235, s. 104, 25 Zilkade 1274 (7 Temmuz 1858) tarihli belge.

⁴³ Çadircı, s. 90.

yapan bir grup olmaktan çok değişen kişilerden oluşmaktadır⁴⁴. Davanın niteliğine göre durumun tanıkları deęişmekteydi⁴⁵.

İncelemelere esas teşkil eden 235 Nolu Mardin Sicil Defteri'ne göre mahkemede duruşmaya şahidlik eden kişiler davanın niteliğine göre değişmekle beraber genellikle mahkeme personeli başta olmak üzere mahkeme ile temas halinde olan kişilerin varlığı dikkat çekmiştir. Örneğin bir vakfiye kaydında efendi ve ağa lakaplı kişilerin yani bir nevi elitlerden bir gurubun isimleri yazılı iken bir vasi tayininde mahkeme personelinde kâtibler, muhızrlar ve de meslekleri belirtilmemekle beraber mahkemede vekillik görevini icra eden mollaların isim kayıtları sıklıkla şahid olarak belirtilmiştir.

Şuhudü'l-hal bölümünde isimleri geçen şahıslarla ilgili olarak dikkat çeken diğer bir husus, Hıristiyan duruşmaları da dâhil olmak üzere hiçbir duruşmada şahid olarak Hıristiyan isimlere rastlanmamış olmasıdır. Bu durum İslam fıkının bir farızasından kaynaklanıyor olsa gerek. Diğer konularda bize ışık tutacağından dolayı sicil defterimizde geçen şahitlerin isimleri, meslek gurupları ve hangi tür kayıta isimlerinin geçtiği tablo halinde gösterilmektedir.

Tablo 1: 235 Nolu Defterde Adı Geçen Şuhudü'l-Hal

Ad	Meslek	Belge ve Konusu
Haki Efendizade Mahmud		4/8 Vakfiye
Sabır Efendi		" " "
Mahmud Ağa bin Ahmed Ağa		" " "
Seyyid Mehmed... Efendi		" " "
Hüseyin Bey bin Süleyman Bey		" " "
Faşuhzâde Hacı Yunus Ağa		" " "
Arizade? Mehmed Efendi		" " "
Molla Yunus bin Hacı Mahmud		" " "
Molla Mehmed bin Suvaşlu		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Ali Nuri Efendi ...zade		" " "
Mustafa bin Hacı Ahmed		" " "
Hindizâde Molla Eyyub Efendi		" " "
Hüseyin Çelebi bin Mahmud		" " "
...zade Seyyid Şeyhmus	Kâtib	" " "
Davo bin Ali Şeko		" " "
Mehmed Said... ..	Meclis Azası	6/9 Vasi tayini
Hüseyin bin Eyyub		" " "
Ali Rıza	Kâtib	" " "
Şahinzâde? Hacı Hıdır Ağa	Meclis Azası	" " "
İbrahim Ağanın kardeşi		" " "

⁴⁴ Abacı, a.g.e., s. 69.

⁴⁵ Çadırcı, a.g.e., s. 91.

Mehmed Bey bin Mustafa Bey		" " "
Mehmed Efendi bin Arapzâde?		7/10 Arazi anlaşmazlığı
İsmail Efendi Gimanzâde?		" " "
Mehmed Ağa bin Ahmed Ağa		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Seyyid Mahmud Efendi		" " "
Seyyid Mehmed ve Derviş Efendi	Meclis Azası	" " "
Molla Abdurrahman el-Cizrevi		7/11 Mülk alım satımı
Mehmed Said	Muhzır	" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Molla Ali bin Hacı Mustafa		7/12 Vasi tayini
Faşuhzâde Ali Rıza		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Futuvetlu Mehmed Said Ağa		10/18 Nazır tayini
Futuvetlu Necmezâde İsmail Efendi		" " "
Faşuhzâde Ali Rıza		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Hindizâde Adem		10/19 Vasi tayini
'Iveyszâde Hacı Ömer		" " "
Şeyhmus Recep		" " "
Hindizâde Adem		11/20 Nazır tayini
'Iveyszâde Hacı Ömer		" " "
Şeyhmus Recep		" " "
Adem Efendi		13/26 Vasi tayini
Ahmed Ağa Hindizâde		" " "
Osman Ağa Ğimanzade?		" " "
Molla Yunus bin Hacı Mahmud		13/27 Mülk alım satımı
Molla Ali bin Hacı Mustafa		" " "
Mahmud Ağa bin Yusuf Ağa		" " "
Osman ed-Dizdar?		" " "
Adem Efendi Hindizâde		14/29 Mülk alım satımı
Mehmed Efen el Arabi		" " "
Ali Ağa bin Ali Ağa el Yusuf Milluzâde		16/33 Mülk alım satımı
Mahmud Efendi el Arabi bin Abdullah		" " "
Hacı Süleyman Ağa		19/41 Mülk alım satımı
İsmail Efendi bin Necmezâde		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi		" " "
Molla Mehmed el Arabi		21/46 Vasi tayini
Mehmed Halil Ağazâde		" " "
Ali Rıza		" " "
Şeyhmus Efendi		" " "
Arabzâde Efendi bin Molla Abdullah		21/47 Vasi tayini
Molla Mehmed bin Suvaşlu		" " "
Şeyhmus Efendi		" " "
Ali Rıza		" " "
Molla Mehmed bin Suvaşlu		24/53 Vasi tayini
Ali Abdi el Ğursi		" " "

Seyyid Abdurrahman		" " "
Ali Efendi	Babü-s Sor İmamı	24/55 Mülk kiralama
Molla Mehmed el Ğursi		" " "
Rihyezâde Mehmed Salih Fevzi Efendi		" " "
Şeyh Sıb'azade (Seb'a) Hasan Efendi		" " "
ve Kardeşi Mehmed		" " "
Necmezâde Farıs bin Hacı Ahmed		" " "
Mahmud Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Mehmed Said Ağa	Meclis Azası	25/56 Mülk alım satımı
Derviş Ömer Efendi Hindizâde		" " "
Osman Ağa bin İbrahim Ağa		" " "
Şeyhmus bin Ahmed		" " "
Ali Abdi el Ğursi		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus	Kâtib	" " "
Nikapzâde Salih Efendi		25/57 Alacak verecek davası
Molla Ali bin Molla Hasan		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Seyyid Mehmed Kemal	Müftü	26/58 Alacak verecek davası
Hülusi Efendi	Nüfus Nazırını	" " "
Esad Efendi	Aza	" " "
Hacı Hıdır Ağa	Aza	" " "
Salih Efendi		28/63 Kefalet
Davo Ağa bin Halil Ağa		" " "
Adem Efendi		" " "
Şeyhmus Efendi		" " "
Ali Rıza		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Kermozâde Hacı İbrahim Ağa		29/64 Mülk alım satımı
Abdurrahman Çelebi Abdülkerimzâde		" " "
Sadun Çelebi İbrahim Çelebizade		" " "
Salih bin Mahmud İbrahim Çelebi		" " "
Molla Yunus bin Hacı Mahmud		" " "
Hacı Mustafa bin Ramazan Daşı		" " "
Şeyhmus ibnil Hafız		" " "
Molla Ali bin Hacı Mustafa		30/67 Vasi tayini
Molla Mehmed bin Suvaşlu		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus Hindizâde	Kâtib	" " "
Mehmed Salih Efendi		" " "
Adem Efendi		31/68 Mülk alım satımı
Molla Mehmed Suvaşlu		" " "
Abdullah Efendi		" " "

Mehmed Salih Efendi		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi		" " "
Seyyid Şeyhmus Efendi		" " "
Molla Mehmed bin Suvaşlu		31/69 Vasi tayini
Mehmed Salih Hindizâde		" " "
Şeyhmus bin Feyzi	Muhzır	" " "
Daşi Mehmed Elhamd Ağa		33/72 Mülk alım satımı
Daşi Mehmed Elhamd Ağa		34/75 Vasi tayini
Daşi Mahmud bin Yusuf Ağa		" " "
Faris bin Hıdır		" " "
Hindizade Seyyid Adem		" " "
Molla Mehmed bin Suvaşlu		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus Efendi	Kâtib	" " "
Hacı Abdullah		" " "
Abdülkadir	Muhzır	" " "
Hacı Ömer bin Hacı Mahmud		35/76 Mülk alım satımı
Seyyid Hüseyin bin Seyyid Hasan		" " "
Mehmed bin Hacı Mustafa		" " "
Hasan bin Şeyhmus Molla Eshad		" " "
Şeyhmus		" " "
Molla Mehmed bin Suvaşlu		" " "
Mahmud Kaço		" " "
Ali Rıza Faşuhzâde	Kâtib	" " "
Şeyhmus Efendi Hindizâde	Kâtib	" " "
Hindizâde Adem		" " "
Esad Efendi Zeynizâde	Aza	" " "
Faşuhzâde Hacı Yunus Ağa		" " "
Mehmed Sait Ağa bin Yahya Ağa		" " "
Molla Ali bin Hacı Mustafa	Boyacı	" " "
Mehmed Şerif bin Mehmed Sait Efendi		" " "
Seyyid Bekir bin Molla Ahmed Ağazâde		" " "
İbni Ömer Seyyid Bekir bin Ahmed		" " "
Mehmed Salih Efendi bin Hafız İbrahim Hindizâde		" " "
Faşuhzâde Yahya		" " "
Abdurrahman Hacı İbrahim	Boyacı	" " "
Mehmed Şerif bin Mehmed Sait Efendi		" " "
Mehmed Şerif bin Berber Cuma		" " "
Molla Mehmed Suvaşlu		36/77 Vasi tayini
Mehmed Sadık		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus	Kâtib	" " "
Mehmed Salih Hindizâde		" " "
Mehmed Sait	Muhzır	" " "
Abdülkadir	Muhzır	" " "

Seyyid Mehmed Kemal Efendi	Müftü	39/81 Alacak verecek davası
Esad Efendi	Aza	" " "
Hacı Hıdır Ağa	Aza	" " "
Abdülğani Çelebi bin Mehmed Ağa		" " "
Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Seyyid Mehmed Şükrü Efendi bin Molla Şeyhmus		42/89 Tereke-Miras
Arapzâde Mehmed Efendi		" " "
Şeyhmus bin Molla Ömer		" " "
Hacı Hıdır el Kanzuh?		" " "
Şeyh Hacı Ömer Saidzâde		" " "
Seyyid Şeyhmus Hindi zade		" " "
Abdülkadir	Muhzır	" " "
Arapzâde Molla Mehmed		44/92 Alacak verecek davası
Mahmud Efendi		" " "
Seyyid Hasan		" " "
Ali Rıza		" " "
Molla Mehmed ibni Berber Cuma		45/94 Mülk alım satımı
Mehmed Şerif'in Kardeşi		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus Hindizâde	Kâtib	" " "
Seyyid Salih Hindizâde		" " "
Mehmed Sait Ağa	Meclis Azası	46/95 Mülk alım satımı
Molla Mehmed ibni Berber Cuma		" " "
Mehmed Şerif'in Kardeşi		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus Hindizâde	Kâtib	" " "
İsmail Efendi Necmezâde		" " "
Mehmed Efendi bin el Hafız		" " "
Mahmud bin Seyyid Hıdır		" " "
İbni Halil		" " "
Mehmed Ağa el Hamd Ağa		46/96 Satış
Osman Ağa bin İbrahim Ağa		" " "
Seyyid Numan Hacı Kermozâde		" " "
Seyyid Şeyhmus Hindizâde	Kâtib	" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Mehmed Said	Aza	47/98 Vasi tayini
İbrahim Efendi		" " "
Ali Rıza Efendi		" " "
Hacı Abdah Ağa		" " "
Mehmed Said	Muhzır	" " "
Daşı Mehmed Ağa		51/102 Vasi tayini
Hacı Molla Yusuf		" " "
Hindizâde Seyyid Şeyhmus Efendi		" " "
Faşuhzâde Seyyid Ali Rıza Efendi		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
'Iveyszade İbrahim Efendi		52/103 Tereke-Miras

Hacı Mustafa İbni Kasım Efendi		53/105 Mülk alım satımı
Mehmed bin İsmail Efendi		" " "
Molla Ali bin Hacı Mustafa Boyacı		" " "
Yusuf bin Mustafa		" " "
Derviş bin Molla Yusuf Necmezâde		" " "
Şeyh Osman Efendi	Meclis Azası	56/112 Miras anlaşmazlığı
Hacı Molla Yusuf		" " "
Necmezâde Mehmed Efendi		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Abdülhamid Efendi Hindizâde		58/115 Kısarak satışı
Mehmed Said Efendi bin Şeyh Osman Efendi		" " "
Hacı Abdülkerimzâde Hacı Ali Ağa		" " "
Molla Yusuf	Evkaf Kalemi Başı	" " "
Molla Mehmed Suvaşlı		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	63/121 Yaralama katl diyet
Seyyid Şeyhmus Efendi Hindizâde	Kâtib	" " "
Molla Mehmed Suvaşlı		" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Numan bin Seyyid Mehmed	Muhzır	" " "
..Hulusi Efendi		66/126 Alacak verecek
Molla Mehmed		" " "
Molla Mehmed bin Suvaşlı		" " "
Molla Yusuf Çalkı		" " "
Arapzâde Mehmed Efendi		67-68/129 Mülk alım satımı
Hindizâde Abdülhamid Efendi		" " "
Mehmed Efendi Hafizzâde		" " "
Molla Mehmed Suvaşlı		" " "
Seyyid Şeyhmus	Kâtib	" " "
Hacı İbrahim Efendi		" " "
Molla Ömer bin Emin el Kattan		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Faris bin Hacı...		73/135 Mülk alım satımı
Mehmed el Mukbili		" " "
Adem Efendi		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus	Kâtib	" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Hacı Mehmed Emin		79/141 Mülk alım satımı
Abdülhamid Efendi Hindizâde		" " "
Molla Yunus bin Hacı Mahmud		" " "
Hacı Ömer 'Iveyszâde		" " "
Molla Mehmed bin Feyzi Bey		" " "
Seyyid Muse...		" " "
Faris bin Mehmed		" " "
Emin bin İsmail		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Seyyid Şeyhmus	Kâtib	" " "

Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Mehmed Efendi el Veli?		79/142 Mülk alım satımı
Hacı Ömer 'Iveyszâde		" " "
Molla Yusuf el...		" " "
Mesut Necmezâde		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi		" " "
Seyyid Şeyhmus Efendi		" " "
Mehmed Said bin Molla Kasım...		" " "
Mehmed?	Tüccar	100/159 Mülk alım satımı
...zade Molla Ömer		" " "
Eyyub Ağa bin İbrahim Ağa		" " "
Biraderi Derviş Ağa		" " "
Biraderi Mahmud		" " "
.....	Eski Midyad Naibi	" " "
Adem Sıkuş?		" " "
Seyyid Şeyhmus Efendi		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi		" " "
Hafızzâde Mehmed Efendi		100/160 Ramazanın başlangıcı
Hacı Yunus Ağa		102/163 Tereke Miras Borç
Adem Efendi		" " "
Molla Yusuf	Boyacı	" " "
Hacı Şeyhmus Ağa		" " "
Ali Rıza Efendi	Naib	" " "
Mehmed Memiş Ağa	Muhzırbaşı	104/167 Tereke Miras
Hafız Efendi	Kâtip	" " "
Osman Efendi	Mukayyid	" " "
Ahmed Ağa	Muhzır	" " "
Ahmed Şükrü Efendi	Kâtip	104/168 Tereke Miras
Mehmed Memiş Ağa	Muhzırbaşı	" " "
Osman Efendi	Mukayyid	" " "
Mehmed Efendi	Muhzır	" " "
Sadun? Ağa	Muhzır	" " "
Ahmed Ağa	Muhzır	" " "
Hüseyin Ağa	Muhzır	" " "
Seyyid Şeyh Osman Efendi Hindizâde		105/169 Mülk alım satımı
Molla İbrahim Cizreli		" " "
Mehmed Ali bin Hacı Yusuf...		" " "
Süleyman bin Mustafa		" " "
İsmail bin Hacı Mehmed		" " "
Süleyman bin Molla İbrahim Cizreli		" " "
Ali bi Eşşehrur		" " "
Şeyh Abdülvehap Cizreli		" " "
Abdullah'ın Kardeşi		" " "
Ahmed bin Şeyhmus Çelo?		" " "
İbni Sado		" " "
Hacı Hasan Şaar		" " "
Derviş'in Kardeşi		" " "

Mahmud Efendi bin Molla Şeyhmus		"	"	"
Remo bin Veli		"	"	"
Mehmed bin Ali Şoki		"	"	"
Hacı Halil bin Davo Meşkini		"	"	"
İbni Hallef		"	"	"
Halil bin İbrahim Halil Ağa		"	"	"
İbni Şeyhmus		"	"	"
Ali bin Numan? Ağa Ğurslu		"	"	"
Hüseyin'in Kardeşi		"	"	"
Hacı Ahmed Çavuş		"	"	"
Bekir Efendi Hindizâde		"	"	"
Hacı Derviş bi Molla Mahmud Oturakçı		"	"	"
Mahmud Ağa bin Hacı Mehmed Ağa Daşi		"	"	"
Mehmed Ağa bin Ahmed Ağa		"	"	"
Hacı Temür Bey bin Fettah Bey		"	"	"
Mahmud Ağa bin Yusuf Ağa		"	"	"
Osman Efendi bin Hacı Musa		106/171 Mülk alım satımı		
Molla...	Medrese Camii...	"	"	"
Hacı Rüstem Ağazâde Bışar Ağa Bidlisi		"	"	"
Resul Ağa		"	"	"
Reşid Ağa		"	"	"
Abdullah Ağa bin Abdulgafur Ağa		"	"	"
Zirkatlizâde Abdüsselam Ağa		"	"	"
Ahmed Efendi	Kâtib	"	"	"
Esad Efendi	Meclis Azası	108–109/173 Mülk alım satımı		
Necmezâde İsmail Haki Efendi		"	"	"
Adem Efendi Hindizâde		"	"	"
Bekir bin Hasan		"	"	"
Seyyid Ali Rıza Efendi		"	"	"
Seyyid Şeyhmus Efendi	Kâtib	"	"	"
Ağazâde Mehmed Halil Efendi		"	"	"
Ali bin Şeyhmus		"	"	"
Seyyid Süleyman		"	"	"
Yunus Bey bin Ali Bey		"	"	"
Süleyman Ağa Muhcizâde?		"	"	"
Ahmed Efendi		"	"	"
İbrahim Ağa bin İsmail Ağa		"	"	"
Abdülġani Çelebi	Tüccar-1 Hayriyeden	"	"	"
Çukdarzâde Derviş Bey		"	"	"
Hacı Abdülġafur bin Hacı Ahmed Efendi		"	"	"
Arapzâde Molla Mehmed		112/177 Reşidlik kararı		
'Iveyszâde Hacı Ömer		"	"	"
Molla Mehmed bin Haso		"	"	"

Emin Efendi	Midyad Naibi	"	"	"
Ömer Efendi bin Abdüsselam Efendi		"	"	"
Şeyhmus Efendi		"	"	"
Ali Rıza Efendi		"	"	"
Hacı Ali Ağa	Hayriye Tüccarı	114/181 Mülk alım satımı		
Abdülkerim...	Hayriye Tüccarı	"	"	"
Molla Mehmed Yunus	Tüccar	"	"	"
Ahmed Bekirzâde Molla Ali	Tüccar	"	"	"
Ortağı Hacı Hasan	Tüccar	"	"	"
'Iveyszâde Hacı Molla Mehmed		"	"	"
Hacı Derviş		"	"	"
Ali Rıza		"	"	"
Şeyhmus Efendi		"	"	"
Molla Ömer		"	"	"
Hacı Mehmed Emin		116/184 Mülk alım satımı		
Seyyid Ahmed		"	"	"
Molla Ömer bin Emin el Kattan		"	"	"
Hacı İbrahim	Dellal başı	"	"	"
Abdulbaki bin Mustafa		"	"	"
Davo bin Ahmed		"	"	"
Derviş bin Süleyman		"	"	"
Molla Yusuf	Boyacı	117/185 Alacak verecek davası		
Ahmed bin Mehmed		"	"	"
Mustafa bin Salih		"	"	"
Ensarizâde Şeyh İbrahim		117/186 Mülk alım satımı		
Ahmed Efendi		"	"	"
Mahmud Kao		"	"	"
Seyyid Mehmed	Dellal	"	"	"
Abdi bin Derviş		"	"	"
İbni Derviş		"	"	"
Hacı İbrahim		122/194 Mülk alım satımı		
Hasan bin İsmail Ağa		"	"	"
Usta Şeyhül Serracin	Bakırcı Ustası	"	"	"
Molla Mehmed Suvaşlı		"	"	"
Hacı Mehmed Emin		"	"	"
Ali Rıza		"	"	"
Şeyhmus Efendi		"	"	"
...İsmail Haki Efendi	Meclis Azası	123/195 Mülk alım satımı		
...Mehmed Sait Ağa bin Necmi? Ağa	Meclis Azası	126/202 Mülk alım satımı		
Mehmed Derviş Efendi	Meclis Azası	"	"	"
İbrahim Fehmi Efendi		"	"	"
Faşuhzâde Hacı Yunus Ağa		"	"	"
Molla Mehmed el Arabi		"	"	"
Şeyh Abdülvehap el Etsar?		"	"	"
Molla Abdülkerim Faşuhzâde		"	"	"
Şeyh Derviş bin Sıtkı Efendi		"	"	"
Molla Mehmed Çelebi bin Molla Yunus		"	"	"

İbni Yunus Çelebi		" " "
Halil Çelebi bin Hacı Gözizâde		" " "
Molla Abdurrahman		" " "
Molla Yunus bin Hacı Mahmud		" " "
Hacı Ahmed		" " "
Ahmed bin Ali Ağa		" " "
Hacı Ali Ağa bin Hacı Abdülkerimzâde	Meclis Azası	127/203 Alacak verecek davası
Molla Mehmed		" " "
Abdullah Efendi		" " "
Molla Mehmed el Arabî		" " "
Molla Mehmed el Arabî		130/206 Mülk alım satımı
Molla Mehmed Suvaşlı		" " "
Ahmed Efendi bin Hafız Efendi		" " "
Hacı İsmail bin Hacı Halil		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Kâtib	" " "
Şeymus		" " "
Molla Mehmed Suvaşlı		130/207 Vasi tayini
Ahmed Rüşdü		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi		" " "
Seyyid Şeymus		" " "
Mehmed Said	Muhzır	" " "
'Iveyszâde... Fehmi Efendi		135/212 Mülk alım satımı
Seyyid Ali Rıza Efendi	Mahkeme Baş Kâtibi	" " "
Seyyid Şeymus Efendi	Mahkeme Kâtibi	" " "
Terakizâde İbrahim Ağa		" " "
Mehmed bin İbrahim el Mısrancı		" " "
Hacı Ali bin İbrahim		" " "
Molla Mehmed el-Arabi		137/215 Eşya ve emlak tespiti
Molla Mehmed Suvaşlı		" " "
Şeymus bin Alo		" " "
Hacı Ömer bin 'Iveyszâde		" " "
Hacı Abdalbaki		" " "
Mehmed Said	Muhzır	" " "
Seyyid Abdurrahman	Muhzırbaşı	" " "
Seyyid Şeymus	Mahkeme Kâtibi	" " "
Seyyid Ali Rıza	Mahkeme Kâtibi	" " "
Hacı Hasni? Bin Seyyid Yusuf		137/216 Vasi tayini
'Iveyszâde Hacı Ömer		" " "
Ali Rıza Efendi		" " "
Emin Efendi	Midyad Naibi	144/226 Alacak verecek davası
Molla Abdullah es Suri	Nusaybin Naibi	" " "
Ahmed Efendi Zihzâde?		" " "
Seyyid Ali Rıza	Mahkeme Kâtibi	" " "
Hacı Ahmed Ağa bin Hacı Osman		150/237 Vasi tayini
Biraderi Hacı Mehmed		" " "

Mütevelli Ahmed Efendi		" " "
İsmail	Hafız	" " "
Ahmed	Mahkeme Mukayyıdı	151/238 Mülk alım satımı
Seyyid Şeyhmus Efendi		" " "
Seyyid Ali Rıza Efendi	Mahkeme Kâtibi	151/238 Mülk alım satımı
Seyyid Şeyhmus Efendi	Mahkeme Kâtibi	" " "
Kikizâde Hacı Halil		154/241 Mülk alım satımı
Seyyid Şerif Ağazâde		" " "
Daşı Mehmed Ağa		" " "
Ahmed Ağazâde		" " "
Şamır? Oğlu Mehmed Ağa		" " "
Hacı Mehmed bin Ramazan	Kasab	" " "
Mardinli Cuma bin Recep		" " "
Mardinli Mehmed Sait Lalo		" " "
Hasankeyfli Molla Ahmedzâde Hasan Ağa		" " "

1.2.5 Vekiller

Çeşitli nedenlerden dolayı mahkemeye gelmeyen ya da gelemeyenler başvurularını vekiller aracılığı ile yapmaktadırlar. Mahkemede vekil aracılığıyla temsil edilme konusunda herhangi bir sınırlama yoktur. Kişiler hukuki uygulamalarla ilgili tüm konularda kendilerini vekâleten temsil ettirebilirler⁴⁶. İslam hukukunda sanığın kendisini bir avukatla savunmasına engel bir düzenleme bulunmamasına rağmen, diğer Müslüman devletlerde olduğu üzere, Osmanlı Devleti'nde de örgütlenmiş bir avukatlık kurumu mevcut değildi. Bununla birlikte İslam ve Osmanlı hukuk kültüründe bir vekiller sınıfının bulunduğu rahatlıkla söylenebilir⁴⁷.

Vekiller mahkeme personeli olarak birinci dereceden görevli sınıfına dâhil olmasalar da yardımcı personel sınıfı içinde sayılırlar. Çünkü mahkememize yapılan başvurularda vekillerle temsil edilme, azımsanmayacak derecededir. Vekillerin kendi aralarında bir örgütlenmeleri veya adres gösterebilecekleri büroları ile ilgili mevcut bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak belgelerin şuhudü'l-hal kısmında vekillik/avukatlık yapanların isimlerinin sık sık kullanılması bunların mahkeme ile sürekli bir ilişki içinde olduklarına işaret etmektedir. Defterimiz bünyesinde vekiller aracılığıyla yapılan temsiliyetlerden Mardin mahkemesinde bir vekil sınıfının olduğu belirgin bir biçimde görülmektedir.

⁴⁶ Abacı, **a.g.e.**, s. 122.

⁴⁷ Akman, **a.g.e.**, s. 54.

Mardin mahkemesinde defterimizin ait olduğu dönemde vekiller aracılığıyla açılan davaların ciddi bir yekûn tuttuğunu belirtmiştik. Bu davalardaki temsiliyet kimi zaman yakın akraba dediğimiz baba, oğul ve kardeşler aracılığı ile gerçekleşmişse de⁴⁸ çoğunlukla, adeta bir sektör niteliği taşıyan vekiller aracılığıyla da yapılırdı.

Vekillerin yaptıkları iş karşılığında ne kadar ücret aldıkları konusunda herhangi bir malumatla karşılaşılmamışsa da aldıkları davaların belirli bir akrabalık ilişkisini geçecek nicelikte olması yaptıkları iş karşılığında ücret aldıklarını göstermektedir. Örneğin sicil defterimize yansıyan davalardan Molla Mehmed bin Suvaşlu sekiz⁴⁹, Mahmud Efendi bin Molla Şeyhmus beş⁵⁰, Arapzade Molla Mehmed bin Molla Abdullah üç⁵¹, E'rnezade Molla Mehmed bin Abdullah iki⁵², Kasımiye vakfının çalışanlarından Molla Yusuf bin Mehmed iki⁵³ ve Adem Efendi iki⁵⁴ dava almışlardır. Birer dava alanların bu sektörün fertleri olup olmadıkları ile ilgili bir bilgi bulunamadığından onların isimleri bu listeye dâhil edilmedi.

Söz konusu bu vekillerden en fazla dava alan Molla Mehmed bin Suvaşlu'dur. Aldığı davaların sayısı dikkate alındığında, onun ilgili dönemin en meşhur avukatı olduğu söylenebilir. Her ne kadar vekillerle ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamışsa da, Mardin mahkemesinde çalışan vekillerin çoğunun Molla olması, söz konusu kişilerin İslami ilimlere vâkıf oldukları ve bu yönleri ile böyle bir işi yapma imkânına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

⁴⁸ Bkz. MŞS 235, s. 48, 7 Zilkade 1275 (8 Haziran 1859); MŞS 235, s. 52, 27 Zilkade 1275 (28 Haziran 1859); MŞS 235, s. 64, 3 Safer 1276 (1 Eylül 1859) tarihli belgeler.

⁴⁹ Bkz. MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859); MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859); MŞS 235, s. 11, 5 Şaban 1275 (10 Mart 1859); MŞS 235, s. 41, 1 Rebiülevvel 1275 (9 Ekim 1858); MŞS 235, s. 45, 6 Zilhicce 1275 (7 Temmuz 1859); MŞS 235, s. 57, 7 Zilhicce 1275 (8 Temmuz 1859); MŞS 235, s. 72, 13 Rebiülahir 1276 (9 Kasım 1859); MŞS 235, s. 145, 3 Camaziyelahir 1277 (17 Aralık 1860) tarihli belgeler.

⁵⁰ Bkz. MŞS 235, s. 42, 7 Rebiülevvel 1275 (15 Ekim 1858), MŞS 235, s. 74, tarihsiz; MŞS 235, s. 108–109, 21 Zilkade 1276 (10 Haziran 1860); MŞS 235, s. 124, 15 Rebiülevvel 1277 (1 Ekim 1860); MŞS 235, s. 144, 23 Cemaziyelevvel 1277 (7 Aralık 1860) tarihli belgeler.

⁵¹ Bkz. MŞS 235, s. 70–71, 15 Rebiülahir 1276 (11 Kasım 1859); MŞS 235, s. 80, 7 Receb 1276 (30 Ocak 1860); MŞS 235, s. 97, 11 Receb 1276 (3 Şubat 1860) tarihli belgeler.

⁵² Bkz. MŞS 235, s. 71, 15 Rebiülahir 1276 (11 Kasım 1859); MŞS 235, s. 97, 11 Receb 1276 (3 Şubat 1860) tarihli belgeler.

⁵³ Bkz. MŞS 235, s. 109, 25 Zilkade 1276 (14 Haziran 1860); 121, 25 Safer 1277 (14 Eylül 1860) tarihli belgeler.

⁵⁴ Bkz. MŞS 235, s. 15, 21 Receb 1275 (24 Şubat 1859); MŞS 235, s. 75–76, 3 Cemaziyelevvel 1276 (30 Kasım 1859) tarihli belgeler.

1.3 MAHKEMENİN İŞLEYİŞİ

Mardin mahkemesindeki görevliler ile ilgili açıklamalardan sonra şimdi de söz konusu görevlilerin görevlerini icra etme şekillerinden ve o dönemde insanların mahkeme ile olan temaslarının nasıl gerçekleştiğinden bahsedelim.

1858–61 yıllarında Mardin’de yaşayan herhangi bir kimsenin haksızlığa uğraması halinde bu haksızlığı ortadan kaldıracak kurum hiç şüphesiz naibin sorumluluğunda olan mahkemedir. Mahkemeye çeşitli nedenlerden dolayı başvuran şahısların günümüzde olduğu gibi, öncelikle kimlik bilgilerini arz etmeleri gerekir. Bu çerçevede sicilimize yansıyan alıntılardan hareketle kimlik tespitinde esas alınan kriterleri irdelemeye çalışacağız.

“Kürdistan eyaleti dâhilinde vaki hükümeti şeriyesi Diyarbekir’e mülhak Mardin sancağına muzaf Sürgücü nahiyesine tabi Elfan karyesi sakinlerinden⁵⁵”

“An asli Kürdistan eyaleti dâhilinde kâin Mardin sancağı nefsi Mardin mahallatından Cami-i Kebir Mahallesi ahalisinden ve tabayı gayrimüslimden⁵⁶”

“Medine-i Mardin mahallatından Sevindik Mahallesi sakinlerinden⁵⁷”

“Fil asl Muşlu olup⁵⁸”

“Fil asl Asitane-i Saadet sakinlerinden olup Kürdistan eyaleti dâhilinde kâin hükümeti şeriyesi Diyarbekir’e mülhak nefsi Mardin mahallatından Tekye Mahallesinde sakin⁵⁹”

Kayıtlardaki kimlik tespitini içeren bölümde ilk önce eyalet adı daha sonra da kent ve yaşanılan mahalle/köy adı verilmektedir. Eğer başvuru sahibi kent sakinlerinden değilse bu durumda başvuru sahibinin nereli olduğu belirtmekte, daha sonrada Mardin’de nerede oturduğu yazılmaktadır. Başvuru sahibi gayrimüslim ise mensup olduğu mahallenin ismi belirtilir, sonra da gayrimüslim ibaresi eklenir.

Kişilerin kimlik tespitlerinden sonra sıra dava açmaya gelir. Kişiler şikâyetçi oldukları kişi veya kişileri “üzerine/üzerlerine *da’va ve takriri kelâm edip*” ibaresi ile dava eder. Bu kalıp şikâyete konu olan bütün belgelerde istisnasız kullanılır. Bu bireysel

⁵⁵ MŞS 235, s. 38, 25 Şevvâl 1275 (28 Mayıs 1859) tarihli belge.

⁵⁶ MŞS 235, s. 12, 5 Şaban 1275 (10 Mart 1859) tarihli belge.

⁵⁷ MŞS 235, s. 14, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859) tarihli belge.

⁵⁸ MŞS 235, s. 17, 11 Şaban 1275 (16 Mart 1859) tarihli belge.

⁵⁹ MŞS 235, s. 17, 11 Şaban 1275 (16 Mart 1859) tarihli belge.

olarak dava açmayı gösterir ve sorunun mahkemeye yansımalarının ilk yoludur⁶⁰. Davacı olan kişi şikâyete konu olan mevzuyu mahkemede anlattıktan sonra “*ba’ded-da’va vel istintak*” ibaresiyle kendini savunması için söz davalı tarafa verilir. Bu durum “*cevabında*” ibaresiyle belgelerimize kaydedilmiştir.

Davalı olan taraf eğer söz konusu olan şikâyeti kabul etmişse belgelerimize “*ikrar*” ve “*itiraf*” ifadesiyle, yok eğer davacı tarafın yaptığı suçlamayı ret ederse bu durum “*inkâr*” kalıbıyla belgelere kaydedilir. Mahkeme, davalı tarafın yaptığı savunmayı yeterli görmez ise (ki çoğu durumda yeterli görmemiştir) o zaman şahitlerin ifadesine başvurur. En az iki erkek şahidin kimlikleri belirtildikten sonra verdikleri beyanatlar doğrultusunda mahkeme neticelenir. Sicilimizde davaya konu olan birçok durumda şahitlerin dinlenmesine gidildiği ve çoğu kez ilgili şahitlerin verdikleri beyana göre mahkemenin neticelendiği tespit edilmiştir. Nadir durumlarda, eğer davacı veya davalı tarafın belirttikleri şahitlerin şahitlikleri kabul edilmezse bu takdirde kişilere ya yemin ettirilerek ya da mahkemenin kendisi müftüye ilgili duruma fetva istemek suretiyle davanın halli yoluna gidilir. Sicilimizde gerek yemin ve gerekse de fetva başvurularına konu olan davaların ilgili fetva⁶¹ ve yemine⁶² göre neticelendiği görülmüştür.

1.4 MAHKEMEYE İNTİKAL EDEN DAVA VE KAYIT ÇEŞİTLERİ

İncelememize esas teşkil eden dönemde mahkeme bugünkü anlamda salt insanlar arasında çıkan ihtilafların çözümü ile sınırlı bir kurum değildir. Bu dönemde mahkeme aynı zamanda günümüzdeki noterlerin işlevlerine de haiz olup her türlü alım satım, kefalet, vesayet, vakfiye ve buna benzer resmi güvence altına alınması zarureti icap eden her türlü hususu kayıt altına alıyordu. Dolayısıyla bu bölümde ihtilafa konu olan davalarla birlikte yerel hayatı ilgilendiren hususlar da ele alınacaktır.

Anılan dönemle ilgili olarak Mardin mahkemesine pek çok dava ve kayıt intikal etmiştir. Bu kayıtlar nitelik açısından kent merkezi ve kırsalına göre değişiklik arz etmektedir. Merkez, özellikle mahalli konulara ilişkin hususları mahkeme yoluyla kayıt altına alırken kırsal için böyle bir durumdan bahsedilmez. Bu, merkezin kentsel ilişki

⁶⁰ Abacı, **a.g.e.**, s. 101.

⁶¹Bkz. MŞS 235, s. 20, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859); MŞS 235, s. 71, 15 Rebiülahir 1276 (11 Kasım 1859); MŞS 235, s. 97, 11 Receb 1276 (3 Şubat 1860); MŞS 235, s. 122, 7 Safer 1277 (25 Ağustos 1860) tarihli belgeler.

⁶²Bkz. MŞS 235, s. 109, 25 Zilkade 1276 (5 Kasım 1859) tarihli belge.

biçimi olan ve adına sosyolojide ikincil ilişki olarak adlandırılan ilişki ağının doğurmuş olduğu bir sonuç olarak yorumlanılabilir. Kırsal kesimde, herhangi bir hususun mahkemece kayıt altına alınarak bir güvenceye tabi tutulması işleminden ziyade, daha çok ihtilafli dava olarak adlandırılacak konular mahkemeye intikal ettirilmiştir. Yani bir bakıma kent merkezinde resmiyet etkin bir rol oynarken kırsalda örf daha belirgin bir rol oynar. Örfün sosyal bir baskı unsuru olarak denetimini kaybettiği ihtilafli meselelerde ve daha sonra ihtilafa meydan verebilecek mülk alım satımlarında resmiyet devreye sokulur.

1.4.1 Mülk Satışları

Osmanlı Devleti özellikle doğu bölgelerinde yaygın olan Şafii ve Hanefi mezhepleri müntesipleri için satışla ilgili mukavelelerin kayıt altına alınmasını zorunlu tutmuyordu⁶³. Ancak Kur'an-ı Kerim'de "aranızda mevcut satışlardan yazın" ayetine Müslümanların kendi aralarında yapmış oldukları çeşitli alım satım işlemlerini not almalarını emrediyor. Mardin'de İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulması için kayıt altına almaları söz konusu ayetin doğurmuş olduğu İslami bir gelenekten kaynaklandığı ve bu kayıtlar tutulurken Türkçenin yerine Arapçaya bağlı kalınması aynı gerekçeyle açıklanılabilir. Defterimizdeki belgelerin yaklaşık dörtte biri mülk satışlarıyla ilgili kayıtlardan oluşmaktadır. Kayda geçirilen belgelerin % 23'ü çeşitli mülk alım satımlarına ilişkindir. Şeriye sicillerinde mülk satışlarının ekseriyeti teşkil etmesi iki nedene bağlanılabilir. Bunlardan biri mahkemede çalışan görevlilerin, işlerini yapılan akitlerden alınan rüsumlarla sağlamaları, diğeri ise Osmanlı toplumsal düzeninin omurgasını oluşturan mülk ve toprak sistemi ile ilgili ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların önüne geçmektir⁶⁴. Mülk alım satımlarıyla ilgili belgelerin defterimizdeki kayıtların ekseriyetini teşkil etmesi tartışılmaz bir gerçektir. Bu gerçeğin toplumsal yaşamın diğer sorunlarının önüne geçmesi her ne kadar yukarıda sıraladığımız nedenler başat etken olarak karşımıza çıksa da anılan dönemde mülk piyasasının oldukça canlı bir sektör olduğunu göstermektedir. Mülk satışları gerçekleşirken belirli bir taksitlendirme veya herhangi bir borç işlemine tabi tutulmamıştır. Mardin'de mülk alım satımları peşin para ile yapılmaktaydı. Sicilimizde

⁶³ Mehmed Salih Erkek, "Şeriye Sicillerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin'de Hukukun Uygulanışı" **UMTSB**, İstanbul 2006, s. 756.

⁶⁴ Erkek, a.g.m., s. 756.

mülk satışları kapsamında ev, dükkân, bağ-bahçe ve tarla satışlarına ilişkin kayıtlar mevcuttur.

1.4.1.1 Ev Satışları

Mardin şehrinde 1858–61 tarihleri arasında mülk alım satımı kapsamında ev satışları ile ilgili kayıtlar önemli bir yekûn tutmaktadır. Defterimizdeki bu türden alım satım işleri diğer kayıtlar gibi Arapça olarak tutulmuştur. Bu alım satımlar ile ilgili kayıtlarda şu hususlara yer verilmiştir⁶⁵.

1. Alıcının kimliği
2. Satıcı veya satıcıların kimliği
3. Satıcının asalet veya vekâlet durumu
4. Satıcının mülkiyete sahip olma şekli
5. Mülkün vasfı
6. Evin müstemilatı
7. Evin hangi mahallede olduğu
8. Komşuları
9. Satış bedeli
10. Satışın şer'an sahih olduğunu belirten ifade
11. Tarih ve Şuhudü'l-hal

1.4.1. 2 Bağ, Bahçe, Tarla Satış veya Kayıtları

235 Nolu Şeriye Sicil Defteri'nde mülk alım satımı belgeleri kapsamında ev satışlarından sonra en fazla bağ, bahçe ve tarla satışları yer almaktadır. Bağ satışı veya kaydı ile ilgili belgelerde asma kütüklerini "*kürümi*" ifadesi ile belirtir. Bahçe satışları söz konusu olduğunda bahçede ne tür ağaçların olduğu ve eğer sulu tarım yapılıyorsa su nöbetinin bu satış işleminin kapsamında yer alıp almadığı belirtilir. Tarla satışları ile

⁶⁵“Sadiye binti Molla Ali'nin vekili Mahmud Efendi bin Şeyhmus Şerifzâde içinde iki maslabeli oda, tavanı basık oda, odunluk, 1/6 su kuyusu, 1/6 mutfak ve 1/6 avludan oluşan güneyi sermahfil Abdurrahman ve Vezne mülkü doğusu yol, batısı alıcı Sadun Çelebi mülküyle çevrili Camii Kebir mahallesindeki evini bin Cedid Rumi kuruşa Sadun Çelebi bin Hacı Ahmed Çelebi bin İbrahim Çelebi ve kardeşinin oğlu Molla Numan bin Molla Halil'e satmıştır. MŞS 235, s. 144, 23 Cemaziyelevvel 1277 (7 Aralık 1860) tarihli belge.

ilgili kayıtlarda tarlanın sulu veya susuz olup olmadığı belirtilir. Bu tür satışlarda da ev satışlarında olduğu gibi belirtilen hususlara yer verilir.

1.4.1. 3 Dükkân Satışları

Sicilimizde dükkân kayıtlarına dair yaklaşık olarak on beşin üzerinde kayda rastlanılmıştır. Bu kayıtların on adedini satışlar teşkil etmektedir. Satış işlemleri gerçekleştirilirken dükkânın bulunduğu çarşı özellikle belirtilir. Eğer dükkân çarşının içinde değil de mahalle arasında ise mahallenin ismi de yazılır⁶⁶. Satışı gerçekleşen dükkânların ekseriyeti birden fazla ortağa ait olup bazen tümü tarafından satılıp bazen de ortaklardan sadece bir tanesi tarafından satılmıştır⁶⁷.

1.4.2 Vasi Tayinleri

Bir şahsı, mali işlerde hukuken temsil yetkisine sahip olan şahıslara vasi veya malda veli denir. Aslında vasi, velinin sadece mali işlerde temsil yetkisine sahip olan çeşidine denmektedir. Vasiler Mecelle’de babası, varsa babasını temsil ettiği vasisi (vasiyy-i muhtar denmektedir.), vasiyy-i muhtar da yoksa onun hayatta iken tayin ettiği vasi, o da yoksa kasır şahsın dedesi veya dedesinin babası, beşinci sırada dedenin tayin ettiği vasi, altıncı sırada bu vasinin tayin ettiği vasi ve son olarak da hâkimin tayin ettiği vasidir ki buna vasiyy-i mansub denilir. Bu sıralama Hanefilerin yapmış olduğu bir sıralamadır⁶⁸.

Defterimizde yirmi sekiz belge, vasilikle ilgili işlemleri içermektedir ki bu kayıtların %12’sini oluşturmaktadır. Vasi tayinlerinin fazla olmasının nedeni alınan veraset hüccetinden kaynaklanmaktadır. Terekenin durumuna göre üç yüz, beş yüz, bin beş yüz kuruş kadar ücret alındıktan sonra iki ay geçer geçmez vasi en ufak bir töhmetle görevinden azledilip yerine bir başkası atanıyor, bu vesileyle yeniden harç alınıyordu. Her yıl yetim malının muhasebesi yapılırken “*harcı muhasebe*” adı altında gereğinden fazla para alınıyordu⁶⁹.

⁶⁶ MŞS 235, s. 29, 7 Ramazan 1275 (10 Nisan 1859) tarihli belge.

⁶⁷ MŞS 235, s. 45, 6 Zilhicce 1275 (8 Haziran 1859) tarihli belge.

⁶⁸ Halil Cin, Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi. Osmanlı Araştırmaları Vakfı**, İstanbul 1996, C. II, s. 46.

⁶⁹ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 83.

Osmanlının hukuk sistemi Hanefi fikhını esas alan bir hukuk sistemidir⁷⁰. Hanefi fikhı, yukarıda da belirtildiği gibi baba eksenli akrabaların vasi olmasını öngörüyor. Ancak defterimizdeki vasi atamalarının çoğunluğunu anneler oluşturmaktadır. Annenin yanında amca, nine ve hala gibi baba tarafından akrabaların da vasi olduğu görülmüştür. Atanan vasilerin ekseriyeti yakın akrabalarından oluşmasına karşılık kimi zaman akrabalık ilişkilerinin dışına çıkılarak yapılan vasi tayinlerine de rastlanılmaktadır⁷¹.

Vasi atamalarında esas vasinin vasisi olduğu kişinin malını koruması, gözetmesi ve gerektiğinde ticaret yapmak gayesiyle artırmaktır. Vasi olan kişinin dürüst ve güvenilir olmasına dikkat edilir, bu niteliklerin aksine herhangi bir durum söz konusu olduğunda mahkemeye başvurularak vasi olan kişinin yanına bir nazır atanırdı⁷².

Vasilik atamaları yapılırken vasi olan kişinin çocuğa ait olan maldan günlük ne kadar harcayacağı mahkemece belirlenirdi. Vasi vasiliğini yürüttüğü kişi için mahkemenin belirlediği ücreti günlük olarak harcama ile mükelleftir. 15 Eylül 1859 tarihli bir belgede Mustafa bin Mehmed eş-Şatır adlı kişi, yeğeni Mehmed'e yedi sene vasilik yaptığı, bu süreç içinde de günlük on beş Mısriyye masraf harcadığı, ancak yeğeninin bunu inkâr ederek kendisine haksızlık ettiği gerekçesiyle yeğenini mahkemeye verdiği bunun üzerine de yeğenine para cezası uygulandığı⁷³ kaydedilmektedir.

Belgelerde vasiliğin müddeti "*reşit oluncaya değın*" ifadesiyle reşit oluncaya, yani aklen belli bir olgunluğa erişinceye kadardır. Bu süre konusunda kesin bir hüküm bulunmasa da yirmi yaş ile mukayyet olduğu ileri sürülür⁷⁴. İncelemekte olduğumuz defterimiz de bu konuda bir belirsizlik içermektedir. Mesela elli kuruş isteyen Mehmed adlı şahıs, vasisinin kendisinin daha reşid olmadığını ileri sürerek parayı vermektan imtina etmesi üzerine mahkemede reşitlik davası açmıştır. Mahkeme, şahitlerin ifadeleri doğrultusunda onun reşit olduğuna karar vermiş ve sonuçta kendi mallarının tasarruf yetkisini almıştır⁷⁵.

⁷⁰ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s.46.

⁷¹ MŞS 235, s. 10, 5 Şaban 1275 (10 Mart 1859); MŞS 235, s. 39, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 83, 10 Cemaziyelahir 1276 (4 Ocak 1869); MŞS 235, s. 112, 5 Rebiülevvel 1276 (2 Ekim 1859) tarihli belgeler.

⁷² Bkz. MŞS 235, s. 10, 5 Şaban 1275 (9 Mart 1859); MŞS 235, s. 31, 10 Şevvâl 1275 (20 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 56, 30 Zilkade 1275 (1 Temmuz 1859) tarihli belgeler.

⁷³ MŞS 235, s. 63, 17 Safer 1276 (15 Eylül 1859) tarihli belge.

⁷⁴ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 38.

⁷⁵ MŞS 235, s. 112, 5 Rebiülevvel 1276 (2 Ekim 1859) tarihli belge.

Vasi tayini, belli bir yaşa gelmemiş çocuklara münhasır değildir. Nitekim kendi mallarını aklen ve bedenen idare edemeyen⁷⁶ ve borçlarına karşılık terekesinin satılıp borcunun ödenmesi için borçluya⁷⁷ vasi tayinleri yapıldığı görülmektedir.

1.4.3 Alacak Verecek Davaları

Bu dönemde Mardin mahkemesinde açılan davaların bir kısmı da alacak verecek problemleriyle ilgilidir. Defterimizdeki belgelerin %11'ini alacak verecek davaları içermektedir. Belgelere daha çok nakdi alacaklar konu olmuştur. Şahıslar belli bir iş karşılığında kalan paralarını istemek, sattığı mülkün ederini tam olarak alamaması, çeşitli ihtiyaçlarını karşılaması için bir diğerine verdiği parayı alamaması, devletin yaptığı hizmetlerin yapılması için devlet temsilcilerine verdiği paranın kaydı ve sadece bir belgede rastladığımız kırsal kesimden birinin parasının değerlendirilmesi için tüccara verdiği paranın varislerce talebi gibi nakdiyata dair alacaklar ekseriyeti teşkil etmektedir. Alacakların nakden talebine ilişkin davaların yanında defterimizde alacak vereceklerin “Gazi” adı verilen bir çeşit altın üzerinden de sağlandığı tespit edilmiştir⁷⁸.

Defterde nakdi alacakların yanında çeşitli mal alacaklarına dair davalar da mevcuttur. Örneğin bir kayıтта bir kişi ortağı ile birlikte aldığı koyunların telef olması üzerine ortağından bu zararın kendi payına düşen koyunların kendisine verilmesi suretiyle karşılanmasını istemiştir. Başka bir belgede de bir kişinin çeşitli vesilelerle birisine borç arpa verdiği ve arpasını alamaması üzerine meseleyi mahkemeye intikal ettiği⁷⁹ kaydedilmiştir.

1.4.4. Tereke Miras Kayıtları

Osmanlı yargı sisteminin temel taşı addedilen kadının ve taşradaki temsilcisi olan naibin görevlerinden biri tereke/miras taksimi yapmaktır. Yapılan bu miras dağılımı kentin büyüklüğüne göre ya ayrı defterlere kaydedilir ya da normal siciller içerisinde dağınık bir halde kaydedilir⁸⁰. İncelememize esas teşkil eden defter de karışık halde tutulan bir defterdir.

⁷⁶ MŞS 235, s. 150, 23 Cemaziyelahir 1277 (6 Ocak 1861) tarihli belge.

⁷⁷ MŞS 235, s. 83, 10 Cemaziyelahir 1276 (4 Ocak 1860) tarihli belge.

⁷⁸ MŞS 235, s. 18, 15 Şaban 1275 (20 Mart 1859) tarihli belge.

⁷⁹ MŞS 235, s. 10, 27 Receb 1275 (2 Mart 1859) tarihli belge.

⁸⁰ Abacı, **a.g.e.**, s. 170.

Tereke, ölünün geride bıraktığı mal demektir. İslam hukukuna göre külli halefiyet ilkesi benimsenmez. Bu sebeple murisin borçlarının mirasçılara intikali söz konusu olmayıp murisin bizatihi kendisi sorumludur. Hanefi hukukçulara göre sadece mûrisin mali hakları terekeye dâhildir. Yani bütün mallar alacak, irtifak, diyet ve hapis hakları terekenin kapsamı içindedir⁸¹.

Tereke-Miras kayıtları 235 nolu Şeriye Sicil Defterindeki belgelerin %10'unu teşkil etmektedir. Bu kayıtların bir kısmında mirasçılar ve mirastan alacakları paylar belirtildikten sonra terekenin dökümü yapılır. Bazılarının da sadece tereke dökümü yapılır. Bu tür kayıtlar genellikle bilinen mirasçıları olmayan ve satışı Büyük Çarşıda (Suk-i Sultani) yapıp hazineye devredilen tereke kayıtlarıdır.

Tereke taksimi yapılmadan önce terekeden cenaze ve gömme masrafları olarak addedilen kesintiler yapılır. Eğer vefat eden kişinin borçları varsa bu borçlar da düşürülür. Terekenin taksimi yapıldıktan veya hazineye devri gerçekleşikten sonra vefat edenin herhangi bir borcu çıkarsa alacaklı kişinin talebi üzerine bu borcun ödenmesi yoluna gidilir. Defterimizde terekenin hazineye devredilmesinden sonra alacaklı şahsın beytûlmalden sorumlu kaymakam ve meclis üyelerine dava açarak söz konusu alacağın alındığını belirten kayıtların mevcudiyetine rastlanmamıştır.

Terekenin mirasçılar arasında taksimini ise defterde bulunan bir tereke taksiminden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır.

“Mardin sancağına tabi Koçhisar köyünde sakin iken bundan on mah mukaddem vefat eden Şeyho bin Hıdır’ın veraseti zevce-i menkuhesi Verde binti Maksud ve sulbi sağır oğulları Mehmed ve Şeyho ile sağire kızı Nuriye’ye münhasır olup tashihi meselei mirasları hükmül feraizden kırk sehmi kılınıp sehmi mezkureden beş sehmi zevce-i mezkure Verdeye, yirmi sekiz sehinden on dörder sehmi sağiran-ı mezburandan Mehmed ve Şeyho’dan her birine ve baki yedi sehmi seğire-i mezkure Nuriye’ye asaleti tahkikten sonra.....”⁸²

Tereke taksiminden önce tereke sahibinin kimliği ve ne zaman vefat ettiği belirtilir. Daha sonra mirasçıların isimleri yazılır. Mirasçıların yaşı küçük ise *sağır/sağire*, büyük yani reşit iseler *kebir/kebire* olarak kaydedilir. Mirasçılar adları ile birlikte yazıldıktan sonra tereke *sehmi* olarak ifade edilen hisseler ayrılır. Hisselere ayrılan tereke, yukarıdaki alıntıda da belirtildiği gibi asaletleri araştırıldıktan sonra mirasçıların arasında taksim edilir.

⁸¹ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 142.

⁸² MŞS 235, s. 65–66, 16 Rebiülevvel 1276 (13 Ekim 1859) tarihli belge.

Konunun anlaşılmasına yönelik sunulan bu spesifik örneğe ek olarak defterimizde yer alan diğer tereke kayıtlarında umumiyetle şu usul takip edilmiştir: Önce ölen kişinin ismi, oturduğu yer, ölüm nedeni ve mirasçıları zikredilmektedir. Sonrasında miras olarak kalan malların tek tek kıymeti belirlenmiş ve mirasın kıymetinin yekûnları verilmiştir. Bu yekûn üzerinden önce masraflar ve varsa borçlar düşürülür. İncelediğimiz belgelerde yukarıda bahsettiğimiz tecyiz ve tekfin masrafları gibi kesintilerden başka kaydiye, dellâliye ve muhzırıye gibi mahkeme masrafları da kesilir.

1.4.5 Arazi Anlaşmazlığı

İktisadi hayatın temelini tarımın oluşturduğu toplumlarda arazi ile ilgili anlaşmazlıkların meydana gelmesi olağan bir durumdur. Nitekim defterde arazi anlaşmazlıkları ile ilgili belgeler incelendiğinde, miras olarak intikal eden arazilerin varislere taksimi konusunda problemler yaşandığı, arazi alım satımında anlaşmazlıklar çıktığı ve cebri kimi istimlâklerin olduğu görülmüştür.

Sicilimizdeki arazi anlaşmazlıkları ile ilgili kayıtlarda arazi satışını yapan şahsın vefat etmesinin ardından varislerin arazi üzerinde hak iddia ettiklerine ilişkin örnekler büyük bir yekûn tutmaktadır. Arazilerin satılmasından sonra varisler, alıcıdan hak iddia talebiyle mahkemeye başvurmakta, mahkeme de alıcı ile varislerin anlaşmasını tenbih etmekte ve neticede alıcı varislere belli oranlarda para ödemekte ve sorun böylece halledilmekteydi⁸³.

Mirasçılara intikal eden arazinin taksimi konusunda yaşanan problemler de sicilimize şu şekilde yansımıştır. Çeşitli sebeplerle Mardin'den ayrılp arazisini belli bir müddet işletemeyen varisin yerine varislerden bir diğeri tarafından bu ara dönemde sahip çıkılarak işletilir. Ancak daha önce taksimle kendisine intikal eden asıl arazi sahibi geldiğinde, arazisinin kendisine devredilmesi yönünde hak iddia etmesi anlaşmazlığa neden olmuştur⁸⁴.

Arazi anlaşmazlıkları ile ilgili olarak sicilimize yansıyan diğer durum da arazilerini işletemeyen arazi sahiplerinin araziden hisse vermeye karşılık arazilerini anlaşma üzere belli bir müddet icâre yoluyla işletmeleridir. Sürgücü kazasına bağlı

⁸³ Bkz. MŞS 235, s. 7, 21 Receb 1275 (24 Şubat 1859); MŞS 235, s. 69, 5 Rebiülevvel 1276 (2 Ekim 1859) tarihli belgeler.

⁸⁴ MŞS 235, s. 37, 27 Şevvâl 1275 (30 Mayıs 1859) tarihli belge.

Bernişt köyü hududu dahilinde bulunan bağın sahibi Sürgücü kazasını eski müdürü Şemdin Ağa tarafından aynı köy sakinlerinden Mustafa bin Hasan'ın babasına on yıllığına icâreye verildiği, bu icâreye karşılık bağın yarı hissesinin kendilerine devredileceği hususu ile ilgili olarak şahit gösterilemediği ve neticede davanın düştüğü kayıt altına alınmıştır⁸⁵. Belgelerimizde icârenin belli bir ücret karşılığında icâre verme yerine, belli bir müddet arazinin icâresine karşılık araziden pay verme esasına dayalı anlaşmaların mevcudiyeti söz konusudur.

1.4.6 Miras Davaları

Defterimizdeki kayıtların önemli bir kısmı da miras anlaşmazlığı ile ilgili davaları konu edinmektedir. Ölen kişinin ardından varislerine intikal edecek her türlü menkul veya gayri menkulün varisler arasında paylaşılması sırasında, varisler arasında bazen anlaşmazlık çıkmakta ve olay mahkemeye intikal etmekteydi.

235 Nolu Şeriye Sicil Defteri'nde miras anlaşmazlığı çerçevesinde tereke içinde yer alan herhangi bir menkulün paylaşmaya tabi tutulmaması⁸⁶, paylaşma yapılırken ferâiz hükümlerine uygun davranılmaması⁸⁷, varislerden birinin diğerinin payına düşen kısma el koyması⁸⁸ ve asabiyet ilişkilerinin doğurmuş olduğu kimi sorunlar⁸⁹ kaydedilmiştir.

⁸⁵ MŞS 235, s. 146, 9 Cemaziyelahir 1277 (23 Aralık 1860) tarihli belge.

⁸⁶ Bkz. MŞS 235, s. 14, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859); MŞS 235, s. 20, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859) tarihli belgeler.

⁸⁷ Bkz. MŞS 235, s. 114, 11 Zilhicce 1276 (30 Haziran 1860) tarihli belge.

⁸⁸ Bkz. MŞS 235, s. 74, Muhtemelen Evail-i Safer 1276 (30 Ağustos-8 Eylül 1859); MŞS 235, s. 98, 15 Cemziyelevvel 1276 (10 Aralık 1859) tarihli belgeler.

⁸⁹ “Mardin’in Tekye Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ömer bin Hacı Bekir et-Tevvil’in veraseti eşi Hatice binti Hacı Hüseyin Gözi, küçük oğlu Ali ve küçük kızı Halime’ye intikal etmiş, Hatice ve Halime’nin vekilleri olan Molla Yusuf bin Seyyid Mehmed Mahkemede merhumun oğlu Ali hakkında; Mardin dışında güneyi yol, batısı İsmail bahçesi, kuzeyi dere, doğusu ise içinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar, akarsu ve harabe binalar bulunan merhumun diğer bahçesi ile çevrili Zınnar Vadisinde olan bahçenin Ömer’e ait iken vefatından sonra varisleri olan müvekkillerine ve Ali’ye intikal ettiğini ancak Ali’nin müvekkillerine ait hisseyi kendilerine vermeyip bahçenin tamamını kendi tasarrufuna aldığını şikayet ile alıverilmesini talep etmiştir. Ali ise cevabında bahçeye el koyduğunu kabul ancak bu bahçenin ninesi Zeliha binti İsmail Çelebiye ait olduğunu ve Zeliha Hatun tarafından tevliyeti erkek çocuklara olmak üzere vakfediliğini o sebeple tasarruf ettiğini söylemiş, Mardin sakinlerinden Hacı İlyas bin Hacı Hüseyin ve Mehmed bin Emin’in şهادetleri ile alınan fetva sonucunda Hatice ve Halime’nin vekili Molla Yusuf davadan men edilmiştir”. MŞS 235, s.121, 27 Safer 1277 (14 Eylül 1860) tarihli belge.

1.4.7 Vakıf Malları ile ilgili Davalar

Vakıf en genel anlamıyla bir kimsenin Allahın rızasını gözetmek maksadı ile menkul veya gayri menkulünü dini, hayri veya içtimai bir hizmete daimi olarak tahsis etmesi anlamına gelmektedir⁹⁰. Bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi ulvi ve fevkalade bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslam ülkelerinde büyük bir ehemmiyet kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dini ve hukuki bir müessesedir⁹¹.

Bir arazinin veya gayri menkulün vakfedilebilmesi için her şeyden önce mülk olması şarttır. Bir şeyin mülk olması için de hükümdar tarafından temlik edilmesi veya Osmanlı fethinden önce mülk ise yine padişah tarafından tasdik edilmesi lazım gelir. Kişiler malik oldukları arazi, gayrimenkul ve malları vakfedebilirler. Ancak vakıf yapacak kişinin, mülkiyet sahibi olmasının yanında yetişkin, akli iradeye sahip, hür, kanuni ehliyete sahip olması ve borçlu olmaması gerekmektedir.

Yukarıdaki şartlara haiz mülkiyet sahipleri mallarını veya nakit paralarını kamunun yararlanması için şartlarını kendileri tayin ederek bağışlayabilirler. Bu tür vakıflara *vakf-ı hayri* adı verilir. Ayrıca kişinin kendi soyundan gelenlerin istifade etmeleri için kurduğu evlatlık denen vakıflar da vardır ki bunlara da *vakf-ı ehli* denilir.

Bu arada sadece bir cami, medrese veya kütüphane binası inşa ettirmek vakıf yapmak değildir. Yapılan binanın yüzyıllarca yaşaması için tedbir almak, fonksiyonunu sürdürmesi için gelir bırakmak gerekmektedir. Bu manada vakıfları iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi “*aynıyla intifa olunan*” yani kendisinden faydalanılan vakıflar olup *müessesât-ı hayriye* denilen mabedler, medreseler, mektepler, imaretler, zaviyeler kütüphaneler, köprüler hastaneler vs.dir. İkincisi ise “*aynı ile intifa olunmayan*” fakat müessesat-ı hayriyenin sürekli ve düzenli işlemlerini sağlayan bina, arazi, nakit para gibi gelir kaynaklarından müteşekkil vakıflardır. Bunlara *asl-ı vakf* denmektedir⁹².

Vakıf müessesinin nasıl çalışacağı, nasıl yönetileceği ve vakıf bünyesinde çalışanlara ne kadar ücret ödeneceği gibi hususlar doğrudan doğruya vâkıf, yani vakfı kuran kişi tarafından belirlenir. Vakfiyelerde umumiyetle şu hususlar yer alır⁹³.

⁹⁰ Galip Eken, “19. Yüzyılda Mardin Vakıfları”, UAMTSB, s. 469.

⁹¹ Ziya Kazıcı, **İslam Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 1996, s. 183.

⁹² Mehmed Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta 1997, s. 248.

⁹³ Kazıcı, **a.g.e.**, s. 188; Ayrıca defterimizde yer alan bir vakfiye kaydında ilgili durum ile ilgili özetle şöyle bir örnek mevcuttur; Medrese mahallesinde bulunan muayyen ev ve altındaki beş dükkan ile Sukü't-Tavil (Uzun Çarşı), Kazzazan (İpekçiler) Çarşısı ve Kayseriye Çarşısında

1. Vakf olunan malların neler olduğu
2. Vakf olunan bu malların nasıl idare edileceği
3. Vakıf gelirlerinin nerelere ve kimlere sarf edileceği
4. Vakfın kimler tarafından idare edileceği
5. Hâkimin, vakfın sıhhat ve lüzumuna dair hükmü
6. Sonunda tarih ile üst kısmında hâkim veya hâkimlerin mührü bulunur.

İncelemekte olduğumuz defterde vakıf mallarıyla ilgili pek çok dava kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların ekseriyeti ehlî vakıfların sorunlarını içermektedir. Bu dönemde gördüğümüz kadarıyla ehlî vakıflar büyük bir yekûn teşkil etmektedirler. Ehli vakıfların çokluğu, Osmanlı devletinin toprak sistemindeki yapısal esneklikten kaynaklanıyor. Toprak mülkiyetinin devlete ait olması o dönemde bireylerin vakıf kurarak devlete ait toprakları kendi ailesinin tasarrufu altına almaya sevk ediyordu⁹⁴. Vakıf kurucuları malların bölünmeden ailenin devamının sağlanacağı bir evlatlık vakıf, tesis ediyorlardı.

235 Nolu Sicil Defteri'nde vakıflarla ilgili olarak bulunan sorunların ortaya çıkışı evvela vakıf evlatlarından herhangi biri veya vakfın mütevellisi tarafından durumun mahkemeye şikâyet etmesiyle başlar. Şikâyet konusu olan durumun mahkemeye intikal etmesi ile dava açılmış olurdu. Burada vakıflarla ilgili konularda gerek vakıflardan sorumlu yetkili kişi olması ve gerekse de bilirkişi olması hasebiyle mahkemede Kürdistan evkaf müdürünün vekili de hazır bulunurdu. Bundan amaç vakıf müntesipleri veya mütevellilerinin girişecekleri muhtemel usulsüzlüğü önlemektir.

Vakıflarla ilgili olarak ortaya çıkan sorunların başında, vakfa ait bir malın gayesi dışında kullanılması gelmektedir. Böyle bir durumda eğer vakıf, ehlî bir vakıf ise vakfın evlatlarından herhangi biri, eğer hayrî bir vakıf ise vakfın mütevellileri tarafından sorunun giderilmesi için mahkeme nezdinde vakıf malından kişisel tasarrufta bulunanlar, genellikle söz konusu malın vakfa ait olmadığını ileri sürerler. Mahkeme, böyle durumlarda vakıf envanterine bakılmasını ön görür. Vakıf defterindeki kayıtlar

bulunan birer dükkanın Seyyid Hacı Abdulgafur Efendi Haki Efendizade tarafından vakf edildiği, vakfın tevliyetinin vakfın erkek çocuklarına ve erkek çocuklarının erkek çocuklarına münhasır kılındığı, neslinin inkıtaya uğraması durumunda bu vakıf gelirlerinin Ulu Cami, Reyhaniye Camii ve Şehidiye Camii'nin hizmetine devredilmesi ön görülmüştür. MŞS 235, s. 4, 15 Receb 1275, (18 Şubat 1859) tarihli belge.

⁹⁴ Bkz. Bahaeddin Yediöldiz, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara 2003, s. 122–132.

sorunun ortadan kaldırılmasında belirleyici rol alır. Nitekim mahkemeye intikal eden bu tür davaların ekseriyeti, vakıf defterindeki bilgiler doğrultusunda neticelenmiştir.

Bazı durumlarda da vakıf malı üzerinde de tasarrufta bulunan bir kişi ilgili vakıf envanterinin sahte olduğunu beyan etmiş, mahkeme de söz konusu envanterin sıhhatinin araştırılması için fetva makamından görüş istemiştir. Fetva makamının, vakfiyenin sahte olduğuna hükmetmesi üzerine mahkeme davalı tarafı haklı bularak davacıyı söz konusu davadan men etmiştir⁹⁵.

Vakıf mallarının satışı ile ilgili işlemler de mahkemeye yansımıştır. Vakıf mallarının satışı, vâkıfın evlatları ve mütevellilerin ortak kararı ve müftünün vereceği fetva doğrultusunda sıhhatli bir şekilde gerçekleşebilmektedir⁹⁶. Vakıf mallarının daha önce satılmış olması vakfın evlatlarından herhangi birinin buna itiraz etmesi durumunda mahkeme, bu süre içerisinde bu işleme bir itiraz meydana gelip gelmediğine göre karar verir. Eğer aradan uzun bir süre geçmişse mahkeme aradan geçen süreyi dikkate alarak vakıf mensuplarının yaptıkları itirazı kabul etmez⁹⁷.

Daha çok dini etkenlerle kurulan vakıfların, mallarının satılması konusunda Müslümanların dışındaki gruplara mensup şahıslara herhangi bir engelin veya kaygının olmadığını görüyoruz. Mardin merkezde Kıssis Mahallesi'nde bulunan ve Şeyhşaulah Camii'nin evkafına ait arsanın Hıristiyan tebaadan Cenancıoğlu Cercıs veledi Yosıf'a satıldığı ve bu satışa daha sonradan vakfın evlatlarından herhangi birinin muhtemel müdahalelerinin olamayacağı konusunda mütevelliler tarafından güvence verilmiştir⁹⁸.

Vakıf mallarının satışında olduğu gibi değişiminde de fetva makamı belirleyici rol oynar. Değişimin yapılabilmesi için müftüden ilgili şer'î hükmün alınması zorunludur. Mesela İbrahim Bey vakfına ait bir mülk, müftünün hükmü olmadan değiştirildiği için kaymakam tarafından müdahale edilerek tekrardan vakfa iade

⁹⁵ MŞS 235, s. 84, 3 Cemaziyelahir 1276 (28 Aralık 1859) tarihli belge.

⁹⁶ Kürdistan eyaleti evkaf müdürü Hasan Haki Efendi'nin vekili ve Kasım Padişah Vakfı'nın mütevellisi Mehmed Hulusi Efendi bin Hacı... mahkemede, Hacı Hıdır Ağa bin Mehmed Ağa Şehidanzâde hakkında: Mardin'de bulunan Bedestende bir tarafı Abdülkerimzade Hacı Mehmed Ağa mülkü, bir tarafı Mustafa bin Abdi mülkü, diğer iki tarafı yol sınırlı bir bab dükkanın tevliyetini iki ay önce ortağı olan Mardin eski müftüsü Hacı Kemal Efendi'nin üç bin kuruşa sattığını ve Hacı Hıdır'ın bunu kendi mülkiyetine aldığı şikayet ile bu dükkanın vakıf malı olması sebebiyle yine vakfa verilmesini talep etmiştir. Hacı Hıdır Ağa ise cevabında bu dükkânın fetva ile satın alındığını beyan etmiş ve yanında bulundurduğu fetvayı mahkemeye sunmuştur. Sonuçta Mehmed Hulusi Efendi davadan men edilmiştir. MŞS 235, s. 122, 7 Safer 1277 (25 Ağustos 1860) tarihli belge.

⁹⁷ MŞS 235, s. 71, 15 Rebiulahir 1276 (11 Kasım 1859) tarihli belge.

⁹⁸ MŞS 235, s. 153, 25 Şaban 1277 (8 Mart 1861) tarihli belge.

edilmiştir⁹⁹. Vakıfların gelir kaynakları ise daha ziyade ev, dükkân, arazi, bağ, bahçe, hamam, değirmen, arsa gibi gayri menkuller oluşturmaktadır.

Vakfın işleyişi, gelir ve giderleri üzerinde her türlü tasarrufu mütevellî olarak adlandırılan kişilere aitti. Vakfi tesis edenlerin genel olarak mütevellîlik görevlerini de üstlendikleri görülmektedir. İncelediğimiz defterde mütevellîliği yürüten kişilerin vefat etmesi durumunda bu göreve genellikle vefat edenin reşid olmuş oğlunun atandığı, erkek evladın inkıtaya uğraması halinde yerlerine farklı soydan olan kişilerin atandığı görülmektedir.

1.4.8 Cinayet Davaları

İslam hukukunda savaş hali dışında cana ve bedene saldırıda bulunmak kesin bir biçimde yasaklanmıştır. Kur'anı Kerim başta olmak üzere İslam hukukunun bütün kaynakları cana kastetmekten insanları menetmişlerdir. Örneğin Kur'an'da “ *Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bir bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur...*”¹⁰⁰” Buyrulmuş ve bu tür suçların işlenmemesi için caydırıcı normlar ihdas edilmiştir. Bu müeyyidelerin bir sonucu olarak defterimizin ait olduğu 1858–61 yılları arasında Mardin ve çevresinde Katil/Cinayet suçlarına pek fazla rastlanmamaktadır.

Katl-i amd, katli meşru olmayan bir insanı yaralayıcı aletlerden biri ile kasden öldürmek demektir. Yaralayıcı alet (âlet-i câriha), vücudun parçalarını birbirinden ayıran kesici şeylerdir. Kılıç, kama, ok, mızrak, keskin taş ve ateş gibi. Tarifinden de anlaşılacağı gibi kasden adam öldürmenin üç unsuru vardır: Mağdurun sağ bir insan olması, öldürmenin caninin fiili neticesinde meydana gelmesi ve bu fiilin bir kesici aletle yapılmış olması, üçüncüsü ise öldürme kasdı. Amden katil suçunun cezası eski hukuka göre üç kısımdır:

1- Aslî cezadır ve amden katlin cezası kısastır. Ferdin hakkı olarak yerine getirilmesi gereken kısas cezası, katilin, öldürdüğü şahıs karşılığında öldürülmesi anlamını ifade eder. Kısası cezasının uygulanabilmesi için birçok şart aranır. Maktulün mirasçılarının kısası talep etmesi; katilin tam ehliyetli olması; maktulün, katilin fîrûundan olmaması; adam öldürmenin ikrâh altında yapılmış olmaması; maktulün veli

⁹⁹ MŞS 235, s. 103, 21 Zilkade 1276 (10 Haziran 1860) tarihli belge.

¹⁰⁰ Maide, 32.

ya da mirasçılarında birinin kısas cezasını affetmemiş bulunması, bu şartların başında gelir. Kısas cezası en küçük şüpheyle bertaraf edilir¹⁰¹.

Osmanlı hukukunda cinayet davalarının yetkilisi öldürülen kişilerin varisidir¹⁰². Cinayet suçlarında mağdurun yakınları olayı mahkemeye taşımazlarsa faile kısas veya diyet cezası verilemez. Ancak burada devlet sadece genel koğuşturma yetkisini kullanarak suçluyu tazir yoluyla cezalandırabilir¹⁰³. Katilin işlediği suçun belirlenmesi hukuki kuralların işleyişine bağlı olduğu kadar vâris veya vârislerin talep ettikleri cezanın niteliğine de bağlıdır. Onun için varisler burada kilit rol oynar.

2- Bedelî cezalardır. Maktulün velilerinden biri veya tamamı, katil ile diyet karşılığında sulh yapabilirler. Bu durumda kısas cezası düşer, yerine diyet yani kanlık denilen maddi tazminat cezası uygulanır. Katil cezalarında diyet, maktulün canına bedel olarak cânî aleyhine takdir edilen belli bir miktar maldır. Diyet cezası üç çeşit maldan ödenir; gümüşten on bin dirhem, altından bin dinar, deveden ise yüz devedir. Kadınların diyeti erkeklerin yarısıdır. Bu cezaları bizzat katil öder.

3- Tebeî cezalardır. Bunlar katilin öldürdüğü şahsın, mirasından ve vasiyetinden mahrum olmasıdır¹⁰⁴.

Defterimizde cinayet davaları kapsamında on bir dava kaydına rastlanılmış olup bunların tamamı kırsal kesimde meydana gelmiştir. Kırsal kesimden kasıt kent merkezi dışında yer alan yerleşmelerdir. Olayın meydana gelmesi kent merkezine yakınlığı veya uzaklığıyla ilintili bir durum içermemektedir. Olay etrafı şehir köyünde vuku bulduğu gibi kent merkezine çok uzakta olan Zaho kazasında da meydana gelmiştir.

Cinayetlerin tamamı erkekler tarafından işlenmiştir. Kadınlara isnad edilen herhangi bir cinayet kaydına rastlanmamıştır. Aynı şekilde maktullerin tamamı da erkektir. Bu cinayetlerin biri Yahudiler arasında, biri Hıristiyanlar arasında, biri Hıristiyan Müslüman arasında geri kalanları ise Müslümanlar arasında işlenmiştir. Davaların mahkeme süreçleri birbirinden farklı olmakla beraber ekseriyeti ortalama bir ay gibi bir sürede sonuçlandırılmıştır. İki yıl devam eden davalar olduğu gibi yirmi iki yıl aradan sonra davanın yeniden açıldığı da görülmüştür.

Mardin ve çevresinde işlenen cinayetlerin çoğunluğu kesici alet kapsamına giren hançer ve kılıçlarla yapılmıştır¹⁰⁵. Konu ile ilgili olarak incelediğimiz belgelerde

¹⁰¹ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, C. II, s. 320.

¹⁰² Abacı, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁰³ Akman, **a.g.e.**, s. 28-9.

¹⁰⁴ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 320-21.

hançerin erkekler için gündelik yaşamın bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerde cinayet vuku bulmadan evvel taraflardan herhangi birinin veya olay esnasında hazır bulunan bazı tanıkların bellerinde hançer bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır¹⁰⁶. Kesici aletlerin yanında taş ve sopa da katil aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca dikkatimizi celbeden bir husus da anılan dönemde kişisel silahlanma olan hançerin yerini kısmen de olsa ateşli silahın almakta olduğudur. Belge kayıtlarına kurşun atma olarak geçmiştir. Hançer, kılıç, taş ve sopa ile yapılan saldırılarda darbe alan kişilerden bazıları keşif yapıncaya kadar yaralı olarak yaşamını sürdürdüğü, buna karşın kurşun atılarak yapılan eylemlerde ise saldırıya maruz kalan şahsın ekseriyetle hemen olay yerinde yaşamını yitirdiği görülmektedir.

Gerek kesici aletlerle ve gerekse de ateşli silahlarla olsun yapılan bütün saldırılarda katil veya katillerin, maktülü, vücudunun hangi yerlerinden vurduğu belgelerde ayrıntıları ile geçmektedir. Meydana gelen saldırılar eğer isnad edilen kişiler tarafından inkâr ediliyorsa olaya meydan veren sebepler belge kayıtlarında belirtilmez. Yok, eğer suçun isnad edildiği kişiler aleyhine şahitler veya deliller mevcut ise cinayetlerin nedenleri belge kayıtlarında yer almıştır. Bu çerçevede defterimizde kaydedilmiş olan mevcut cinayet olaylarının sekizinin sebebi belirtilmezken¹⁰⁷, üçünün ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

İşlenen cinayetlerin dördü kısas¹⁰⁸, beşi demi diyete, bir dava nefsi müdafaa kapsamında ve müftüden alınan fetva gereğince düşmüş, bir dava da şahit yetersiz görülerek davacı tarafı davadan men edilmiştir. Toplu olarak işlenen suçlarda katillerin sayılarına bakılmaksızın kısas cezası uygulanmıştır. Çünkü birden fazla kişi, iştiraken ölüm neticesini doğuran hareketi icra ederlerse şeriklerin hepsi kısas cezasına çarptırılır¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Belgelere göre cinayetlerin beşi hançer, dördü kurşun ve birer tanesi de taş, sopa ve kılıçla işlenmiştir.

¹⁰⁶ Zaho kasabası sakinlerinden ve Yahudi taifesinden Nahum ve Harun adlı kişiler arasında çıkan tartışma üzerine Harun, yanlarında bulunan Abdulfettah bin Abdullah'ın belinde bulunan siyah kabzalı hançeri gasp ederek Nahum'u çeşitli yerlerinden vurmuştur. MŞS 235, s. 57–58, 15 Zilkade 1275 (16 Haziran 1859) tarihli belge.

¹⁰⁷ Bkz. MŞS 235, s. 114, 11 Zilhicce 1276 (30 Haziran 1860); MŞS 235, s. 57–58, 15 Zilkade 1275 (16 Haziran 1859); MŞS 235, s. 59, 5 Cemaziyelevvel 1276 (30 Kasım 1859); MŞS 235, s. 60, 3 Safer 1276, (1 Eylül 1859); MŞS 235, s. 63, 19 Rebiülevvel 1275 (27 Ekim 1858); MŞS 235, s. 74, 16 Zilhicce 1275 (17 Temmuz 1859); MŞS 235, s. 81, 6 Receb 1276 (29 Ocak 1860); MŞS 235, s. 119–120, 15 Safer 1277 (2 Eylül 1860) tarihli belgeler.

¹⁰⁸ Bkz. MŞS 235, s. 38, 25 Şevvâl 1275 (28 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 57–58, 15 Zilkade 1275 (16 Haziran 1859); MŞS 235, s. 81, 6 Receb 1276 (29 Ocak 1860); MŞS 235, s. 119–120, 15 Safer 1277 (2 Eylül 1860) tarihli belgeler.

¹⁰⁹ MŞS 235, s. 38, 25 Şevvâl 1275 (28 Mayıs 1859) tarihli belge.

Dem-i Diyet, yani kan parası ödeme cezası defterimize yansıdığı şekliyle iki şekilde uygulanmıştır. Bunlardan ilkinde kasden adam öldürme yani kısas cezasına çarptırılacak suçun işlenmesi durumunda, tarafların sulh akdetmesi ile kan parasının ödenmesidir. Bu şekliyle dem-i diyet cezası, Tanzimat'tan sonra oluşturulan Mecellenin öngördüğü şekliyle on bin dirhemdir ve bu yekûn da üç taksit halinde ödenir. Bu çeşit dem-i diyetin Mardin Mahkemesince de uygulandığı tespit edilmiştir¹¹⁰. İkincisinde ise cinayet isnadının ispatlanamaması üzerine muhtemelen meydana gelen şüphelerin daha sonradan düşmanlığa yol açmaması için mahkeme iki tarafın sulh yoluna gitmelerine karar vererek muhtelif miktarlarda diyet cezasının ödenmesini hükme bağladığı görülmektedir¹¹¹.

Defterde nefsi müdafaa kapsamında ele alınabilecek bir dava kaydı da mevcuttur. Öte yandan bir kimse haksız saldırı karşısında kendisinin veya bir başkasının nefsinin müdafaa ederken, saldırganı yaralamak veya öldürmek zorunda kalırsa hiçbir cezai sorumluluğun olmayacağı konusunda İslam hukukçuları müttefiktir. Yine İslam hukukçularının çoğuna göre böyle bir vakada maktulün yakınlarına diyet ödeme gibi bir yükümlülük yoktur¹¹². Bu doğrultuda defterde Mardin'e bağlı Musiki köyü sakinlerinden Ali bin Hüseyin bin Ömer, kocasından kaçan kız kardeşinin kocası tarafından eve götürülmesi esnasında, kız kardeşini dövmesi üzerine kardeşi ile beraber kılıçlarla eniştereli olan Mehmed'e saldırdıkları ve onu yaraladıkları bu yaralamanın akabinde enişterelinin yanında bulundurduğu kurşunu Ali'ye attığı, bunun tesiriyle de Ali'nin vefat ettiği, neticesinde ise mahkeme bu olayı meşru müdafaa kapsamında değerlendirip katile herhangi bir cezai müeyyide uygulamayarak varisleri davadan men ettiğine dair kayıt mevcuttur¹¹³.

¹¹⁰ Bkz. MŞS 235, s. 74, 16 Zilhicce 1275 (17 Temmuz 1859); MŞS 235, s. 98, 15 Cemaziyelevvel 1276 (10 Aralık 1859) tarihli belgeler.

¹¹¹ MŞS 235, s. 63, 19 Rebiülevvel 1275 (27 Ekim 1858) tarihli belge.

¹¹² Abdullah Çolak, "İslam Ceza Hukukunda Meşru Müdafaa", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 8, Sayı 19, (Bahar 2004), s. 153.

¹¹³ MŞS 235, s. 68–69, 17 Rebiülevvel 1276 (14 Ekim 1859) tarihli belge.

1.4.9 Yüz Kızartıcı Suçlar

1.4.9.1 Hırsızlık

Defterimize salt hırsızlık suçlamasıyla pek fazla dava kaydına rastlanmamakla beraber özellikle kent merkezinde hırsızlık olaylarının sıkça yaşandığı alınan güvenlik tedbirlerden anlaşılmaktadır. Kentte asayiş eksikliğinden hırsızlık olayları artmış ve özellikle esnaf kesimi bundan bir hayli zarar görmüştür. Bunun üzerine kent esnafı bir araya gelerek çarşılara *paşpancı* olarak adlandırılan bir gece bekçisinin tayin edilmesini talep etmişlerdir. Neticede Mardin müftüsünün onayıyla çarşılara paşpancı ataması yapılmıştır¹¹⁴.

Cinayet davalarının kent merkezinden ziyade kırsal kesimde görülmesi hususu, hırsızlık konusuna şamil bir durum arz etmez. Hırsızlık kırsal kesimde görüldüğü gibi yukarıdaki izahattan da anlaşıldığı üzere kent merkezinde de görülmüştür. Hatta Mardin il sınırları dışında vuku bulan olaylar da mevcuttur. Ancak mahkeme meydana gelen olaylarda mağdurun zararının ortadan kaldırılmasına yönelik karar vermiş, suçu işleyene yönelik, aldığı malı geri ödemesinden başka herhangi müeyyide uygulamamıştır. Suçlunun cezası ehl-i örf tarafından verilir. Ancak sistemin işleyişi sicillerde yer almaz¹¹⁵. Bu doğrultuda Mardin sakinlerinden Mustafa bin Nami, mahkemede oğlu Ahmed'den şikâyetle üç yıl önce Halep yakınlarında çalınan kır beygir ile bir miktar parasının, kendi oğlu tarafından çalındığı bu durumun da oğlunun söz konusu beygiri Şeyh Abdülcilil bin Abdülvehhab'a satışıyla ortaya çıktığı beyan etmiştir. Mahkeme ise davalı tarafın sunduğu şikâyetleri dinledikten sonra çalınan paranın sahibine devretmesine karar vermiştir¹¹⁶.

Meydanbaşı civarındaki bulunan handa meydana gelen bir gasp olayı, kent merkezindeki asayişsizliği gösteren çarpıcı bir örnektir. Siirt sakinlerinden Ebubekir bin Molla Ahmed bu handa bulunduğu esnada gece yarısı başları sarıklı iki kişi tarafından saldırıya uğramıştır. Bu kişi mahkemeye başvurarak, ellerinin bağlanıp siyah renkli katırının çalındığını ve bu katırın da beytülmal sorumlusu ve meclis azası olan Mehmed Derviş Efendi bin Hacı Abdülkadir Ağa'da olduğunu beyan etmiştir. Mehmed Derviş

¹¹⁴ MŞS 235, s. 128–129, 1 Rebiülevvel 1277 (17 Eylül 1860) tarihli belge.

¹¹⁵ Abacı, **a.g.e.**, s. 185.

¹¹⁶ MŞS 235, s. 137, 28 Cemaziyelevvel 1277 (12 Aralık 1860) tarihli belge.

Efendi ise bu katırı yava (kaçgın) olarak elde ettiğini ifade etmiştir. Neticede mahkeme mağdura katırı iade etmekle yetinmiştir¹¹⁷. Bu olayda dikkatleri çeken husus Mardin’de hem meclis azası ve hem de beytülmal sorumlusu olan kişinin bu olayda adının geçmesidir. Bu durum Mardin’de mütegalibe sınıfının varlığını gösterir bir mahiyet taşımaktadır.

1.4.9.2 Zina ve Tecavüz

Zina, tam ehliyetli bir erkekle cinsi münasebete elverişli bir kadının, evlilik, evlilik şüphesi veya mülkiyet bağı bulunmadan kendi rızalarıyla cinsi münasebette bulunmalarıdır. Bu suçun sabit olabilmesi için dört şahid, suçu işleyenlerin işledikleri suçu dört defa ikrar etmeleri ve evli olmayan bir kadının gebe kalması gerekmektedir¹¹⁸.

Böylesine zor şartlarla ispat edebilen ve en küçük şüphe ile bertaraf edilen zina isnadı ve gerekli cezasının uygulanması¹¹⁹, Türk hukuk tarihinde kabul edilmesine rağmen İslam tarihinde çok seyrek karşılaşılan bir durum olmuştur¹²⁰. Defterimizde bu konuyla ilgili iki dava kaydına rastlanılmıştır. Her iki belge kaydı da yukarıda belirtilen durumları içerecek şartları taşımamaktadır. Defterimizde mevcut her iki belge kaydı da zina cezası ve uygulamalarının kapsamında değildir. Şöyle ki: Kassis Mahallesi sakinlerinden ve gayri Müslim tebadan Susan binti İlyas el-Musullu, mahkemeye başvurarak aynı mahalle sakinlerinden Cercis veledi Cebrail Melkiye’nin bundan iki buçuk sene evvel evlenmek vaadiyle kendisine tecavüz ettiğini ve ondan bir çocuğu olduğunu ancak buna karşılık Cercis’in kendisiyle evlenmekten imtina ettiğini beyan etmiş ve buna lazım gelen cezanın verilmesini talep etmiştir. Cercis bütün bu iddiaları inkâr edince, mahkeme şahitlerin olmaması, zina isnad edilen şahsın bu suçlamaları reddetmesi ve aradan bir ay gibi bir zamanın geçtiğini gerekçe göstererek davacı Susan’ı davadan men etmiştir¹²¹.

İslam hukukunda her türlü gayrimeşru cinsi münasebet, zina kavramı ile ifade edilmektedir. Bir kişinin zor kullanarak bir başkasıyla cinsi münasebete girmesi günümüzde tecavüz kavramı ile adlandırılması mukabilinde defterimizde geçen bir

¹¹⁷ MŞS 235, s. 61, 19 Rebiülevvel 1275 (27 Ekim 1858) tarihli belge.

¹¹⁸ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 312-13.

¹¹⁹ Zina suçunu işleyen bekâr erkek veya kadın ise hapis ve celd yani yüz sopa ile evli oldukları takdirde recm cezası ile cezalandırılırlar. Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 312.

¹²⁰ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, C. I, s. 313.

¹²¹ MŞS 235, s. 124, 23 Rebiülevvel 1277 (8 Kasım 1860) tarihli belge.

belgede cebri zina olarak kayıt altına alınmıştır. Cebri zina olarak adlandırılan olay şöyle vuku bulmaktadır. Mardin sancağına bağlı Sürgücü nahiyesine tabi Şoşıp köyü sakinlerinde Şemşule binti Ali'nin köyden bir saat mesafede bulunan mahalde ekin biçerken aynı köy sakinlerinden Abdo bin Şeyho tarafından yedi ay önce tecavüze uğradığı Şemşule'nin vekili Ahmed bin Mustafa tarafından şikayet edilir. Ancak Abdo bu suçlamaları inkâr eder. Olayı doğrulayacak şahitlerin sunulmaması neticesinde mahkeme davacı tarafı bu davadan men eder¹²². Ancak kadın neden sekiz ay sonra davacı olmuştur? Belgede açıklanmamış olmakla birlikte konu dâhilindeki ilk örnekte olduğu gibi gayrimeşru çocuk olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

¹²² MŞS 235, s. 19, 21 Şaban 1275 (26 Mart 1859) tarihli belge.

İKİNCİ BÖLÜM

235 NOLU ŞERİYE SİCİLİNE GÖRE MARDİN'İN İDARİ YAPISI

2.1 OSMANLI İDARİ TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldığı yerleri, zabt edilen bölgelerin özelliklerine uygun çeşitli idare tarzları tatbik ederek yönetmiştir. Tatbik edilen bu idari teşkilat; merkez ve taşra teşkilatı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Taşra teşkilatı; idari-askeri bir taksimatla, yukardan aşağıya eyalet, sancak, kaza ve köy şeklinde oluşmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde taşranın bu idari-askeri taksimatı, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar aynı şekilde kalmamış devletin toprak bakımından gelişmesine paralel olarak; eyalet, sancak, kaza ve köy sayısı daima değişmiştir. Osmanlı taşra idari taksimatının değişmesinde bazen siyasi ve mali sebepler de etkili olmuştur. Osmanlı merkezi idare sisteminde en önemli idari biriminin sancak olduğunu görmekteyiz. Kaza ise, kendisine bağlı nahiyeler ile köylerin bulunduğu bir iskân merkezidir. Kazaların birleşmesinden meydana gelen sancaklar merkezden gönderilen ve buldukları yerde, padişahın icra yetkisini temsil eden sancak beyleri tarafından yönetilirdi. Sancak beyinin askeri ve idari olmak üzere başlıca iki görevi vardır. Sancak beyi bu görevleri kadı ile ortak çalışarak yerine getirirdi. XVII. yüzyıldan itibaren sancak beyi yerine, mutasarrıf tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı idari teşkilatının temeli olan sancakların bağımsız kanunnameleri olduğu gibi sancak beyleri de geniş yetkilere sahiptir.

Osmanlı idari teşkilatında, sancakların birleşmesiyle teşekkül eden eyaletler ise beylerbeyiler tarafından idare edilirdi. Osmanlılarda beylerbeyi, taşra birliklerinin özellikle de tımarlı sipahilerin bulunduğu vilayet denilen bölgenin başında bulunan

askeri valiydi. Diğer taraftan kayıtlarda geçen eyalet, vilayet, kaza, nahiye tabirleri bazen birbirlerinin yerlerine de kullanılabilmiştir.

Nahiyeler, esas itibariyle doğal engellerin sınırladığı birer yerleşim birimi olarak köy topluluğu mahiyetinde olup aynı zamanda kazalara bağlı bir idari ünite özelliğini taşımaktadır. Köyler de raiyetin ve sipahilerin oturduğu iskân merkezleridir. Çoğu faaliyetleri ziraat ve hayvancılığa dayanan köylerin istihsal sahaları, hudutlarla belirlenmiştir. Genellikle belirli bir sınırı olan, tahrir defterlerinde ve şeriye sicillerinde karye şeklinde kayıtlı olan köy, nahiyelerin en küçük birimi idi¹.

2.2 OSMANLI İDARİ TEŞKİLATI İÇİNDE MARDİN

Doğu-Batı çatışmasının bir başka versiyonu olarak varsayılabilir Osmanlı-Safevi'nin 1516 yılında meydana gelen Çaldıran Savaşı'nın neticesinde Osmanlı hâkimiyetine giren Mardin, tarihi idari uygulamalarına sadık kalınarak liva olarak Diyarbakır eyaletine bağlanmıştır. Çalışmamıza esas teşkil eden 235 Nolu Mardin Şeriye Sicil kayıtlarının tutulduğu XIX. yüzyıla kadar bölgesel sorunlardan kaynaklı nedenlerden dolayı kısa süreli aralıklarla Bağdat, Musul ekseninde el değiştirmiş ancak tekrar tarihi misyonuna bağlı bir idari taksimata yani Diyarbakır'a bağlanmıştır².

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için her açıdan değişim ve dönüşüm yüzyılı olmuştur. Bu değişim ve dönüşümler özellikle idari anlamda yoğunlaşmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile başlayan yeni süreçte bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Mardin'de bu değişim ve dönüşümlerden nasibini almıştır. Yalnız her değişim sürecinde yaşanan sancılar Mardin'de de yaşanmıştır. Tanzimat'la beraber ülkenin eyalet, sancak ve kaza olarak üç ana yönetim birimine ayrılması ve bu yapısal değişikliğin Osmanlı klasik yönetim anlayışından farklı kimi yeni idari uygulamalara meydan vermesi söz konusu değişim sancılarının bölgede yaşanmasına neden olmuştur. Bu sancılar ilk olarak Mardin'in hemen yanı başında olan Cizre'de baş göstermiş, yılların biriktirdiği sorunlar, Diyarbakır eyaletinde yeni yönetimin yürürlüğe konmasından bir süre sonra bölgede hükümete karşı büyük bir isyan çıkmıştı. Ayaklanmanın önderliğini yapan Bedirhan Bey'in yenik düşerek esir alınmasından hemen sonra bölgede Tanzimat uygulama alanına konmuş ve oluşturulan yeni eyalete

¹ Mustafa Keskin-Mehmet Metin Hülagü, **Geçmişteki izleriyle Kayseri**, s. 95-96.

² Mardin'in idari taksimatı için bkz. Göyünç, **a.g.e.**, s. 35-56; Aydın ve diğerleri; **a.g.e.**, s. 115-76; Özcoşar, "**19. Yüzyılda Mardin'in İdari Yapısı**", **MMITC**, s. 445-56.

“Kürdistan” adı resmen verilmişti. Bedirhan Bey isyanı bu dönemde hem imparatorluğun içinde ve hem de dışında büyük yankılar uyandırmış, bastırılmasından sonra Abdülmecit’e Meclis-i Vala tarafından “Kürdistan Fatihî” unvanı verilerek olayın önemi vurgulanmak istenmişti.

Bedirhan Bey isyanının bastırılmasından sonra ihdas edilen Kürdistan eyaleti Van, Muş, Hakkâri sancaklarıyla Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşmaktadır. Çok geniş bir alanı kapsayan Kürdistan eyaleti bir süre sonra bazı değişikliklere uğramıştır. Hakkâri sancağı 1849 Aralık’ında eyalet haline getirildi³. Devlet salnamelerinde Mardin 1852–54 tarihleri arasında bu yeni eyalete bağlı bir liva olarak görülmektedir. 1854’te Zaho’ya bağlı bir müdürlük olan Cizre, Zaho’dan ayrılarak ve Mardin ile bir kaymakamlık olarak birleştirildi⁴.

Defterin ihtiva ettiği 1858–1861 yılları arasındaki kayıtlar Mardin’in idari açıdan hala Kürdistan eyaleti sınırları dâhilinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Ocak 1860 tarihli Kürdistan eyalet valisinin atanması ile ilgili belgede Mardin, Kürdistan eyaleti sınırları içinde yer almaktadır. 235 Nolu Şer’iye Sicilinde Mardin’in idari yapısı ile ilgili ifadeler şu şekildedir.

Kürdistan eyaleti dâhilinde hükümet-i şer’iyesi Diyarbekir eyaletine mülhak Mardin sancağına bağlı...⁵, Kürdistan eyaleti dâhilinde Mardin sancağına tabi...⁶, Aslen Kürdistan eyaleti dâhilinde olan Mardin sancağı...⁷, Mardin sancağına tabi...⁸, Mardin kazasına tabi Aynburud karyesi...⁹, Mardin sancağı dâhilinde Hamse kazasına tabi...¹⁰, Mardin kazasına tabi Rışmil karyesi...¹¹, Aslen Mardin sancağına bağlı Sürgücü kazası...¹² gibi defterimizde geçen ifadelerden Mardin’in Kürdistan eyaletine bağlı idari bir birim olduğu ancak belgelerin kiminde nefis-i Mardin için sancak, kiminde kaza olarak belirtilmesi bu dönemde kavramsal bir karışıklığın varlığına delalet etmekle beraber aslında eş anlamlı olarak kullanılmış idari kavramlardır. Zira 1842 tarihinden sonra ülke yönetiminde sancak-kaza biçiminde idari bir düzenlemeye gidilmiş ve muhassıllığın kaldırılmasıyla kaza müdürleri oluşturulmuştur. Bu tarihten

³ Çadırcı, a.g.e., s.194-96.

⁴ Özçoşar, a.g.m., s. 449-50.

⁵ MŞS 235, s. 37, 27 Şevvâl 1275 (30 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

⁶ MŞS 235, s. 57–58, 15 Zilkade 1275 (16 Haziran 1859) tarihli kayıt.

⁷ MŞS 235, s. 12, 5 Şaban 1275 (10 Mart 1859) tarihli kayıt.

⁸ MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

⁹ MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

¹⁰ MŞS 235, s. 9, 21 Receb 1275 (24 Şubat 1859) tarihli kayıt.

¹¹ MŞS 235, s. 13, 7 Şaban 1275 (12 Mart 1859) tarihli kayıt.

¹² MŞS 235, s. 23, 20 Şevvâl 1275 (1 Haziran 1859) tarihli kayıt.

sonra kaza tabiri idari bir birim olarak şekillenmiş, sancak merkezlerinde kaymakamlar, diğer kazalar da ise müdürler tayin edilmişti¹³. Dolayısıyla belgelerde geçen sancak-kaza ayırımı adli-idari yapı farklılığından değil eş anlamlı olarak kullanılmasından kaynaklı kavramlardır. Mardin sancağı diğer bir deyişle merkez kazasını, kaymakam diğer kazaları ise müdürler yönetmektedir.

2.2.1 Kazalar

Osmanlı İmparatorluğunda 1839'dan hemen sonra ülke yönetiminde önemli yenilikler yapılmaya başlandı. 1840–1842 tarihleri arasında uygulanmaya konulan yönetim biçimi beklenileni vermekten uzak kaldı. Bunun üzerine 1842 Mart'ında yeni düzenlemeye gidildi. Tanzimat'la birlikte getirilen muhassıllık kurumu kaldırıldı. Muhassıllara yardımcı olmak üzere oluşturulan Muhassıllık Meclisleri ise ad değiştirerek varlıklarını sürdürdü. Bu arada çok önemli bir değişiklik yapılarak “kaza” idare birimi oluşturuldu¹⁴.

Kazaların oluşumu demografik gereksinimlerden ziyade ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Özellikle vergilerin toplanmasında yaşanan sıkıntıları gidermek amacıyla bu yönetim birimi ihdas edilmiştir. Bunun önlenip halkın refahını sağlamak amacıyla oluşturulan bu yeni yönetim birimine “müdür” olarak adlandırılan yöneticiler atanmıştır. Vergilerin herkesten toplanmasının sağlanması ve herhangi bir engelle karşı karşıya gelinmemesi için eşraf-ı hanedandan yani bölge üzerinde nüfuzu olan güçlü ailelerin mensuplarından müdür atanması yapılmıştır. Bu çerçevede ihdas edilen kaza idaresinde demografik ve fiziki yapısıyla bugünkü kaza statüsüne benzer kaza idareleri Mardin sancak/kazasına bağlı olduğu gibi aşiret yerleşmelerinin bulunduğu bölgeler de kaza statüsünde merkeze bağlı idari birimler de mevcuttur.

235 Nolu Şeriye Sicil Defterine göre anılan dönem ilgili olarak Mardin sancak/kazasına tabi kazalar şöyledir.

1. Ömerkan Kazası (Aşiret)
2. Sürgücü Kazası (Aşiret)
3. Hamse Kazası
4. Savur Kazası
5. Zaho Kazası

¹³ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ 1999, s. 36.

¹⁴ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840–1876)”, **Bellekten**, LIII, Ankara 1989, s. 237.

6. Midyad Kazası

7. Nusaybin Kazası

8. Cizre Kazası

Tanzimat uygulamalarından kaynaklanan sancak-kaza kavramsal karışıklığı defterimizdeki kayıtlardan hareketle Mardin’de kaza-nahiye idari birimlerinde de görülmüştür. Defterde Ömerkan, üç belgede kaza¹⁵ olarak belirtilirken bir belgede nahiye¹⁶ olarak belirtilmiştir. Aynı şekilde Sürgücü, beş yerde kaza¹⁷, üç yerde ise nahiye¹⁸ olarak gösterilmiştir. Bu durum kayıtlardan kaynaklı karışıklığa verilip, kayıtlarda idari birim olarak en fazla yer alan hal tercih edilerek ona göre idari taksimat belirlenme yoluna gidilmiştir.

2.2.2 Nahiyeler

Yukarıda da ifade edildiği üzere Tanzimat’la beraber idari birimleri ifade kavramların kullanımında bir karmaşa meydana gelmiştir. Söz konusu kavram karmaşası Mardin İdari taksimatında da sancak-kaza, kaza-nahiye tanımlamalarında kendini göstermiştir. Kazaların oluşumuna sebep teşkil eden başat kaygının nahiyenin teşekkülünde de rol aldığını söyleyebiliriz. Kazalar da olduğu gibi nahiyelerde de vergi toplanması ve asayişin sağlanması amacıyla nüfuzlu ailelerin mensuplarından müdürler seçilerek sağlanmaya çalışılıyordu. Nahiyeler ya birkaç köyün birleşmesi ya da bir aşiret yerleşmesi çerçevesinde oluşan idari birimlerdir.

Mardin sancağında bulunan nahiyelerden, bu güne kadar idari birim olarak devam etmeyenlerin ya da köy olanların çoğunluğu, aşiretler için kurulmuş idari yapılarıdır. Aşiretleri iskân edilmesi ya da başında, merkezi yönetime karşı sorumlu bir yönetici bulunması amacıyla oluşturulan bu nahiyelerinin çoğunun sınırları da yoktur.

¹⁵ Bkz. MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859); MŞS 235, s. 41, 1 Rebiülevvel 1275 (9 Ekim 1858); MŞS 235, s. 47–48, 18 Zilkade 1275 (19 Haziran 1859); MŞS 235, s. 73, Evail-i Safer 1276 (30 Ağustos–8 Eylül 1859) tarihli kayıtlar.

¹⁶ Bkz. MŞS 235, s. 33, 27 Şevvâl 1275 (30 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹⁷ Bkz. MŞS 235, s. 9, 20 Receb 1275 (24 Şubat 1859); MŞS 235, s. 23, 20 Şevvâl 1275 (1 Haziran 1859); MŞS 235, s. 40, 1 Rebiülevvel 1275 (9 Ekim 1858); MŞS 235, s. 146, 9 Cemaziyelahir 1277 (23 Aralık 1860); MŞS 235, s. 64, 3 Safer 1276 (1 Eylül 1859) tarihli kayıtlar.

¹⁸ Bkz. MŞS 235, s. 19, 21 Şaban 1275 (26 Mart 1859); MŞS 235, s. 25, 25 Ramazan 1275 (28 Nisan 1859); MŞS 235, s. 38, 25 Şevvâl 1275 (28 Mayıs 1859) tarihli kayıtlar.

Mardin’de bu tür nahiyelerin sayısı 50–60 arasında değişmiştir¹⁹. 235 Nolu Mardin Şeriye Sicil Defterinde nahiyeler olarak adı geçen idari birimler şöyledir.

1. Surkan Nahiyesi
2. Alaca Kalayır Nahiyesi
3. Millü Nahiyesi (Aşiret)
4. Kiki Çerkan-Çirkan Nahiyesi (Aşiret)
5. Ğurs Nahiyesi
6. Dara Nahiyesi
- 7.Şeyhan Nahiyesi
8. Pınar-ı Ali Nahiyesi
9. Bunesri Nahiyesi
10. Aznavur Nahiyesi

Surkan, Millü, Kiki Çerkan ve Dara Nahiyelerinin Mardin’e bağlı oldukları belgelerde belirtilmiştir²⁰. Şeyhan ve Ğurs nahiyeleri Hamse kazasına²¹, Pınar Ali, Aznavur ve Bunesri nahiyeleri ise nefsi Nusaybin kazasına²² bağlıdırlar. Alaca Kalayır da adı geçen belgede bağlı olduğu kaza belirtilmemişse de Nusaybin’e bağlı olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü belgede Alaca Kalayır nahiyesine bağlı Telşair köyünün mahsulü Nusaybin’de bulunan Zeynel Abıdın vakfına ait olduğu belirtilmiştir.²³

2.2.3 Köyler

İdari taksimatın en küçük birimi diyebileceğimiz köyler, idari taksimatın yanında sosyal kültürel iktisadi ve etnik açıdan da büyük önem arz ederler. Zira Osmanlı toplumunun büyük bir kısmı tarımla uğraşmakta ve dolayısıyla köylerde meskûn bulunmaktaydı. Bu bakımdan devletin ekonomik yükünü büyük oranda köyler çekmekteydi²⁴.

Sicil defterimizde köyler, *karye* tabiri ile adlandırılmaktadır. Nahiyelerde söz konusu olan sınır belirsizliği köyler için geçerli bir durum değildir. Belgelerimizde

¹⁹ Aydın ve diğerleri; **a.g.e.**, s. 218.

²⁰ Bkz. MŞS 235, s. 10, 27 Receb 1275 (2 Mart 1859); MŞS 235, s. 32, 17 Şevvâl 1275 (20 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 43, Muhtemelen 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859) tarihli kayıtlar.

²¹ Bkz. MŞS 235, s. 39, 12 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 59, 5 Cemaziyelevvel 1276 (30 Kasım 1859) tarihli kayıtlar.

²² Bkz. MŞS 235, s. 76–77, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

²³ Bkz. MŞS 235, s. 23, 5 Safer 1275 (14 Eylül 1858) tarihli kayıt.

²⁴ Aksın, **a.g.e.**, s. 36.

hangi köyün hangi idari birime tabi olduğu net bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Mardin'e bağlı olan bir köy için *etraf-ı şehir* tabiri kullanılır. Bunun dışında köyler daha çok aşiret örgütlenmesi çerçevesinde oluşturulan kazalara bağlıydı. Defterimizde adları geçen köyler şunlardır.

Tablo 1: 235 Nolu Defterde Adı Geçen Köy İsimleri

1.	Akras	28.	Heylif
2.	Avina	29.	Heytuvan
3.	Aynberud-Aynburud	30.	Hınta
4.	Aynferd	31.	Kabala
5.	Aynverd	32.	Kergi-Gergi
6.	Bafava	33.	Kızıllı
7.	Bari-Barı	34.	Koçhisar
8.	Barman	35.	Kurdise
9.	Benabil	36.	Maserti
10.	Bernişt	37.	Mudi
11.	Berti	38.	Muhaşni
12.	Bikri	39.	Musiki
13.	Bilali	40.	Nunıp
14.	Cevzat	41.	Rissin
15.	Cibiyar	42.	Rişmil
16.	Çalı	43.	Seba
17.	Der-i Deyrik	44.	Şah Hüseyin
18.	Deyrizbin	45.	Şoşıp
19.	Dirkur	46.	Talati
20.	Elfan	47.	Tell Ermen
21.	Gevriki	48.	Telşair
22.	Harabemirişk	49.	Tıbyat
23.	Ğurs-ı Evsat	50.	Tığub
24.	Hamziyan	51.	Tizyan
25.	Harrin	52.	Yakubatü'l-Haviye
26.	Harzem	53.	Zernoka
27.	Heftğehan		

2.2.4 Mahalleler

Mahalle, Osmanlı şehrinin temel yerleşim birimi²⁵ ve idari açıdan en alt birimlerinden²⁶ biri olarak kabul edilmektedir. Şer'i mahkemenin yaptığı kimlik tespitinde mahalle de diğer yerleşim birimleri gibi idari taksimat dâhilinde ele alınmaktadır. Bundan dolayı mahalleye idari taksimat içinde yer vermeyi uygun gördük.

Osmanlı şehrinde, mahalle sadece fiziki bir mekân olmaktan öte birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyo-kültürel, ekonomik, dini ve hatta siyasi dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı bölgedir. Bir başka tanımla aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir²⁷.

Osmanlı fethinin hemen ardından yapılan tahrirlerde Mardin'in dokuz mahalleye sahip olduğu belirtilmektedir²⁸. Bu mahalleler; zirvede ele geçirilmesinin zorluğundan değişik kaynaklarda bahsedilen, uzaklardan çok kolayca fark edilen oldukça etkileyici bir kalenin yamacında yer almaktadır. Bu mahalleler dönemin yerel kaynaklarında ve halk arasında "*beden*" olarak adlandırılan bir sur ile çepeçevre kuşatılmıştı. XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Mardin'de mahalle sayısı on üçe çıkmaktadır. Bunlar; Emineddin Mahallesi, Babü'l-Cedid Mahallesi, Tekye Mahallesi, Cami-i Kebir Mahallesi, Şeyh Çabuk Mahallesi, Şeyhullah Mahallesi, Şehidiye Mahallesi, Babü's-Sor²⁹ Mahallesi, Gölasıyan Mahallesi, Latifiye Mahallesi, Medrese Mahallesi, Meşkin Mahallesi, Necmeddin Mahallesi'dir³⁰.

235 Nolu Mardin Şeriye Sicil Defterinde on beş mahallenin ismi geçmektedir. Bunlar; Şehidiye, Tekye (Tekke), Kıssis, Medrese, Babü's-Sor, Gölasıyan, Cami-i

²⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", **I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi**, Ankara 1980, s. 103.

²⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001, s. 21.

²⁷ Ömer Demirel, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Ankara 2000, s. 17.

²⁸ Göyünç, **a.g.e.**, s. 97.

²⁹ Babü-s Sor Mahallesinin aslı Babü-s Savur'dur. Mahallenin doğu ucunda surun olması Babü-s Sur olma şüphesini doğurmuşsa da sur kelimesinin kâtip tarafından "sin" ile Savur kelimesinin ise "sad" ile yazılması söz konusu şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Savur kaza olarak yazılırken "sad" harfinden sonra mutlaka "elif" harfi ancak mahalle ismi olarak yazılırken "sad" harfinden sonra "vav" harfi ilave edilmiştir. Bu durum mahalle isminin Babü-s Savur orijinli olduğunu zamanla halk dilinde Babü-s Sor'a dönüştüğü sonucunu kuvvetle muhtemel kılmaktadır. Dolayısıyla burada da katibin Babü-s Sor kaydına bağlı kalınması daha uygun bir durum arz etmektedir.

³⁰ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Burhan Zengin, Ankara 1999, s. 220.

Kebir, Sevindik, Şeyhullah, Babu’i-Cedid, Latifiye, Baş, Meşkinan, Eminüddin ve Necmeddin olmak üzere toplam on beş mahallenin isimine rastlanılmıştır.

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar geçen uzun dönemde mahalle sayısındaki bu artışın nedeni fiziki olarak yeniden kurulmalarından ziyade, isim değiştirip farklı adlar altında parçalara bölünüp küçülmelerinden kaynaklanmaktadır³¹.

2.3 MARDİN’DE İDARİ GÖREVLİLER

Tanzimat’la başlayan yeniden yapılanma sürecinde Osmanlı Devleti taşra teşkilatları mülki idaresinde sık sık değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin getirmiş olduğu sancılar tüm Osmanlı coğrafyasında merkeze karşı tepkilere neden olduğu gibi Mardin de bundan nasibini almıştır. Bedirhan Bey’in önderliğinde başlayan isyan hareketinin def edilmesinin akabinde bölgede yeni bir idari düzenlemeye gidilerek Mardin’in de içinde yer aldığı Kürdistan eyaleti ihdas edilmiştir. 235 Nolu Şeriye Sicil Defterinde bu yeni kurulan Kürdistan eyaletine vali atanması ile ilgili iki belge yer almaktadır. Ocak 1860 tarihli ilk belgede Kürdistan eyalet valisi olan Mahmud Paşanın vefat etmesiyle, Harput eyalet valisi ve mecidiye nişan-ı hümayunun ikinci rütbesine haiz Ali Rıza Paşa’nın atandığı belirtilmektedir³². Kürdistan eyaletinin merkezi Diyarbakır olduğu için aynı yılın Şubat ayına ait diğer belgede atanan valinin Diyarbakır’a ulaştığı ve görevine başladığı kaydedilmektedir³³.

2.3.1 Kaymakam

Tanzimat’ın beraberinde getirdiği idari anlamdaki diğer bir yenilik ise sancak yönetiminde *kaymakam*, kaza yönetiminde kaza müdürlerinin ön plana çıkmasıdır. Bu dönemden itibaren Mardin sancağının idaresinde kaymakamlar ve kazalarında ise kaza müdürleri idari yetkili olarak görülmektedir.

Tanzimat öncesi sancak yöneticisi olan mütesellimlik kurumunun görevlerini üstlenen kaymakamlık, günümüze dek aynı isimle varlığını korumuş bulunmaktadır. Gerçi isim olarak kaymakam, Tanzimat öncesinde de mevcuttu. Ancak vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre için yerlerine atadıkları kimselere verilen bir unvandı.

³¹ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 225.

³² Bkz. MŞS 235, s. 95, Evahir-i Cemaziyelahir 1276 (15–23 Ocak 1860) tarihli kayıt.

³³ Bkz. MŞS 235, s. 96, 25 Receb 1276 (17 Şubat 1860) tarihli kayıt.

Kaymakamlar doğrudan dâhiliye nezaretine bağlı olup, atama ve diğer özlük işleri buraca yapılırdı. Ancak valilere karşı sorumlulukları olup, bağımsız olarak kararlar alıp, yürütme yetkileri sınırlı idi.

Eyalet Meclislerine benzerlik gösteren sancak meclislerinin başkanlığını sancak idari sorumlusu kaymakam üstlenmekteydi. Meclis, kaymakam, mal müdürü, hâkim (kadı), tahrirat ve mal başkâtipleri, Müslümanlarla gayrimüslim halkın temsilcilerinden oluşuyordu. Bu meclis de haftanın belirli günlerinde toplanarak, sancağın yönetim, maliye, eğitim ve öğretim, belediye hizmetleri ile ilgili sorunları görüşüp, karara bağlıyacaktı. Şer'i davaların dışında kalan meseleleri kanunların ön gördüğü biçimde görüşüp sonuçlandırmak da meclisin görevleri dâhilindeydi. Özellikle güvenliğin sağlanması için gereken önlemlerin alınmasında kaymakamla birlikte meclis de sorumluydu³⁴.

Anılan dönemde, sicil defterimizde, Mardin sancağının kaymakamlığını icra etmekle görevli iki kişi isim kaydına rastladık. Bunların ilki Mardin'in Tekye Mahallesi oturma anlaşılan³⁵ rütbeyi saniyeye sahip Mustafa Rüşdü Efendidir³⁶. Defterde Mustafa Rüşdü Efendinin nereli olduğu ile ilgili defterde herhangi bir malumat olmamasına rağmen eşinin İstanbullu olması³⁷ kendisinin de İstanbullu olduğunu muhtemel kılmaktadır. Aşırı iş yoğunluğundan gerek Mustafa Rüşdü Efendi bazı kayıtlarında çeşitli işlerinin yürütülmesine yönelik vekil kullandığı anlaşılmaktadır. Mustafa Rüşdü Efendinin vekili Nizameddin Efendidir³⁸.

Mustafa Rüşdü Efendiden sonra 19 Mart 1860 tarihli bir belgede kaymakam olarak Mehmed Nazım Paşa olarak görülüyor. Mehmed Nazım Paşanın da vekil kullandığı görülüyor. Çeşitli işlerin yürütülmesi için Hacı Ömer adlı şahsı tutmuştur³⁹.

2.3.2 Kaza Müdürleri

Muhassıllığın kaldırılmasından sonra yönetimde yapılan değişiklikler sonucu kurulan yeni kurumlardan biri de Kaza müdürlükleri'dir.

³⁴ Çadircı, **a.g.e.**, s. 236.

³⁵ Bkz. MŞS 235, s. 17, 11 Şaban 1275 (16 Mart 1859) tarihli kayıt.

³⁶ Bkz. MŞS 235, s. 38, Evail-i Cemaziyelahir 1275 (7-16 Aralık 1858) tarihli kayıt.

³⁷ Bkz. MŞS 235, s. 17, 11 Şaban 1275 (16 Mart 1859) tarihli kayıt.

³⁸ Bkz. MŞS 235, s. 17, 11 Şaban 1275 (16 Mart 1859) tarihli kayıt.

³⁹ Bkz. MŞS 235, s. 99, 19 Şaban 1276 (12 Mart 1860) tarihli kayıt.

Muhassıllık kurumunun vergi toplamadaki başarısızlığı ve halka uyguladıkları baskılar sonucu lağvedilerek kurulan bu yeni kurumun bu iş başarabileceği ümit ediliyordu. Bundan dolayı haksızlıkların önlenerek halkın güvenlik ve refahını sağlamak her sancak ve kazada hanedan ve diğer ileri gelen ailelere mensup kimselerin aralarından birinin kazalarına müdür seçmeleri için yapılan teklifin Meclis-i Vala'da kabul edildiği açıklanıyordu. Bu karara göre kazalara eşraf-ı hanedandan birer müdür seçilmesi öngörülüyordu.

Kaza müdürlerinin en önemli görevleri kazaları ve bağlı köylerinden vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktı. Bunun yanında güvenliğin sağlanması ve Tazminat'ın yeniliklerini uygulamak da en önemli görevlerindendi⁴⁰.

Defterimize, kaza müdürlüğü göreviyle tüm kazaların müdür kadroları yansımamıştır. Bir tereke kaydının borç alacak kısmında, vefat etmiş olup Cizre müdürlüğü görevini icra etmiş olan Sadık Ağa'nın⁴¹ isim kaydıyla birlikte, anılan dönemde Ömeryan müdürü Sadun Ağa⁴² ve bir mülk anlaşmazlığı ile ismi geçen Sürgücü kazasının eski Müdürü Şemdin Ağa bin Mustafa Ağa'nın⁴³ isim kayıtlarına rastlanmıştır. Sürgücü kazasının eski müdürü sıfatıyla defterimizde adı geçen Şemdin Ağa'nın bazı alacak verecek davalarında haksızlık yaptığı tespit edilmiştir. 23 Aralık 1860 tarihli belge kaydına göre Şemdin Ağa'nın Bidlis ahalisinden olup Mardin'de misafir olan Recep Ağa bin Mustafa Ağa'ya ait bin beş yüz kuruş alacağının olduğu ve bu alacağın bir senetle desteklendiği, ancak Şemdin Ağa'nın bu inkar ederek müftüden aldığı fetvayla bu isnadı def ettiği kaydedilmiştir⁴⁴. 23 Aralık 1860 tarihli bir başka belge de ise Şemdin Ağa'nın kendi mülkünde çalışan bir kişiye verdiği mülkün yarısının on yıllık hizmet bedeli kendisine verileceği sözü ve bu sözün dayandığı mukaveleyi inkar ederek davanın düştüğü belirtilmiştir⁴⁵. Muhtemelen Şemdin Ağa burada nüfuzunu kullanarak kendisini bu suçtan aklamıştır. Söz konusu kişilerin ağa unvanlarına sahip olmaları her ikisinin de Meclis-i Vala'ca ön görülen eşraf-ı hanedan üyelerinden olma şartına haiz olduklarını göstermektedir.

⁴⁰ Aksın, **a.g.e.**, s. 100.

⁴¹ MŞS 235, s. 132–133, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

⁴² MŞS 235, s. 1, 23 Cemaziyelevvel 1276 (18 Aralık 1859) tarihli kayıt.

⁴³ MŞS 235, s. 146, 9 Cemaziyelahir 1277 (23 Aralık 1860) tarihli kayıt.

⁴⁴ MŞS 235, s. 146, 9 Cemaziyelahir 1277 (23 Aralık 1860) tarihli kayıt.

⁴⁵ Bkz. MŞS 235, s. 146, 9 Cemaziyelahir 1277 (23 Aralık 1860) tarihli kayıt.

2.3.3 Müftüler

Yönetici sınıfında olmamakla birlikte şehir yaşantısında sözü geçen saygın kişilerden birisi de müftü idi. Bilindiği gibi müftüler, imparatorluğun merkezinde bulunan ve ulemanın başkanı durumunda olan şeyhülislamın devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan kentlerde gören kimselerdi. Yöneticilerin, kadının veya halkın çözemedikleri sorunları ortaya çıktığında ya da sorunlara din bakımından destek sağlamak istediklerinde müftülere başvururlardı. Görüşleri istenen konuda müftüler “*fetva*” verirlerdi. Osmanlı Devletinde yargıda ve fetva vermede Hanefi mezhebi esas kabul edildiğinden, müftüler, verdikleri fetvalarda bu mezhebin öngördüğü kurallara uymak zorunda idiler. Geçimlerini de verdikleri fetvalardan aldıkları ücretlerle sağlardı.

Müftüler, şeyhülislamın teklifi ile padişah tarafından atanırlardı. Şeyhülislama şehrin ileri gelenleri ve kadı başvurarak önerdikleri kişinin atanmasını isteyebilirlerdi. Bu istekler genellikle yerinde görülüyor ve önerilen kimse müftü olarak atanabiliyordu⁴⁶.

Sicilimizde anılan dönemde Mardin müftülüğünü Mardin eşraf ve hanedanına mensup Yusuf Sıdkı Efendi icra etmektedir. Bununla birlikte çeşitli konularda belgelere yansıdığı şekliyle Yusuf Sıdkı Efendi'den önce iki kişinin daha müftülük görevini icra ettiği anlaşılmaktadır. 30 Haziran tarihli miras ile ilgili belgede, Tekye Mahallesinde miras olarak bırakılan evin sınırları belirtilirken *bir tarafının sabık müftü merhum Abdülkerim Efendinin evi*⁴⁷ şeklinde bir kaydın bulunması, tarihi bilinmemekle beraber Abdülkerim Efendinin de Mardin'de müftülük yaptığını göstermektedir. Ayrıca söz konusu ev Abdülkerim Efendinin müftülük görevinden sonra da mülkiyetinde bulunmaktadır. Bu da bizi kendisinin de Mardinli olduğu fikrine götürmektedir.

Yusuf Sıtkı Efendi'den önce müftülük yapan kişi Hacı Kemal Efendi'dir. Hacı Kemal Efendinin adı kaymakam ile olan çatışması dolayısıyla mahkeme kayıtlarına geçmiştir. Bu çatışma öyle bir dereceye varmış ki müftü, kaymakamı görevinden aldırarak için ona irtikâp yani zimmetine para geçirme iftirası atmış ve bu maksatla da dört müderris, imam ve dört tüccarı şahit olarak göstermiştir. Ancak yapılan soruşturma neticesinde müftü Hacı Kemal Efendinin, şahit olarak gösterdiği kişilerin imzalarını kendisinin attığı anlaşılmış neticede ceza kanununun 47 ve 35. maddeleri gereğince 29

⁴⁶ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 91-92.

⁴⁷ Bkz. MŞS 235, s. 114, 11 Zilhicce 1276 (30 Haziran 1860) tarihli kayıt.

Kasım 1860'ta Diyarbakır'a sürgün edilmesine karar verilmiştir⁴⁸. Hacı Kemal Efendi'ye yönelik alınan sürgün kararının ivedilikle yerine getirildiğini ve kapsamda Diyarbakır'a sürgün edildiğini tahmin ediyoruz. Nitekim 15 Ocak 1860 tarihli bir belgede Hacı Kemal Efendinin Nusaybin öşrünün toplanması konusunda oluşan anlaşmazlığa şahit olduğu ve bu sırada Diyarbakır'da misafir olarak bulunduğu belirtilmektedir⁴⁹. Hacı Kemal Efendinin resmi sürgün kararından iki ay önce Diyarbakır'da bulunması ileri sürdüğümüz görüşü geçersiz kılacak bir şüpheye gark etmekle beraber, belgede kendisinden eski müftü olarak bahsedilmesi sürgün kararının daha önceden verilip uygulandığını ve resmi belgenin sonradan çıktığını gösteriyor olabileceğinden kendisiyle ilgili bu varsayımı kuvvetli kılmaktadır.

Hacı Kemal Efendinin görevinden kötü hareketlerinden dolayı azledilmesi Yusuf Sıdkı Efendinin yeni müftü olarak atanmasına dair gerekçeyi oluşturmaktadır⁵⁰. Hacı Kemal Efendinin kötü hareketleri sadece kaymakama yönelik yaptığı irtikâp iftirasından mürekkep olmadığı görülmektedir. Gerçekten de Hacı Kemal Efendinin kentte eşraf ve hanedana mensup bazı kişilerle çıkar amaçlı bir gurup kurduğu başka bir kaynak tarafından ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Buna göre yerli eşraftan Şemdinizâde Mehmed Efendi, Kermozâdelere Abdülğani Çelebi ve Hacı İbrahim Ağa ile Şehdetzade Hacı Hıdır Ağa'nın bir kalpazanlık şebekesi kurarak piyasaya düşük aralırlı sikke sürmüşler ve bu işin yapılmasında Hacı Kemal Efendi de iştirakçi olmuştur. Aynı kaynak, Hacı Kemal Efendinin söz konusu kişilerle birlikte Meşki ve Daşi aşiretleri arasında çıkan çatışmaya da sebep olduğu ve bu yüzden sürüldüğü belirtmektedir⁵¹.

Hacı Kemal Efendinin kötü hareketlerinden dolayı müftülüğten azledilmesinde onunla çatışma halinde olan kaymakamın özel bir gayreti olmuştur. Neticede Yusuf Sıdkı Efendi kaymakamın isteğiyle 22 Ağustos 1859 tarihinde Mardin müftülüğüne tayin edilmiştir⁵². Yusuf Sıdkı Efendi b. Seyyid Ömer Efendi, Mardin'in saygın ailelerinden biri olan Ağazâdelere mensup⁵³ olup Cami-i Kebir mahallesinde bir konakta ikamet ediyordu⁵⁴. Muhtemelen de kendi iş koluna giren faaliyetleri de bu konakta yürütüyordu. Bu faaliyetler arasında bir vakıf malının satışında kendisinden

⁴⁸ MŞS 235, s. 143, 15 Cemaziyevvel 1277 (29 Kasım 1860) tarihli kayıt.

⁴⁹ Bkz. MŞS 235, s. 76–77, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

⁵⁰ Bkz. MŞS 235, s. 2, 23 Muharrem 1276 (22 Ağustos 1859) tarihli kayıt.

⁵¹ Ertaş, a.g.m., s. 506.

⁵² Bkz. MŞS 235, s. 2, 23 Muharrem 1276 (22 Ağustos 1859) tarihli kayıt.

⁵³ MŞS 235, s. 108–109, 21 Zilkade 1276 (10 Haziran 1860) tarihli kayıt.

⁵⁴ MŞS 235, s. 83, 26 Receb 1276 (18 Şubat 1860) tarihli kayıt.

istenilen şer'i hükmün yazılması⁵⁵ olduğu gibi kentin güvenlik sorunları ile ilgili konular da bulunabiliyordu. Nitekim kent çarşılarında artan hırsızlık olaylarına karşı tutulan gece bekçisinin müftünün oluruyla atamasının yapılması⁵⁶ bize müftünün şer'i işlerin dışında kenti ilgilendiren sorunların çözümünde de rol aldığını gösteriyor. Yusuf Sıdkı Efendinin fetva kâtipliğini İbrahim Efendi adlı şahıs yürütüyordu⁵⁷.

Yusuf Sıdkı Efendi de kendisinden önce görev yapan meslektaş gibi, yukarıda sözü edilen çıkar amaçlı grubun içinde yer almakla ve aşiretleri birbirine düşürmekle itham edilmiştir. Ancak onun yukarıda isnat edilen suçlar işlenirken müftü olmayıp naiplik görevini icra ettiği kaydedilmektedir⁵⁸. Kayıtlarımızda Yusuf Sıdkı Efendinin naiplik görevini icrası ile ilgili olarak herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak görev yaptığı süre içerisinde yüksek meblağlarda bazı gayrimenkul alımları yaptığı defterimizin bize sunduğu belgelerden tespit edilmiştir. Bu çerçevede Yusuf Sıdkı Efendinin Mardin ve çevresinde kırk iki bin beş yüz Cedid Rumi Kuruş değerinde gayrimenkul aldığı görülmüştür⁵⁹.

2.3.4 Diğer Görevliler

Defterimizin ilgili kayıtlarında anılan dönemde Mardin sancağında görev yapmış bütün idari görevlilerin dökümünü çıkarmak mümkün değildir. Söz konusu deftere göre Mardin sancağında görev almış yerli ve yabancı idari personel şunlardır.

1. Mardin Sancağı Başkâtibi: Karahisar-ı Şarki ahalisinden ve Tekiye Mahallisinde ikamed eden Seyyid Mehmed Hamdi Efendi bin Ahmed bin Abdullah⁶⁰

2. Mardin Sancağı Mal Başkâtibi: Yozgat ahalisinden ve Medrese Mahallesinde ikamet eden Mehmed Nuri Efendi bin Mustafa bin Abdullah⁶¹

3. Beytülmal Sorumlusu: Meclis azalarından Mehmed Derviş Efendi bin Hacı Abdülkadir Ağa⁶²

4. Tekye Mahallesi İmamı: Mehmed Sadık Efendi⁶³

⁵⁵ MŞS 235, s. 105, Evasıt-ı Şevvâl 1274 (25 Mayıs- 3 Haziran 1858) tarihli kayıt.

⁵⁶ Bkz. MŞS 235, s. 128-129, 1 Rebiülevvel 1277 (17 Eylül 1860) tarihli kayıt.

⁵⁷ MŞS 235, s. 121, 27 Safer 1277 (14 Eylül 1860) tarihli kayıt.

⁵⁸ Ertaş, a.g.m., s. 506.

⁵⁹ Bkz. MŞS 235, s. 100, 26 Şaban 1276 (19 Mart 1860); MŞS 235, s. 106, 15 Zilkade 1276 (4 Haziran 1860); MŞS 235, s. 121, 27 Safer 1277 (14 Eylül 1860) tarihli kayıtlar.

⁶⁰ MŞS 235, s. 26, 27 Ramazan 1275 (25 Nisan 1859) tarihli kayıt.

⁶¹ MŞS 235, s. 132-133, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

⁶² MŞS 235, s. 61, 5 Safer 1276 (3 Eylül 1859) tarihli kayıt.

⁶³ MŞS 235, s. 11, 3 Şaban 1275 (10 Mart 1859) tarihli kayıt.

5. Tekye Mahallesi İmam ve İmamhatibi: Mehmed Efendi bin Abdülbaki Efendi⁶⁴

6. Ömerli Köyü Muhtarı: Remo bin Sado⁶⁵

7. Mahserti Köyü Muhtarı: Süleyman Ağa bin Mustafa Ağa⁶⁶

8. Bab-ı Sor İmamı: Ali Efendi⁶⁷

9. Nüfus Nazırı: Hulusi Efendi⁶⁸

⁶⁴ MŞS 235, s. 135, 21 Muharrem 1277 (1 Temmuz 1860) tarihli kayıt.

⁶⁵ MŞS 235, s. 20, 17 Şaban 1275 (22 Mart 1859) tarihli kayıt.

⁶⁶ MŞS 235, s. 69, 5 Rebiülevvel 1276 (2 Ekim 1859) tarihli kayıt.

⁶⁷ MŞS 235, s. 24, 17 Ramazan 1275 (20 Nisan 1859) tarihli kayıt.

⁶⁸ MŞS 235, s. 26, 17 Ramazan 1275 (20 Nisan 1859) tarihli kayıt.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARDİN'İN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

3.1. DEMOGRAFİK YAPI VE CEMAATLER

Mardin ve çevresi, coğrafi konumuna bağlı olarak tarih boyunca birçok kavmin, etnik grubun ve dinsel cemaatin yurdu olmuştur. İlk çağlardan itibaren büyük imparatorlukların sınırı olan bölge, bu özelliği itibariyle de imparatorluklar arası çatışmanın da merkezi olmuştur. Özellikle İslam hâkimiyeti öncesinde, Bizans-Sasani çatışmaları sırasında, her iki taraf da kendi taraftarı olarak kabul edip siyasi açıdan destekledikleri dini grupları bu çatışmalarının öncü kuvvetleri olarak kullanmışlardır. Bu durum bölgede yaşayan toplulukları, özellikle farklı mezhepteki Hıristiyan gurupların, birbirine karşı katliamlara kadar varan çatışmalarını da beraberinde getirmiştir. İslam hâkimiyetinin ardında bölgede, çatışma kültürünün yerini artık hoşgörü kültürünün aldığını söylemek mümkündür. İslami dönem içinde bu hoşgörü kültürünün, en sistematik haliyle yaşandığı dönem olarak Osmanlı hâkimiyeti dönemini gösterebiliriz¹.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında yoğun ilişkilerin olduğu bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilişki daha başlangıçtan itibaren “*Zimmi*” statüsünde gayrimüslim vatandaşların varlığıyla, tüm yönleriyle (hukuki, sosyal, ekonomik vs.) bir uyum ve düzeni gerekli kılmıştır. Osmanlı, oluşturduğu düzenle, Ortaçağ ve modern zamanlarda üç tek Tanrılı dini (İslam, Hıristiyanlık, Musevilik) resmi olarak tanıyan etnik ve dilsel alt guruplarıyla birlikte

¹ Özcoşar, “13 Mahalle 7 Cemaat (XIX. Yüzyıl Mardin’inde Cemaatler Arası Sosyal Uyuma Örnekler)”, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Haz. M. Metin Hülagu- Şakir Batmaz- Gülbadi Alan- Süleyman Demirci, Erciyes Üniversitesi 2007, C. II, s. 365–78.

uyumlu bir şekilde, bir arada yaşamlarını güvence altına alan tek siyasi organizasyondur².

İslam hukukunun temellendirdiği sosyal düzen, Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte daha da bir sistematize edilerek, farklı sosyal sınıfların bütün farklılıklarına rağmen bir arada yaşayabildiği bir hoşgörü ortamının oluşmasına imkân sağlamıştır. Mardin de farklı sosyal gurupların oluşturduğu bu hoşgörü zemininden faydalanan kentlerden biri olmuştur.

Osmanlının bölgeye gelmesiyle birlikte merkezî hükümetin temsilciliğini, kent ve kırsal kesimde cemaat örgütlenmesi çerçevesinde örgütlenmiş gayrimüslim kesimle, yine kırsal kesimde özellikle aşiret örgütlenmesi çerçevesinde örgütlenmiş Müslümanlar ve bunların kent merkezinde elitliği oluşturan yerel eşraf oluşturmaktaydı³. Bu durum Tanzimat'ın getirdiği zincirleme idari değişimlerle beraber özellikle aşiret yapılanmasına yönelik bir kırılma geçirdiyse de resmi veya gayri resmi bir şekilde varlığını devam ettirdiği söylenilebilir.

Kent merkezi, hem Müslim hem de gayrimüslim kesimin siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin buluştuğu mekândır. Bu mekânın paylaşımı konusunda elverişli hukuki altyapıdan olsa gerek söz konusu birbirinden farklı sosyal guruplar arasında herhangi bir çatışma meydana gelmemiştir. Ancak XIX. yüzyılda büyük güçlerin Orta doğu üzerindeki siyasi faaliyetleri neticesinde Hıristiyan gruplar üzerinde etkisini göstermiş⁴, Hıristiyan güçlerin süregelen sosyal ve siyasi statüye aykırı davranışları neticesinde kırsal kesimde süreli bir çatışma meydana gelmesine rağmen kent merkezi herhangi bir çatışmaya sahne olmamıştır.

XIX. yüzyılda Mardin ve çevresinde, çoğunluğu oluşturan Müslümanlarla birlikte Ermeni Katolikler, Süryani Kadimler, Süryani Katolikler, Keldaniler, Şemsiler,

² Kemal Karpat, "Giriş", **Osmanlı ve Dünya**, İstanbul 2001, s. 16.

³ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 150.

⁴ XIX. yüzyılda Mardin'in de içinde bulunduğu Musul ve Cizre bölgeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde göze çarpan ilk şey kargaşa ortamıdır. Bir yandan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zafiyet ve bu zafiyeti gidermek için yaptığı düzenlemeleri uygularken ortaya çıkan çelişkiler, diğer yandan bölgede etkisini misyonerler, konsoloslar vs. eliyle hissettiren dış müdahale bu kargaşa ortamını besleyen unsurlardır. Bu kargaşa ortamında Müslüman aşiretler, bölgedeki otorite boşluğundan faydalanıp rant elde etmek adına yoğun bir çatışma içine girmişlerdir. Genel anlamda sadece Müslüman aşiretlerin birbirleriyle çatışmaları söz konusuysen özellikle bahsedilen misyoner ve konsolosluklar eliyle yapılan dış müdahaleler bazı Hıristiyan topluluklar ile Müslüman aşiretlerin de dönemsel çatışmalara girmelerine sebep olmuştur. Bedirhan Bey ile Nasturilerin çatışması bu durumun bölgedeki en önemli örneğidir. (Özcoşar, *13 Mahalle 7 Cemaat*, 65–78.)

Yahudiler ve Yezidiler yaşıyorlardı⁵. Ancak burada sadece 235 Nolu Şeriye Sicil Defterinin sunduğu imkânlar dâhilinde Mardin Sancağının anılan dönemde demografik dağılımı ve bu dağılımın niteliği belirtilmeye çalışılacaktır.

İslam hukuku, dinsel bir hukuk olarak kişi yaşamını tüm yönleriyle düzenleyici emir ve kurallardan oluşuyordu. Ancak bu hukuk sadece Müslümanlarla ilgili çok geniş kurallar ve yaptırımlara sahip değildi. Vatandaşlık bireyle devlet arasındaki siyasi ve hukuki bağ olarak tanımlandığından, İslam devletinin sınırları içinde yaşayan herkes, ister Müslüman olsun, ister gayrimüslim olsun bu devletin vatandaşları olarak görülmüştür. Bu anlayışla İslam hukukunda Müslümanların hak ve yükümlülüklerinin belirtildiği gibi gayrimüslimlerin de hak ve yükümlülükleri belirtilmiştir⁶.

Her siyasi ve sosyal sistem gibi İslam'da da kendine inananlar ve inanmayanlar arasında bir ayırım vardır. Toplumun birlik sebebinin dil ve ırk birliği yerine, inanç birliğine dayandığı İslam hukukunda, insan toplulukları esas itibariyle “Müslümanlar” ve “gayrimüslimler” olmak üzere ikiye ayrılır⁷.

İslam hukukunun alt yapısını oluşturduğu Osmanlı sosyal sisteminde halk inanç örgütlenmesi dâhilinde sınıflandırılmıştır. Mardin'in demografik yapısı irdelenirken yukarıda belirtilen ve İslam hukukunun kaynaklık etmiş olduğu hukuki yapının göz önünde tutulması gerekir. Zaten şeriye sicilleri de İslam hukuk kaideleri doğrultusunda verilen hükümleri içermektedirler. İncelemelere esas teşkil eden 235 Nolu Sicil Defteri de aynı hukuki kıstaslar çerçevesinde şekillenmiştir. Defterde Müslümanlarla ilgili bir kayıt söz konusu olduğunda kişinin Müslümanlığının belirtilmesine gerek duyulmamıştır. Ancak gayrimüslimlerle ilgili belgelerde kişinin gayrimüslim tebaadan olduğu belirtilir. Gayrimüslim kavramı salt bir dinin değil İslam dışındaki bütün dinlerin mensuplarını kapsayan bir kavramdır. Dolayısıyla gayrimüslim kavramı demografik dağılımın niteliğini ortaya çıkarma konusunda yetersiz bir kavramdır. İslam hukukunda gayri Müslimler her ne kadar ehli kitap olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayırma tabi tutulmakta ise de ehli kitap olmayanlarla ilgili herhangi bir bilgi kaydına rastlanmamaktadır. Nitekim belgelerde gayrimüslim kavramından hemen sonra kişi eğer Hıristiyan'sa ait olduğu millet⁸ belirtilir. Yahudi ise “Yahudi tائفesiden” olduğu

⁵ Bkz. Özcoşar, “13 Mahalle...” s. 367–68; Ahmet Taşğın, “Yezidiler Becirmaniler Karaçiler”, **Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar-Dini Topluluklar**, İstanbul 2007, s. 177–195.

⁶ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul 1996, s. 20.

⁷ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 19.

⁸ Osmanlı Devleti, kendi egemenliği altındaki toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine “millet sistemi” denir. Ancak millet tabiri günümüzdeki anlamıyla

belirtilir. Deftere yansıdığı şekliyle Mardin'deki sosyal topluluklar, mensup oldukları din dâhilinde irdelemeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle Müslümanlar ele alınacak daha sonra da gayri Müslim kesimin ait olduğu mezhep örgütlenmeleri belirtilecektir.

3.1.1. Müslümanlar

Abdülgani Efendi Mardin ahalisini tanımlarken: *Kürt, Arap, Müsta'rap ve Türk demekle bilinirler*" şeklinde Mardin ve çevresinde yaşayan Müslüman halkları sayar⁹. Abdülgani Efendi'nin yaptığı sosyal tasnife uygun şeriye sicilinde veri bulma daha önce de belirtildiği üzere İslam hukukunun bu konudaki öngörülerıyla bağdaşmadığından imkân dâhilinde değildir. Başka bir deyişle Osmanlı hukuku, İslam hukukunun kıstaslarına göre şekillendiğinden, sosyal tabakalaşmada etnik ayrışmadan ziyade inanç ayrışmasına dayanıyordu. Bu bakımdan defter, anılan dönemde, Müslüman kesimin etnik portresini ortaya koyma noktasında veri vermemektedir. Burada Müslüman kesimin sosyal tabakalaşması ve bu tabakalaşmanın sosyal hayattaki izleri defterin el verdiği ölçüde takip edilmeye çalışılacaktır.

Müslüman kesimin en üst sosyal tabakasını, resmi belgelerde eşrafı hanedan olarak adlandırılan aileler oluşturmaktadır. Bu aileler, uzun bir dönemden beri kent merkezinde ikamet etmekte ve merkezi otoritenin bir nevi buradaki temsilciliğini yürütmekteydiler. Mardin şehrindeki eşrafı, şehir tarihinde tımar, malikâne sahipliği ile hâkimlik-voyvodallığı yüzyıllarca ellerinde tutan, sonuçta geniş toprakların mülkiyetine sahip olan, zadedgân-aristokrat sınıfı aileler oluşturmaktadır. Bu aileler şehirde belirli mahallerle özdeşleşecek kadar kalabalıktır ve Mardin şehrinin konut dokusunun, yamaçta aşağıdan yukarıya doğru yayılan ve gittikçe kat sayısı artan çok avlulu, odalı, depolu, kompleksler görünümünde olması, şehrin coğrafyasından ve dışarıya kapalı, korunaklı geniş aile tipi konut kültüründen kaynaklandığı kadar, yüzyıllar boyunca bir

İngilizce karşılığı olan "nation" manasında ırki bir aidiyeti değil, dini bir aidiyeti ifade etmektedir. Bu sistem içinde fert etnik ve lisan aidiyetine göre değil din ve mezhep aidiyeti esasına göre bir cemaate bağlıdır. Mesela Ermenilerin hepsi Ermeni milleti olarak değil; Gregoryen (Ermeni), Ermeni-Katolik ve XIX. yüzyılda da Protestan olarak millet halinde teşkilatlanmıştı. Hatta aynı etnik kökenden olmamalarına ve birbirinden bağımsız kilise örgütlenmelerine sahip olmalarına rağmen bazı kiliseler tek bir millet olarak değerlendirilmiştir. (İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi", **Türkler**, C. X, s. 217-18.

⁹ Abdülgani Efendi, **a.ge.**, s. 188.

arada yaşayan, aynı soydan gelen ailelerin, aynı sahayı paylaşıp aynı mekânı genişletip geliştirmek ihtiyacından da kaynaklanmaktadır¹⁰.

Osmanlı iktidarı, büyük mirlikleri yıkma hedefini gerçekleştirdikten sonra yerel seçkinlerin varlığını pekiştiren iktidar dağıtma/paylaşma siyasetini sürdürmek zorunda kalmıştır¹¹. Defter bu yargıyı doğrulayacak veriler içermektedir. Anılan dönemde kamu kuruluşlarında çalışan personelin ekseriyeti daha sonraki sayfalarda ayrıntısıyla değinileceği üzere eşraf-ı hanedana mensup ailelerden oluşuyordu¹².

Merkezi otoritenin yereldeki temsilciliğini yapan eşrafın yanında, kırsal kesimi kent merkezinde elitliğini oluşturan, geniş köylerin sahibi olarak binlerce insandan oluşan bir nüfusun kent merkezindeki uzantısını teşkil eden aileler¹³ de sosyal tabakada ayrıcalıklı bir konumdaydılar.

Mardin'deki Müslüman tebaanın sosyal tabakadaki en önemli unsurlarından bir diğeri bölge tarihi ile özdeşleşmiş aşiretlerdir. XIX. yüzyıl, Mardin'de aşiretlerin hem devletle hem de birbirleriyle amansız bir mücadeleye giriştiği yüzyıldır. Bu dönemde Mardin'in de içinde bulunduğu Musul ve Cizre bölgeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde göze çarpan ilk şey kargaşa ortamıdır. Bu kargaşa ortamını aşiretlerin gerek birbirleriyle ve gerekse de devletle olan çatışmaları beslemekteydi. Arap aşiretlerinin bölgeye gelmesi bölgedeki dengeleri değiştirmiş, bölgede bulunan yerleşik Kürt aşiretlerle çatışmalarına sebep olmuştur. Devlet göçebe kültüründen gelen bu aşiretleri, kent kırsalında yerleştirmek için uğraşmış ancak aşiretler buna büyük bir direnç göstermişlerdir. Arap aşiretlerinin yerleşik hayata geçme konusunda göstermiş oldukları bu direnç onları devletle çatışma içine sürüklemiştir. Tanzimat yöneticilerinin merkeziyetçi politikaları çerçevesinde, bölgede asayiş sağlayan büyük mirlikleri yıkmaları bölge idaresi konusunda büyük bir yönetim açığı ortaya çıkarmıştır. Devlet bölgenin idaresini Tanzimat'a kadar büyük mirliklerle sağlıyordu. Bu mirliklerin dağıtılmasıyla arta kala diğer aşiretlerin geleneksel idari yapıları sarsmış onları hem kendi aralarında, hem de devletle çatışma içine sürüklemiştir. Özellikle devletin büyük mirlikleri dağıtmasından sonra yereldeki temsilcisini bölgede hiterlandı olmayan ailelerden seçmesi bölgede tamamen bir kargaşa ortamı meydana getirmiştir.

XIX. yüzyıl her ne kadar aşiretlerin çatışma içinde olduğu bir yüzyıl olsa da bu çatışmaların izlerini defterde görmek mümkün olmuyor. Aşiretlerin idari örgütlenme

¹⁰ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 232.

¹¹ Aydın ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 257.

¹² Hindizâde, Ağazâde, Necmezâde gibi.

¹³ Millizâde ve Kikizâdeler gibi.

içindeki yerlerini belirten kimi kayıtların dışında kayıt olmaması meselenin adli bir hüviyeti aştığı ve politik boyutta ele alındığını gösteriyor. Defterde siyasi ilişkilere dair veriler çok azdır. Daha doğrusu aşiretlerin birbirleriyle ve devletle olan çatışmaları deftere yansımamıştır. Ancak deftere yansıdığı şekliyle aşiretlerin sosyal yaşamın en önemli unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerde kişinin kimliği belirtirken aşiretlere bağlılığın ciddi bir yekûn teşkil etmesi ve idari anlamda aşiretlerin resmi bir statüye bağlı kılınması aşiret örgütlenmesinin devlet ve coğrafya nezdinde ne derece bir sosyal ağırlık teşkil ettiğini yansıtıyor.

3.1.2 Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti gayrimüslim tebaayı eğitim ve dini alanda serbest bırakmış her cemaate kendi liderini seçme hakkı tanımıştır. Gayrimüslimler dini bağla bir cemaatin üyesiydiler. Her cemaat bağımsız bir dini zümre ya da millet olarak kabul edilmiştir. Bu cemaatin liderleri yönetim ile gayrimüslim tebaa arasındaki ilişkilerde, aracı görevini yürütüyordu. Gayrimüslim ahalî bu liderler aracılığıyla devlet yönetimi ile ilişki kurmakta, bu liderler de cemaat üyelerinin davranışları, ödemesi gereken vergilerin yükümlülükleri açısından padişaha ve onun memurlarına karşı sorumluydular. Bu bakımdan merkezi yönetim gayrimüslim tebaa ile olan münasebetlerini, bu cemaat liderleri vasıtasıyla yürütmüş ve onları sorumlu tutmuştur¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin öngördüğü bu yapılanma, gayrimüslim kesimin önemli bir yekûn tuttuğu Mardin ve çevresinde de uygulandığı, sicile yansıyan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Özellikle etnik açıdan bir millet olan Süryaniler, salt etnisite çerçevesinde örgütlenmekten ziyade, kendi aralarındaki mezhep farklılıklarına göre millet örgütlenmesine dâhil olmuşlardır. Millet/Cemaat örgütlenmesi dâhilinde bir araya gelen ve haklarını bu doğrultuda koruma altına almaya çalışan gayrimüslim kesim, yine kendi liderlerini de bu çerçevede seçmişlerdir. Seçilen bu liderler yine dini kriterlere göre seçiliyorlardı.

Mardin'de gayrimüslim din adamları, eskiden beri tasarruf edegeldikleri adet üzere, ibadethanelerdeki işleri yürütüyor, kendi ibadethanelerinde ayin yapıyor ve kendine bağlı cemaatin ayinlerini düzenliyorlardı. Kendi maiyeti altında bulunan

¹⁴ Aksın, **a.g.e.**, s. 187.

insanlar, kiliseler, bunlara ait vakıf bağ, bahçe ve benzeri hususlarda tasarruf yetkisine sahip din adamları yine aynı şekilde tasarrufta bulunmaya devam etmekteydiler¹⁵.

Gayrimüslimlerin miras hakkına riayet edilmekteydi. Onlar miras konusunda da serbest olup, kendilerine ait menkul ve gayrimenkullerini mirasçılarına kendi miras hukukları dâhilinde bırakabiliyorlardı. Miras intikaline ilişkin belge yoğunluğu bir yana, İslam hukukunun uygulamalarından farklı ve bu farklılığın Şer'i bir mahkeme tarafından görülmesi, hatta durumla ilgili olarak müftüden fetva istenmesi, günümüzün en modern toplumlarının hukuki uygulamalarında bile rastlanmayan bir durumu yansıtan belgenin mevcudiyeti dikkat çekmektedir¹⁶.

Mardin'de evlenme, boşanma ve benzeri özel hukuka ilişkin davaları, kendi yerel mahkemeleri tarafından yine kendi kanunları çerçevesinde görünmekteydi. Defterde gayrimüslimlerin ictima'i hayatlarına yönelik özellikle evlenme ve aileye dair diğer hususlarla ilgili olarak belge kaydı bulunmaması söz konusu yerel mahkemenin işleyişinden kaynaklı bir durumdur.

Gayrimüslimler mülkiyet hakkına aynı Müslümanların sahip olduğu gibi sahiptirler. Kendilerine ait konutları istedikleri vakit istedikleri kişiye satabilirlerdi. Mülkiyetleri dâhilinde bulunan herhangi bir menkul veya gayri menkule müdahale edildiğinde mahkeme yoluyla mülkiyetleri üzerindeki haklarını alabilirlerdi. Örneğin Medrese Mahallesi'nde iki gayrimüslime ait olan evin ortaklardan biri tarafından diğer ortağın hakkı gasp edilmiş, hakkı çiğnenen diğer ortak kendi dindaşının yaptığı haksızlığı açtığı mahkeme ile bertaraf etmiştir¹⁷.

Belgelere yansıdığı şekliyle gayrimüslimlerin sosyal yaşama dâhil olmak konusunda hukuki, sosyal veya psikolojik herhangi bir kısıtlamanın olmadığını gördük. Sosyal yaşamı Müslümanlara ait hukuki kaidelerle temellendirilmesine rağmen sosyal

¹⁵ Bkz. Ramazan Günay, "Mardin'de Gayrimüslimleri Durumu, (XIX. Yüzyılın İlk Yarısında)", **UMTSB**, s. 747.

¹⁶ Mardin'in Sevindik Mahallesi sakinlerinden iken on iki gün önce vefat eden Menevşe binti Hana Mağo'nun veraseti eşi Maksi Mosi ve erkek kardeşleri Tomas, Mağo, Cercıs ve Abdülahad'a intikal etmiş, tereke sekiz hisseye ayrılmış olup bunun dört hissesi eşine, kalan dört hisseden birer hisse olmak üzere kardeşlerden her birine verilmiştir. Kardeşler, mahkemede aynı mahalle sakinlerinden vefat eden Menevşe binti Mağo'nun eşi Maksi Mosi hakkında: kızkardeşlerinin eşi Maksi Mosi ile aynı evde oturuyorken bu evde bir halı, bir kat yorgan, bir teşt, bir mum, bir satıl, tas, dört kile buğday ve binyüzoniki kuruş nakdin terekenin taksiminde yer almadığını, bunların da taksim edilmesini iddia etmişlerdir. Maksi Mosi ise cevabında; söz konusu bu para ve malın kendisine ait olup eşine ait olmadığını söylemiş, alınan fetva gereğince bu malların da taksim edilmesine karar verilmiştir. MŞS 235, s. 20, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859) tarihli kayıt.

¹⁷ MŞS 235, s. 42, 7 Rebiülevvel 1275 (15 Ekim 1858) tarihli kayıt.

psikoloji yönünden kimi yerlerde baskın oldukları görülmüştür. Şeyhullah Mahallesinde ikamet eden Fatma ve Emine Hatun adlı kız kardeşler, kendi evleri üzerinde bir duvar inşa teşebbüsünde bulunurlarken gayrimüslim tebaadan olan komşuları Meri'nin müdahalesine maruz kalmışlardır. Komşu Meri'nin bu müdahalesini, ancak mahkemeye müracaat ederek def edebilmişlerdir¹⁸. Aynı mahalle sakinlerinden olup gayrimüslim tebaadan birinin Müslüman olan kişi üzerindeki sivil baskı, bize gayrimüslim kesimin sosyal yaşamdaki ağırlığının bir nevi derecesini ortaya koyuyor.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayrimüslim halklar, İslam hukukunun öngördüğü şekliyle bütün hakları koruma altına alınmış, bu hakların sosyal yaşamda kullanmaları konusunda kısıtlamalara maruz kalmamışlardır. Ancak Tanzimat süreci ile gayrimüslim tebaaya yönelik olarak yapılan siyasi temsiliyet noktasındaki açılma, Avrupalı devletlerin de müdahalesiyle yüzyıl içinde devleti çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi ve gayrimüslimlere yönelik olarak yapılan hak genişletmelerine rağmen devletin içindeki huzur sağlanamadı. Yer yer ayaklanmalar ve olaylar sürüp gitti. Cidde'de, Lübnan ve Suriye'de olaylar çıktı. Özellikle de Lübnan olaylarında Avrupalı devletlerin müdahale etmesi ve Hıristiyanlardan yana taraf olması neticesinde 9 Haziran 1861'de Lübnan'a otonom verilmesine sebep oldu¹⁹.

İncelemelere esas teşkil eden 235 Nolu Şeriye Sicilinin tutulduğu yıllar, gayrimüslimlerin siyasi açıdan hareketli olduğu yıllar olmuştur. Defterde özellikle Mardin'deki Hıristiyan unsurların bu yöndeki hareketlenmeleri ile ilgili olarak herhangi bir olay veya durum kaydına rastlanmamasına karşılık ülkede bu konudaki sıkıntıların izlerine rastlamak mümkündür. Aralık 1858 tarihli Trabzon valisi Hacı İzzet Paşa, Mardin kaymakamı Mustafa Rüşdü Paşa, ve Gümüşhane kaymakamı Hüseyin Paşa'ya hitaben gönderilen ferman suretine göre Canik Sancağı çiftliklerinde çıkan tartışmada Deli Papaz olarak anılan Yovanikos'un Gümüşhane'de kalmasının sakıncalı olduğu, Mardin'de ikamet ettirilmesi ve başka bir yere gönderilmemesi emredilmektedir²⁰. Papazın ne tür bir fesat çıkardığı belgede belirtilmiyor. Ancak fesat kelimesi adli suçlar için kullanılabileceği gibi siyasi suçlar için de kullanılan bir kavramdır. Dini temsiliyet yetkisine sahip olan birinin adli konularda fesat çıkarmasının öncelikle dindaşları tarafından kabul edilemez bir davranış olacağı ve dindaşlarının bir nevi tecridine maruz

¹⁸ MŞS 235, s. 15, 21 Receb 1275, (24 Şubat 1959) tarihli kayıt.

¹⁹ Çadircı, **a.g.e.**, s. 175.

²⁰ MŞS 235, s. 38, Evail-i Cemaziyelevvel 1275 (7-16 Aralık 1858) tarihli kayıt.

kalacağı kanısındayız. Oysa adı geçen papazın dindaşları tarafından himaye edildiğini görüyoruz. Mardin sancağı kaymakamı Mustafa Rüşdü Efendi ve Kudüs sancağı mutasarrıfı Mustafa Süreyya Paşa'ya gönderilen 1860 tarihli iki ayrı ferman suretinde zararlı faaliyetlerinden dolayı sürgün edilen papaz Yovannikos'un Kuds-i Şerif rahiplerinden olması sebebiyle ve bir daha Gümüşhane'ye geri dönmemesi kaydıyla affedilmesine yönelik olarak üçüncü rütbeden Gümüşhane piskoposu tarafından devlete taahhüt verildiği kaydedilmiştir²¹. Bundan dolayı papazın, adli bir suçtan ziyade siyasi bir takım faaliyetlere girdiği için sürgün cezasına çarptırılmış olması, kuvvetli bir ihtimal olarak görülmektedir.

235 Nolu Şeriye Sicil Defterinin kapsadığı 1858–1861'li yıllar yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan unsurların yoğun siyasi faaliyet içinde bulunduğu yıllardır. Bu siyasi faaliyetlerin ekseriyeti de ayrılıkçı bir nitelik taşımaktaydı. Gayrimüslim unsurunun önemli bir problem olarak ortaya çıktığı dönemde, Osmanlı devlet adamları bu sorunu “Osmanlılık” olarak adlandırılan ve hangi dinden, hangi etnik yapıdan olursa olsun, bütün halkı Osmanlı Devleti çatısı altında toplamayı amaçlayan bir “üst kimlik” ile çözmeye çalışmışlardır²². Gayrimüslimlere yönelik entegrasyon çalışmaları değişik boyutlarıyla Mardin'deki Hıristiyan unsurlar üzerinde de uygulanmaya çalışılmıştır. Hatırlanacağı üzere Avrupalı devletler, misyonerlik faaliyetleriyle bölgedeki Hıristiyan unsurları kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmaktaydı. Osmanlı Devleti de buna karşılık gayrimüslim vatandaşları kendisine sadakat ve bağlılığını süregeldiği şekliyle sağlamaya çalışıyordu. Avrupalı devletlerin misyonerlik faaliyetleriyle gayrimüslim kesimi Osmanlıya karşı tavır almalarını sağlamaya dönük faaliyetlerinin olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti için ön plana çıkan en önemli unsur hiç şüphesiz sadakat ve bağlılıktı. Sadakat ve bağlılık noktasında duruş sergileyenler devlet tarafından takdir edilerek ödüllendirilirdi. Nitekim Eylül 1858 tarihli belge kaydında Süryani patriği Anton'a devlete olan sadakat ve bağlılığına istinaden Mecidiye Nişan-ı Hümayunun üçüncü rütbesiyle taltif edilmesi²³ söz konusu dönemde devletin Hıristiyan unsurlara karşı duruşunu ortaya koymaktadır. Devletleri devlet yapan esas, vatandaşlarının kendisine olan bağlılığının şüphe götürmeyecek derecede olmasıdır. Osmanlı Devletinin, Hıristiyan unsurlara kendine olan bağlılığından dolayı şükran duyması

²¹ MŞS 235, s. 113, Evahir-i Ramazan 1276 (13–22 Şubat 1860); MŞS 235, s. 113, 9 Zilhicce 1276 (28 Haziran 1860) tarihli kayıtlar.

²² Günay, a.g.m., s. 750.

²³ MŞS 235, s. 54, Evahir-i Safer 1275 (30 Eylül- 8 Ekim 1858) tarihli kayıt.

aslında devletin onlara karşı bir yerde zaafiyetini göstermekle beraber, sadakatlerinin devamı konusunda endişelerini de gösterir.

Mardin'deki Hıristiyan gurupların devlete karşı muhtemel çatışma beklentileri bir yana XVII. yüzyıldan itibaren başlayan Katolikleştirme ve XIX. yüzyılda etkili olan Protestan misyon çalışmaları sonucunda kendi içlerinde batılı devletlerin de müdahil olduğu bir çatışma içindedirler. XVII. yüzyılda önce Ermeniler arasında başlayan Katolikleştirme çalışmaları XIX. yüzyıla gelindiğinde Ermeni Gregoryan nüfusunu Mardin'de tüketmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarında aynı çalışmalar Süryaniler arasında da etkili olmuş cemaati parçalamış ve Süryani Katolik Patrikliğinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır²⁴. Sicilin kayıt altına alındığı döneme gelindiğinde; Süryani Katolik müntesiplerinin arttığı, var olan kilisenin kendilerine yetmediği, kilise avlusunda uzunluğu 46, genişliği 24 zira olmak üzere yıkık olan kilisenin yeniden inşa edilmesi hususunda gönderilen bir fermanla belirtilmiştir²⁵.

XIX. yüzyıl Osmanlı Mardin'inde Müslümanlarla beraber çeşitli dini/etnik guruplara mensup Hıristiyanlar, Yahudiler, Şemsiler ve Yezidilerin yaşadığı bilinmekle beraber, defter kayıtlarında adları geçen gayrimüslimler şunlardır.

3.1.2.1 Süryani Yakubiler

Sicil defterinde *Süryani Yakubi Milleti*²⁶ olarak geçmelerine rağmen Süryani Kadimler olarak da anılırlar. Hıristiyanlığın ilk temsilcilerinden olan Süryani Yakubiler için, Mardin ayrı bir özelliğe sahiptir. Süryani Kadim patrikliği Mardin'in hemen yanı başındaki Deyruzzafan Manastırı olup manastırın patriği Anton'a sadakat ve doğruluğuna binaen Padişahın takdir ve taltifine mazhar olmuştur. Kendilerine ait Mardin ve çevresinde birçok manastır ve kilise vardır. Mezhep olarak kendilerine has Ortodoks mezhebine mensupturlar²⁷.

²⁴ Özcoşar, "Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patrikleri", **Süryaniler ve Süryanilik I**, Haz. Ahmet Taşgın-Eyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli, Ankara 2005, s. 284.

²⁵ MŞS 235, s. 54, Evahir-i Şevvâl 1274 (4–12 Haziran 1858) tarihli kayıt.

²⁶ MŞS 235, s. 98, 15 Cemaziyelevvel 1276 (10 Aralık 1859) tarihli kayıt.

²⁷ Özcoşar, "13 Mahalle ...", s. 367.

3.1.2.2 Süryani Katolikler

Süryani Yakubi Patrikliği içinde 1782 yılında meydana gelen bölünme sonrasında Süryani Katolik Patrikliği ortaya çıkmıştır. Bu bölünme iki temel sebebe dayandırılabilir. Bunlardan ilki Süryani Kilisesi içinde çok sık bir şekilde görülen patrik olma mücadeleleri ve bu sebeple meydana gelen bölünmeler; ikincisi ise Katolik misyonerlerin çalışmalarıdır. Bu bölünme ardından Süryani cemaati ikiye ayrılmıştır. Eski mezheplerinde kalanlar kendilerinin ana kilise olduğunu vurgulamak için Süryani Kadim ismini kullanırlarken; Katolikliği kabul edenlere Süryani Katolik denilmiştir²⁸. Süryani Katoliklere ait kilisenin yetmediği bu vesileyle de var olan kilisenin bahçesinde ek bir binanın inşası ile ilgili olarak defterde belge kaydı mevcuttur²⁹.

3.1.2.3 Yahudiler

XVI. yüzyılda Mardin’de başlı başına bir Yahudi Mahallesi olmasına rağmen XIX. yüzyıla gelindiğinde nüfusları oldukça azalmıştır. Defterde Yahudiler için *Yahudi taifesi* ibaresi geçmektedir³⁰. Bu dönemde Nefs-i Mardin’de Bab-ı Cedid Mahallesinde Yahudilerin yaşadıklarını görüyoruz³¹. Ayrıca şeriye sicil defterdeki bir belgede Mardin sancağına bağlı olan Zaho’da da yaşadıkları kaydedilmektedir. Gerek Mardin’deki kayıta ve gerekse de Zaho’daki kayıta Yahudilerin kendi aralarında sorun yaşadıkları ve birbirlerine haksızlık ettikleri görülmektedir. Defterde Yahudiler ve Müslümanlar arasında geçen herhangi bir sorunun mevcudiyetine rastlanmamıştır.

3.2 GÜNDELİK HAYAT

3.2.1 Evler, Evin Döşemesi ve Kullanılan Eşyalar

Mardin’i ilginç kılan özelliklerin başında kuşkusuz maddi kültür varlıklarından olan evler gelir. Sicil defterinde ev satışları ile ilgili olarak bir hayli belge adedi mevcuttur. Ev satışları gerçekleştirilirken evin bölümleri ayrıntısı ile belirtilmektedir.

²⁸ Özcoşar, “13 Mahalle ...”, s. 368.

²⁹ MŞS 235, s. 54, Evahir-i Şevvâl 1274 (4–12 Haziran 1858) tarihli kayıt.

³⁰ MŞS 235, s. 57–58, 15 Zilkade 1275 (16 Haziran 1859) tarihli kayıt.

³¹ MŞS 235, s. 147, 12 Cemaziyelahir 1277 (26 Aralık 1860) tarihli kayıt.

İnsanlar ihtiyaçları dâhilinde yapılar inşa ederler. Bu ihtiyaçlar, doğanın zorluklarına karşı oldukları gibi kültürün kimi dayatmaları da olabiliyordu. Dolayısıyla Mardin evinden bahsedilirken o dönem insanın gündelik yaşam ilişkileri, kültürel farklılığı ve aile içi ilişkisi konusunda bilgi sahibi olmak mümkün olabiliyor. Ayrıca defterde geçen terekelerden anılan dönemde bu evlerde yaşayan insanların kullandıkları eşyaları tespit etmek mümkün olabilmektedir. Tereke kayıtlarına bağlı kalınarak evlerin değişik bölümlerinde kullanılan eşyaları da belirteceğiz. Dolayısıyla bu bölümde kayıtlarda geçen evlerin bölümleri ile o dönem insanının bu evdeki yaşam tarzı hakkında defterin olanakları ölçüsünde bilgi edinmeye çalışılacaktır.

Evlerin inşasında yapı malzemesi olarak ekseriyetle taş kullanılmıştır. Şehrin coğrafi ve jeomorfolojik yapısı bu ihtiyacı karşılayacak imkâna, her dönem sahip olmuştur. Evlerin sanıldığı aksine çekirdek aile olarak anılan anne-baba ve çocuklardan meydana gelen küçük ailelerin yaşadığı yerler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında büyük ailelerin yaşadığı büyük konaklara da rastlanmıştır. Yine birkaç ailenin yaşadığı büyük evler; bu geniş bir ailenin bir avlu etrafında kümelenmiş bir şekilde yaşadığı evler olduğu gibi aynı cemaate mensup bireylerin yaşadığı, birbirine bağlı ve kiliseye açılan kompleks yapılar da vardır. Birkaç ailenin oturabileceği geniş evler, defterdeki belge kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Bu tür ailelerin bulunduğu evler ortak kullanım alanlarından anlaşılmaktadır. Özellikle Mardin'in en büyük sorunlarından biri olan su ihtiyacı, evlerin avlularında yapılmış kuyulardan karşılanıyordu. Bu kuyular üzerindeki haklar ailenin büyümesi sonucu hisseler bölünerek veriliyordu³².

Anılan dönemde farklı büyüklükteki evlerin satışı ile ilgili Arapça belgelerde Mardinliler, inşa ettikleri evlerin bölümlerini yine Arapça terimler kullanarak adlandırıyorlardı. Türkçe olarak kayıt altına alınan belgelerde bu terimlerin kimileri muhtemelen yerel olmalarından dolayı yine Arapça olarak yazılmışlardır³³.

Orta halli ailelerin içerisinde mutfığı (matbah), tuvaleti (kenif), odunluğu (neccari), su kuyusu (cub-ı ma), odanın (beyt) yer aldığı ve mutlaka bir avlu (havş) içinde bulunan evlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Orta halli ailelerin kubbeli tavan

³² Sadiye binti Molla Ali'nin vekili Mahmud Efendi bin Şeyhmus Şerifzâde içersisinde iki maslabeledi oda, tavanı basık oda, odunluk, 1/6 su kuyusu, 1/6 mutfak, 1/6 avludan oluşan evini... MŞS 235, s. 144, 23 Cemaziyelevvel 1277 (17 Aralık 1860) tarihli kayıt.

³³ Manzara, maslabe, kinef, ezec ve harabe terimleri Türkçe belgelerde de kullanılmışlardır. Bkz. MŞS 235, s. 42, 7 Rebiülevvel 1275 (15 Ekim 1858); MŞS 235, s. 82, 15 Cemaziyelahir 1276 (9 Ocak 1860) tarihli kayıtlar.

yerine düz ve basık tavan kullanılmıştır. Böyle odalara beyt-i enbub adı verilmektedir. Ekonomik durumu daha iyi durumda olanlar ve şehrin ileri gelen olduğu anlaşılan aileler ise kayıtlarda “manzara” olarak zikredilen ve misafir odası manasına gelen bir veya iki bölümden müteşekkil evlerde yaşıyorlardı. Misafir odalarının büyüklüğü oda içerisinde bulunan maslabe’nin sayısından anlaşılmaktadır. Yine böylelerinin evlerinde tavanlar çoğunlukla kubbelidir ve kubbeyi inşa etmek için kemerlerden yararlanılmıştır. Bu tür odalara beyt-i ezec denilmektedir. Yatak odası (beyt-i freyş) ise duvarın içine doğru bir girintinin olduğu ve yatak –yorganın konulduğu yüklük/yükeryi de ihtiva eden bir yerdir. Bu odanın bir köşesinde gusletmek için de bir alan yer almaktadır³⁴. Mardin evlerinde banyo bulunmaz. İnsanlar bu ihtiyaçlarını şehrin doğusunda ortasında ve batısında bulunan hamamlardan karşılamaktadır. Bundan dolayı misafir odasının bir köşesinde gusül etmek için yerler yer almaktadır. Yiyecek ve içeceklerin bulunduğu kiler veya ambarlar bu tür evlerin vazgeçilmez bölümleridir³⁵. Kiler ve ambarlar evin güneş almayan ve serin olan kısımlarında olabildikleri gibi bazen avlu zemininden aşağıda kalan ve evin alt kısmında bulunan mekânlarda da olabilmektedir. Yine eyvan ve yazlık evler de zengin evlerin ortak özelliklerindedir. Şehirde yaşamakla birlikte hayvanı bulunan ailelerin evlerinde, avlunun bir köşesinde ahır ve samanlığın yer aldığı bölümler de bulunmaktadır. Zenginlerin evleri tavanları kubbeli olduğundan tavan inşasında çoğunlukla taş kullanılmıştır. Orta halli ve gelir seviyesi düşük ailelerin tavarlarında ise ağaçlar üzerinde usulüne uygun olarak yayılan çamurdan yararlanılmıştır. Mahremiyete dikkat konusunda azami bir çaba gösterilmektedir. Avlu duvarları komşunun avlusunu görmemek için yüksek inşa edilmekte evin komşu avlusuna bakan kısımlarına pencere bırakılmamaktadır. Yine evler iki katlı ise evlerin alt kat pencereleri avluya bakacak şekilde bırakılmakta, sokağa bakan pencereler ikinci katta yer almaktadır³⁶.

Mardin evlerinin bölümlerinde kullanılan eşyaları, defterin tereke ve çeşitli miras anlaşmazlıklarında, anlaşmazlığa konu olan eşyaların yer aldığı belge kayıtlarının verdikleri imkânlar ölçüsünde tespit edilmeye çalışılacaktır. Özellikle tereke kayıtları o dönem insanının evinde kullanmış olduğu eşyaların dökümü yapılmış olduğundan söz konusu eşya tespiti yapmak konusunda bize kolaylıklar sağlamaktadır. Defterde tereke kayıtları başta olmak üzere, miras anlaşmazlığı konulu belgelerden hareketle evlerde

³⁴ Ahmet Kankal, “18. Yüzyılda Mardin’de Aile”, **UMTSB**, s. 738.

³⁵ Evlerin bazılarında belgelerde “*mağara*” olarak geçen yerlerde de kışlık yiyeceklerini muhafaza ederlerdi. MŞS 235, s. 152, 27 Cemaziyelahir 1277 (6 Ocak 1861) tarihli kayıt.

³⁶ Kankal, a.g.m., s. 738-739.

kullanılan eşyaları, evlerin bölümlerine dağılımı çerçevesinde tespit etmeye çalışacağız³⁷.

Terekelere bakıldığında anılan dönemde evin mutfak kısmında: Tencere, kapak, revgan tabesi, kıyma leğeni, kaşık, bıçak, çanak, lengeri, malabeki, billur tabak, İznik tabak, sahan, tas, sufir (bakır) tas, süzgeç, havan, sitil, demir çömçek, kahve ibriği, sarı sinin, kahve değirmeni, kahve fincanı, çaydanlık, cezve, sini, kevgir, tencere, yoğurt sitili, küçük kazan, küp, tava ve kazan gibi eşyalar kullanılmaktadır.

Mardin'de evlerde yazgılar kapsamında kilimler ön plana çıkmaktadır. Terekelerde kilimler müsta'mel ve cedit olarak kayıt altına alınmışlardır. Belgelerde yazgı türünde; halı, kilim, hasır, aba, kürsi yorganı, minder ve seccade olarak geçmektedir.

Yatak odasında kullanılan eşyalar, belgelerde çift veya tek kat yatak oluşlarına göre kaydedilmişlerdir. Tek veya çift olmasının nedeni yataklara verilen kıymet olabildiği gibi yatakların neden yapıldığı da etkili olmuştur³⁸. Yatak odasında yatak, yüz yorganı, yasdık, merş, döşek, yün minder, Mardin kari keçe, Cizre kari keçe, sağır şilte, yüz yasdığı ve şamdan kullanılmıştır.

Mardin evlerinde banyo bulunmaz ancak misafir odası veya mutfağın bir bölümü gusül abdesti için kullanılıyordu. Normal veya haftalık banyolarını hamamlarda yaparlardı. Banyo yapmak için; teşt, hamam döşemesi, peştamal, hamam havlusu, barriye ve tas, hamam taşı, kildan ve sabun gibi eşyalar kullanılırdı.

Mardin'de anılan dönemde giyim kuşam olarak insanlar; kedi kürkü, şali kürk, paça kürk, çuka kürk, Diyarbekirkari beyaz entari, Halepkari kutni entari, Şam alacası entari, Diyarbekir kari entari, köhne bez gömlek, mebrum gömlek, don, keten gömlek, yemeni, şalvar, Mardin kari kuşak, kemer, sim kemer, şali benband, kundere, Halepkari kumaş ayakkabı, terlik, bez alaca ayakkabı, pabuc, çarık, çuka, boğça, leçek, Acemkari cıverıp (Çorap), köhne aba ve şal kullanmışlardır.

³⁷ Konu ile ilgili olarak MŞS 235, s. 15, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859); MŞS 235, s. 17, 11 Şaban 1275 (16 Mart 1859); MŞS 235, s. 20, 9 Şaban 1275 (14 Mart 1859); MŞS 235, s. 27, 11 Şevvâl 1276 (2 Mayıs 1860); MŞS 235, s. 33, 27 Şevvâl 1275 (31 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 42, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); Muhtemelen MŞS 235, s. 43, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 44, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 49–51, 20 Ramazan 1275 (23 Nisan 1859); MŞS 235, s. 52, 27 Zilkade 1275 (28 Haziran 1859); MŞS 235, s. 96, 3 Safer 1276 (1 Eylül 1859); MŞS 235, s. 99, 27 Zilkade 1276 (16 Haziran 1860); MŞS 235, s. 111, 21 Ramazan 1276 (12 Nisan 1860); MŞS 235, s. 132–133, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıtlardan sondaj yapılarak eşyaların tespiti yapılacaktır.

³⁸ Serkan Sarı, "Tereke Kayıtlarına Göre 18–19. Yüzyılda Mardin'de Sosyal-İktisadi Hayat", **UMTSB**, s.772.

Kırık tesbih, dıĝan tablası, saat, elmas yüzük, akçe kesesi, mermer taşı aĝızlık, tütün kesesi, altın küpe, gümüş küpe, bilezik, gazi ve meci diye altını, gzlk, çanta, kitap (on iki parça), yazı takımı, cıĝare (sigara) kutusu özel eşyalar grubuna dâhil olan eşyalar olarak sıralanabilir. İncelenen tereke defterlerinde tütün ve sigara ile ilgili malzemeler sık sık karşımıza çıkmıştır. Bu da şehirde sigara kullanımının yaygın olduĝunu göstermektedir. Terekelerde kişisel eşyalar arasında sadece bir yerde kitaba rastladık. Ne tür bir kitap olduĝu belirtilmezken sadece kaç parça olduĝu kaydedilmiştir.

Kayıtlarda o dönem insanının kullandığı silahlara dair bilgiler de yer almaktadır. Bu dönemde; siyah kabzalı hançer, demir hançer, tüfenk, kılıç, kubur gibi silah türleri kullanılmıştır. Yine kimi tereke kayıtlarında *bir miktar kurşun*'dan söz edilmektedir.

Kullanılan eşyalar kent merkezi ile kırsal kesim arasında ekonomik uĝrařlardan kaynaklı bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Köyde yaşayanlar balta, şerit, çuval, çadır vb eşyaları kullanırken kentte yaşayanların terekelerinde ise bu tür eşyalara nadiren rastlanmaktadır.

3.2.2 Aile ve Evlilik

İslam'da aile kutsal olarak addedilerek ne kadar önemli bir müessese olduĝu ortaya konulmuştur. Osmanlı toplumunun yapısında da durum İslami anlayıştan farklı deĝildir. İslam hukukunda evlenmenin yani nikâh akdinin açık yapılması şarttır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde evlenecek kişilerin nikhlandıklarına dair bilgiler genellikle şer'ie sicillerine işlenmiştir.³⁹

Osmanlı hukukunda evlenecek olan kız veya erkeĝin öncelikle kendi hür iradeleriyle bu evliliĝi istemeleri ve ailelerinin de rıza göstermeleri mümkündü. Aile yeleri, kızının veya oĝlunun rızasını almadan başkası ile evlendirmek istemeleri halinde, kız veya erkek şikâyetçi olurlarsa mahkeme onların kendi istekleri doĝrultusunda istediĝi kişiyle evlenmesine müsaade etmekteydi. Evlenecek olan kişiler eĝer isterlerse bir müddet nişanlı kaldıktan sonra evlenebilirlerdi. Evlenecek olan erkeĝin kadına, kadının da erkeĝe karşı nikâhtan önce yerine getirmesi gereken kurallar vardır. Bunlar: Mehr-i muaccel, mehr-i müeccel, mehr-i mueccel ve namzedlik akçesi'dir⁴⁰. Defterde bütün bu durumlara karşılık verebilecek bir belge kaydı mevcuttur. Aralık 1860 tarihli belgede Babü'l-Cedid mahallesinde ikamet eden Yahudi

³⁹ Bkz. MşS 235, s. 28, 2 şevvâl 1275 (5 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

⁴⁰ Aksın, **a.g.e.**, s. 209-210.

Şalom veledi Hayo, yine Yahudi taifesinden ve aynı mahalle sakinlerinden Feriha binti Abdullah'a açtığı davada, kendisinin evlenmek amacıyla Feriha'ya iki bin iki yüz kuruş mehr-i muaccel verdiği ve şahitler huzurunda kendi ayinleri üzerine nikâh kıydıklarını ancak Feriha'nın kendisiyle evlenmekten imtina ettiğini beyan ederek, zevciyete tembih olunmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Feriha ise Şalom ile sözlü olduklarını kabul etmiş ancak evlenmek üzerine herhangi bir akdinin olmadığını söz konusu paranın ise babası tarafından alındığını ifade etmesi üzerine Şalom davadan men edilmiştir⁴¹. Diğer Anadolu şehirlerinde de görüldüğü üzere Mardin'de evlilik öncesi gözlenen ilk girişim sözlenme veyahut belgelerin diliyle “*namzed eyleme*” dir. Bu sözlenmenin kızın ergenlik çağına erişmesinden sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Sözlenmede erkek tarafı tıpkı evliliklerde olduğu gibi kız tarafına çeşitli hediyeler vermektedir⁴². Belgelerde “*mehr-i muaccel*” adıyla nikâhtan önce gerek Müslim ve gerekse de gayrimüslimlerde çeşitli meblağlarda nakdi para ödedikleri görülmektedir⁴³.

Mardin'de aile hayatı, nikâh merasimi ile garanti altına alınmaya çalışılarak mahkemeden ve evlenecek kadının velisinden izin alınarak şahitlerin huzurunda şehrin ileri gelenlerinden birisi veya mahalle imamı tarafından gerçekleştirilmesine riayet edildiği, defterdeki kayıtlı belgelerde geçmemesine karşılık yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir⁴⁴. Müslümanlarda nikâh akdinin süregelen belli kurallar çerçevesinde gerçekleştiği, gayrimüslimlerin de bu akdi, kendi dini kurallarına göre icra ettikleri, ancak herhangi bir sorunun ortaya çıkması halinde İslam hukukuna müracaat ettikleri görülmektedir.

Mardin'de aile teşekkür edildikten sonra kimi sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Bu sorunlardan ilki mehrin bir kısmının ödenmemesi üzerine meydana gelmiştir. Medrese mahallesinde oturan Ğayriye binti Ömer Efendi, kendisinin on ay önce evlenmesine rağmen mehr-i müccelinden beş yüz kuruşun hala kendisine ödenmediği şikâyetiyle mahkemeye başvurmuş, ancak mahkemede kendi hakkından feragat ettiği şahitler tarafından dile getirilince davadan men edilmiştir⁴⁵. On ay sonra kadının mehri almak için mahkemeye başvurması aile açısından bir sorun teşkil etmiş olacağı kanaatindeyiz. Çünkü ailenin teşekküründen sorunun mahkemeye intikaline

⁴¹ MŞS 235, s. 147, 11 Cemaziyelahir 1277 (26 Aralık 1860) tarihli kayıt.

⁴² Kankal, a.g.m., s. 739.

⁴³ MŞS 235, s. 3, 17 Ramazan 1275 (20 Şubat 1859); MŞS 235, s. 147, 11 Cemaziyelahir 1277 (26 Aralık 1860) tarihli kayıtlar.

⁴⁴ Bkz. Kankal, a.g.m., s. 739.

⁴⁵ MŞS 235, s. 3, 17 Ramazan 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

kadar geçen süreçte kadınla mehrin muhataplarıyla bir münakaşa yaşanmış münakaşanın bir netice vermemesi üzerine mahkemeye gidilmiştir. Kayıtlara yansıdığı şekliyle hukukun mehir noktasında kadınlara vermiş olduğu haklar ve bu hakların kadınlar tarafından özümsemesinden dolayı kadınların bu konuda çok hassas olduğu anlaşılıyor. 5 Mayıs 1859 tarihli belgede Musa bin İbrahim adlı şahıs amcası Faris bin Hıdır'ın eşi Amşe binti Abdülfettah'a olan bin beş yüz kırk mehr-i müeccelini üç gün içinde ödeyeceğine dair mahkeme kaydıyla kefil olması, kadının bu konudaki hassasiyeti bir yana aile için ne derece sorun teşkil ettiğini bariz bir şekilde gösteriyor.

Mardin şehir sütiasyonunun kentin genişlemesi için oluşturduğu engel ve karasal iklim ile beraber geleneksel ev yapımının evlerin inşasında nahit taş kullanımını dayatması, Mardin'de bir konut açığı meydana getirmiştir. Kentteki bu konut açığı, Mardin ailesini uğraştıran sorunlar arasındadır. Nitekim defterde ev alım satımları ile evlerin oluşturduğu sorunlara ilişkin belgelerin fazlalığı dikkati çekmektedir. Şehidiye Mahallesinde ikamet eden Mehmed Efendi bin İsmail, evli olduğu Nemçe hanımla birlikte kardeşlerinin de bulunduğu babasının evinde yaşarken eşi ile evin diğer sakinlerinin anlaşamamış ve bundan dolayı da eşi bir başka ev kiralanıncaya kadar babasının evine gitmiştir⁴⁶. Bu sorun bir başka belgede tekrardan varlık göstermektedir. Bu sefer de Mehmed Efendi, mahkemeye başvurarak kendisinin yeni bir ev tuttuğunu buna rağmen de eşinin eve gelmediğini şikâyet ediyor. Mahkeme Nemce Hanım'ın evine dönmesi için babasına tembihte bulunmasıyla neticeleniyor⁴⁷. Bu sorunun ortaya çıkmasında ataerkil toplum yapısı ve geniş aile geleneğinin dayattığı bir arada yaşama zorunluluğu ile bu yapıya cevap verebilecek konut yetersizliği belirleyici rol oynuyor.

Bu dönemde Mardin'de de diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, sanıldığı gibi aksine çok eşliliğe nadiren rastlanılmıştır. Birden fazla kadınla evliliğin Mardin'de ailenin sıhhatine ve huzuruna zarar verdiği defterdeki bir kayıttan anlaşılmaktadır. Mardin'in Medrese Mahallesi sakinlerinden Fatıma binti Molla Abdülkadir'in vekili ve babası, damadı Hatunizâde Hacı Esad bin Ali'yi, kızı ile Hacı Esad'ın diğer karısının aynı evi paylaştıklarını ve bu birliktelikte evde çeşitli sorunların yaşanması sebebiyle dava ederek kızının başka bir eve yerleştirilmesini talep etmiştir. Mahkeme ise bu talebi yerinde görerek Hacı Esad Efendi'ye eşi olan Fatıma'nın başka bir eve taşınmasını telkin etmiştir⁴⁸.

⁴⁶ MŞS 235, s. 56, Selh-i Zilkade 1275 (1 Temmuz 1859) tarihli kayıt.

⁴⁷ Bkz. MŞS 235, s. 56, Selh-i Zilkade 1275 (1 Temmuz 1859) tarihli kayıt.

⁴⁸ MŞS 235, s. 148, 18 Cemaziyelahir 1277 (1 Ocak 1861) tarihli kayıt.

Defterde mevcut otuz iki aile üzerinde yapılan incelemeye göre Mardin'deki Müslim ve gayrimüslim ailelerin ikamet ettikleri mahaller, eş ve çocuk sayılarına göre profili şu şekildedir.

Tablo 1: 235 Nolu Deftere Göre Mardindeki Müslim ve Gayrimüslim Ailelerin Profili

Sıra No	İkamet Ettiği Yer	Dini Mensubiyeti	Eş	Çocuk Sayısı		
				Erkek	Kız	Toplam
1	Gurs-ı Evsat	Müslim	1	2	1	3
2	Cami-i Kebir Mah.	Gayrimüslim	1	3	3	6
3	Savur-Muhaşni	Müslim	1	0	1	1
4	Savur-Deyrizbin	Müslim	1	1	3	4
5	Kiki Çerkan-Tıbyat	Müslim	1	4	1	5
6	Sürgücü-Elfan	Müslim	2	1	2	3
7	Cami-i Kebir Mah.	Gayrimüslim	1	0	0	0
8	Dara-Heylif	Gayrimüslim	1	1	1	2
9	Babısor Mah.	Müslim	1	1	2	3
10	Medrese Mah.	Müslim	1	2	2	4
11	Gölasıyan Mah.	Müslim	2	4	0	4
12	Zaho	Gayrimüslim	1	1	0	1
13	Nefsi-Mardin	Müslim	1	1	3	4
14	Cizre	Müslim	2	0	2	2
15	Cami-i Kebir Mah.	Müslim	1	3	1	4
16	Koçhisar	Müslim	1	2	1	3
17	Etrafı-Şehir Musika	Müslim	1	1	1	1
18	Gölasıyan Mah.	Müslim	1	2	0	2
19	Kabla	Müslim	1	2	1	3
20	Baş Mah.	Gayrimüslim	1	1	3	4
21	Hamse-Gevrîki	Müslim	2	4	3	7
22	Şehidiye Mah.	Müslim	1	1	1	2
23	Sürgücü-Avina	Müslim	1	1	1	2
24	Emineddin Mah.	Müslim	1	5	4	9
25	Gurs-Hemizban	Müslim	1	1	3	4
26	Etraf-ı Şehir-Benabil	Gayrimüslim	1	1	2	3

27	Tekye Mah.	Müslim	2	1	2	3
28	Gölasıyan Mah.	Müslim	2	5	2	7
29	Mıdyat-Nunıp	Müslim	1	1	1	2
30	Tekye Mah.	Müslim	1	1	1	2
31	Tekye Mah.	Müslim	3	3	4	7
32	Sürgücü-Tızyan	Müslim	1	1	1	2

Defterde adı geçen otuz iki aile ilgili kayıtlardan erkeklerin ekseriyetle tek eşli oldukları görülmekle birlikte, neslin devamını sağlama düşüncesinden kaynaklansa gerek birden fazla kadınla evliliklere de tesadüf olunmaktadır. Altı erkek iki, bir erkek üç, geri kalanlar ise bir eşle evlenmişlerdir. Boşanma hadisesi Hıristiyanlığa nazaran İslam dininde kolaylaştırılmış olsa da bu yolun Müslümanlarca pek tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Anılan dönemde kayıtlara iki boşanma hadisesi yansımıştır. Boşanmalar gerçekleşirken kadının mağdur edilmemesine dikkat edilmiştir. Evdeki eşyalar tespit edilip hukuki bir zeminde paylaşımı sağlanmıştır. Bu paylaşımında alışlagelen kadınların mağduriyeti meselesinin aksine erkeğin mağdur olduğu ve bundan dolayı mahkemeye müracaat ettiği görülmüştür⁴⁹. Çocukların velayeti söz konusu olduğunda yaşları dikkate alınarak yapılırdı. Eğer yaşları küçükse veya baba onlara bakmaktan imtina ederse velayet anneye verilir. Ancak çocukların ihtiyaçlarının temini yine baba tarafından sağlanırdı. Babanın ihtiyaçların temininde üzerine düşen görevlerini yerine getirmemesi halinde anne mahkeme yoluyla bu ihtiyaçları karşılayacak nafakayı talep ederek sağlardı⁵⁰.

Evlilik düşüncesinin temelinde yatan beklentilerden birinin neslin devamını sağlama düşüncesinin etkili olduğunu daha önce zikretmiştik. Özellikle erkeklerin bu konuda çok hassas oldukları ve gerektiği takdirde birden fazla evlilik gerçekleştirdikleri görülmektedir. Nitekim Sürgücü kazasına tabi Elfan köyünde ikamet eden Hüseyin bin Şemdin bin İsmail'e ait veraset kaydında varisleri belirtilirken kendisinin evli olduğu iki eşinden sadece birinden mütevellit çocuklardan bahsedilmektedir⁵¹. Bundan da Hüseyin bin Şemdi'in veraset kaydında adı geçen Hamri binti Hüseyin Bilali adlı eşinin, çocuk doğuramaması üzerine diğer eşiyile evlendiğini tahmin ediyoruz. Anılan dönemde emek üretiminin tamamen insan gücüne dayanması sebebiyle ailelerin çocuk sayılarının fazla olması beklenirdi. Ancak defterdeki kayıtlar, aksini göstermektedir. Bu dönemde çocuk

⁴⁹ MŞS 235, s. 116, 11 Muharrem 1277 (30 Temmuz 1860) tarihli kayıt.

⁵⁰ MŞS 235, s. 40, 5 Zilkade 1275 (6 Haziran 1859) tarihli kayıt.

⁵¹ MŞS 235, s. 38, 25 Şevvâl 1275 (28 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

sayısının beklenenden az olması, meydana gelen çocuk ölümleri ile ilgili olmalıdır. Kayıtlarda adları geçen otuz iki aile üzerinde yapılan incelemede ortalama çocuk sayısının üç olduğu görülmüştür. Ailelerin sahip oldukları çocuk sayılarının mevcut kayıtlara göre dağılımı şu şekildedir.

Tablo 2: 235 Nolu Deftere Göre Ailelerin Çocuk Sayısı

Çocuk Sayısı	Aile Sayısı
0	1
1	3
2	8
3	7
4	7
5	1
6	1
7	3
9	1

Tabloda görüldüğü üzere otuz iki aile kaydı üzerinde yapılan hesaplama göre bir ailenin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı 3,4'tür. Bu hesaplama göre bir hanede beş kişi oturacağı görüşü Mardinli bir aile için en azından incelenen dönem itibariyle geçerli bir görüş olduğu görülmektedir⁵². Ailenin sahip olduğu çocuk sayısı bakımından merkez ve kırsal kesim arasında önemli bir fark göze çarpmamaktadır. Merkezdeki çocuk sayısının az bir farkla kırsaldan daha fazla olması kent merkezinin sahip olduğu sağlık koşullarının kırsala göre daha iyi olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Erkeğin birden fazla kadınla evlenebileceği fikrinden hareketle kadının ister aile hayatında ister sosyal ve iktisadi hayatta hiçbir söz hakkının olmadığını düşünmek doğru değildir⁵³. Mardin'de kadınlar ister Müslüman isterse gayrimüslim olsunlar

⁵² Osmanlı'da bir hanede kaç kişinin olduğu ile ilgili muhtelif görüşler olmasına karşın Ömer Lütfü Barkan, haneyi yani aileyi beş kişi olarak kabul etmiş, bu görüş sonradan pek çok kimse tarafından da benimsenmiştir. Hane ile ilgili olarak Bkz. Göyünç "Hane" **DVİA**, 15, İstanbul 1997, s. 552-553.

⁵³ Kankal, a.g.m., s. 741.

haklarını korumak amacıyla mahkemeye başvurabilmekte⁵⁴, kendilerine ait bir mülkü satabilmekte⁵⁵, hatta bir erkekle ortaklaşa bir şirket bile kurabilmektedirler⁵⁶. Bu dönemde kadınların sosyal ve iktisadi hayata katılmalarını kısıtlayıcı bir durum söz konusu değildir. Defterdeki kayıtlar kadının iktisadi hayatta azımsanmayacak derecede yer aldığını göstermektedir. Bu duruma kadınlara tanınan mülkiyet hakkında kaynaklanmaktadır. Çünkü kadınlara ait mülklerin dokunulmazlıkları söz konusudur. İster Müslüman ve ister gayri Müslim kadınlar olsun Mardinli kadınların eşlerinden boşanmaları veya eşlerinin ölmesi sonucunda eşyalarının tespiti ve ayırımı noktasında herhangi bir kısıtlama bulunmamakta hatta bazı durumlarda mahkeme yoluyla kendilerine ait malları kayıt altına aldırılmaktadırlar⁵⁷.

Bu dönemde kadın, sosyal ve iktisadi hayatta söz sahibi olduğu gibi kendisine yönelik kimi olumsuz yaklaşımların mevcudiyetine de rastladık. Kadınların hemen her dönemde rastladığı şiddete bu dönemde az da olsa rastlanılmaktadır. Defterde sadece bir yerde böyle bir durumla karşılaşmıştır. Bu da merkezden ziyade kırsal kesimde meydana gelmiştir. Mardin'e bağlı Musika köyü sakinlerinden Halime adlı kadın kocasından gördüğü şiddetten dolayı babasının evine gelmiştir. Kocasından eve götürülürken yolda Halime'ye şiddet uygulandığı haberinin kardeşlerine gelmesi üzerine kadının kardeşleri duruma müdahale etmişlerdir⁵⁸.

Mardin'de aile gerek hukuki kaidelerden olsun ve gerekse de tarihsel sürecinde beraberinde getirdiği kimi geleneklerden olsun sağlam bir organik bağla muhafaza edildiği anlaşılıyor. Bu sağlam bağın insanın en korumasız olduğu dönem olan çocukluk döneminde nasıl bir işlev gördüğü belgelere yansımıştır. Ailenin en önemli koruyucusu olan babanın vefat etmesi durumunda annenin çocuğun bütün ihtiyaçlarını karşılamaya dair güvence olduğu anlaşılıyor. Belgelerdeki vasi atamaları olarak adlandırılan kayıtlarda anne çocuğun tüm ihtiyaçlarının temini konusunda mahkemece muhatap

⁵⁴ Ömerkan kazasına bağlı Telati köyünde sakin Fatıma binti Mahmud kendisinin de payının olduğu tarlanın, kendisinden habersiz bir şekilde satılması üzerine mahkemeye müracaat ederek tarla satışını engellemiştir. MŞS 235, s. 41, 1 Rebiülevvel 1275 (9 Ekim 1858) tarihli kayıt. Ya da kendilerine yapılan bir haksızlıkta belgelerin ifadesiyle asaleten şikâyetçi olabilirlerdi. MŞS 235, s. 38, 25 Şevvâl 1275 (28 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

⁵⁵ MŞS 235, s. 14, 8 Şaban 1275 (13 Mart 1859) tarihli kayıt.

⁵⁶ Ömerkan kazası Kerki-Gergi köyü sakinlerinden Hafsa binti Şerif ile Mardin'e bağlı Akraş köyü sakinlerinden Şeyhmus bin Mehmed her biri kendi mallarından üç yüz seksen kuruşla ortaklaşa bir şirket kurmuşlardır. MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

⁵⁷ Bkz. MŞS 235, s. 83, 10 Cemaziyelahir 1276 (4 Ocak 1860); MŞS 235, s. 116, 10 Muharrem 1277 (29 Temmuz 1860); MŞS 235, s. 137, 28 Cemaziyelevvel 1277 (12 Aralık 1860) tarihli kayıtlar.

⁵⁸ MŞS 235, s. 68–69, 17 Rebiülevvel 1276 (14 Ekim 1859) tarihli kayıt.

alınmaktadır. Anneye karşı bir güvensizlik endişesi vuku bulduğunda diğer akrabalar devreye girerek gözlemci vasfıyla nazır olabilmektedirler. Aynı durum anne için de geçerlidir. Çocuğa karşı sosyal bakım itibariyle reşid olmasına değin anne başta olmak üzere amca büyük kardeş, dede, nine ve hatta amcaoğulları dahi muhatap olarak kabul edilmekle beraber sosyal bir sorumluluk altındadırlar. Kimi zaman bu sosyal sorumluluk, çocuk tarafından daha sonradan istismar edilerek harcanan emeğin töhmet altına alınması veya görmezden gelmesi söz konusu olduğunda vasilik görevini icra eden akraba bunu bir onur meselesi haline getirerek mahkemeye müracaatıyla daha önce vesayet altında olan kişiyi cezaya çarptırabilirdi⁵⁹.

3.2.3 Komşuluk İlişkileri

İslam medeniyetinin en önemli ayrıcalıklarından birisi günümüzde öteki olarak adlandırılan farklı yapıda sosyal gurupların bir arada yaşama hukukunu ihdas ederek bu bağlamda kayda değer bir tarihi vücuda getirmesidir. İslam toplumları hangi coğrafyada olurlarsa olsunlar kendisinden farklı bir sosyal gruba yaklaşımları günümüz entellektüellerinin de dikkatlerini celp etmiş, minnettarlık ve hayranlıklarını çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir. Bu duruma çeşitli kültürlerden geçen ve onların tarihlerini inceleme konusunda yeteri derece donanıma sahip Amin Maalouf: “ Eğer atalarım, Müslüman orduları tarafından fethedilen bir ülkede Hıristiyan olmak yerine, Hıristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı, onların inançlarını koruyarak on dört yüz yıl köy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. Gerçekten de İspanya’daki Müslümanlara ne oldu? Ya Sicilya’daki Müslümanlara? Yok oldular tek kişi kalmamacasına katledildiler sürgüne zorlandılar ya da cebren Hıristiyan edildiler. İslam tarihinde daha başlangıçtan itibaren, öteki ile yan yana yaşama konusunda dikkate değer bir yatkınlık görülür. Geçen yüzyılın sonunda, en büyük İslam gücünün başkenti İstanbul’un nüfusu içinde başlıca Rumlardan, Ermenilerden ve Yahudilerden oluşan Müslüman olmayan bir çoğunluk bulunuyordu. Aynı dönemde Paris’te, Londra’da, Viyana’da ya da Berlin’de nüfusun yarısının

⁵⁹ Mustafa bin Mehmed eş-Şatır, mahkemede, kardeşinin oğlu olan Mehmed Ali bin Mehmed eş-Şatır hakkında: yeğeni olan Mehmed’e 7 sene boyunca vasilik yaptığını, bu müddet zarfında babasından yeğenine intikal eden mirastan günlük 15 Mısıriyye masraf yaptığını, ancak yeğeninin bunu redederek bu hususta kendisine haksızlık ettiğini iddia etmiştir. Hacı Abdulfettah bin el-Kanbur ve marangozlar şeyhi Şeyhmus bin Molla Esad adlı şahidlerin şahadetleri neticesinde Mehmed Ali 945 kuruş cezaya çarptırılmıştır. MŞS 235, s. 63, 17 Safer 1276 (15 Eylül 1859) tarihli kayıt.

Hıristiyan olmayanlardan Müslüman ve Yahudilerden oluşabileceği düşünülür müydü”⁶⁰ diyerek İslam kültür ve medeniyetinin farklı guruplara karşı hoşgörü kültürünün ataları olan Lübnanlı Hıristiyan Araplar üzerindeki somut örneğini beyan etmiştir.

İslam hukukunun zemin oluşturduğu hoşgörü kültürünün en iyi bir şekilde vücuda geldiği yerlerden birinin de anılan dönemdeki kayıtlardan hareketle Mardin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Mardin’de komşuluk ilişkileri ve verilen önem konusunda sicil defterde epey bilgi bulmak mümkündür. Bu bölümde Müslim ve gayrimüslimler arasındaki ilişkiler ile bunların birbirlerini algılayışları ve değişik mekânlardaki komşuluk ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Komşuluk ilişkileri, toplumun rengini, medeniyetlerin çoğulculuğa ve ötekine verdiği önemi ve insana verilen değer ölçülmesinde büyük bir parametre vazifesini icra etmesi açısından önem arz etmektedir. Anılan dönemde gündelik hayatın boyutunu o dönem insanının komşuluk ilişkilerinden anlamak mümkündür. Komşuluk ilişkileri ile ilgili malumatı öncelikle nefsi Mardin olarak adlandırılan kent merkezinde aranılması doğru bir yaklaşım olacaktır.

Osmanlı şehirlerine dair araştırmaların hemen hepsinde mahalle tasnifi yapılırken tekrarlanan, *Müslüman mahalleler, gayrimüslim mahalleleri ve karışık mahalleler* şeklinde bilindik ve klasik tasnifi Mardin’de yapmak mümkün değildir. Mardin mahallelerinde Müslim-gayrimüslim oranları farklı olmakla birlikte, sadece Müslüman veya sadece gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle mevcut değildir. Mahalleler karışık olmakla birlikte mahalle içinde aynı dinden olanların farklı kesimlerde yaşadığına veya daha açık bir tabirle mahallelerin kendi içinde bir bölümlendirmeye sahip olduğuna dair de bilgiye sahip değiliz⁶¹. Deftere göre Müslüman ve gayri Müslimlerin iç içe yaşadıkları görülmüştür. Cercıs veledi İlya adlı gayrimüslimin evinin satış işlemi gerçekleştiği esnada, evin sınırları belirtilirken *güneyi yol, batısı Hıdır Paşa veresesi mülkü, kuzeyi ve batısı alıcının mülkü ile çevrili* şeklinde bahsedilmektedir⁶². Yine Hüseyin bin Molla Abdülkadir bin Hatib’in Kıssıs Mahallesindeki evine Lülü bin Hamıd ile gayri Müslimlerden Amus ve Osi ait mülklerle çevirili olduğunun belirtilmesi⁶³ ve buna benzer örneklerin bütün mahalleler için verilebilmesi Mardin’de

⁶⁰ Amin Maalouf, **Ölümcül Kimlikler**, Çev. Aysel Bora, İstanbul 2005, s. 50.

⁶¹ Özcoşar, “13 Mahalle...”, s. 376–7.

⁶² MŞS 235, s. 29, 7 Ramazan 1275 (10 Nisan 1859) tarihli kayıt.

⁶³ MŞS 235, s. 47, 7 Zilkade 1275 (8 Haziran 1859) tarihli kayıt.

yaşayan farklı kesimdeki insanların bütün farklılıklarına rağmen bir arada yaşayabildiklerini bize açık bir şekilde göstermektedir.

Aynı şehri aynı mahalleyi paylaşan hatta bazen evleri sadece birbirinden ortak bir duvarla ayrılan Mardinliler arasında dini bir ayırımın sebep olduğu bir çatışmadan bahsetmek en azından defter kayıtları çerçevesinde mümkün görünmemektedir. Hemen her Osmanlı şehrinde rastlanabilecek sorunlara Mardin’de de rastlanmaktadır. Hıristiyanların Müslüman komşularıyla, aynı veya farklı mezhepten Hıristiyanların birbirleriyle ve Müslümanların kendi aralarında yaşanan sorunlarda bir fark görülmemektedir⁶⁴. Bu sorunların odak noktasında çeşitli sınır ihlalleri ve kişilerin mahremiyetleri ile evin manzarasına hanel getirebilecek kimi ek duvar inşaları yer almaktadır. Sınır ihlalleri söz konusu olduğunda mağdur olan taraf mağduriyetin düzeltilmesi amacıyla mahkemeye başvurur. Mahkeme meydana gelen sınır ihlallini yerinde tespit etmek amacıyla keşif çıkarır. Keşif, deftere yansıdığı şekliyle başkâtip ve bina işlerine vakıf kişilerden müteşekkil kişilerce yapılır. Yapılan keşif sonucunda bilirkişi olarak görev yapan ve belgelerde *ebniyeye vakıf* kişiler olarak adlandırılan heyetin görüşü doğrultusunda karar verilir⁶⁵.

Özel mülkiyete müdahale anlamında yapılan sınır ihlallerinin yanında defterde kamu hakkını ihlal eden kimi istimlâklere de rastlanmıştır. 8 Mart 1859 tarihli belgede Tekye Mahallesinde oturan Mecdel bin Ömer, evini inşa ettiği sırada mutfak kısmının ana yolu kapattığı gerekçesiyle başkâtip tarafından çıkarılan keşif neticesinde mahkeme açılmıştır. Açılan mahkemede davanın açılmasına neden olan şikâyetin kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Ancak dava esnasında Tekye Mahallesi imamı Mehmed Sadık Efendinin hazır olduğu kaydedilmiştir.⁶⁶ Muhtemelen bu dava, söz konusu sınır ihlalinin kamusal bir hakkı ihtiva etmesi nedeniyle mahalleden sorumlu kamu görevlisi olan imamın şikâyeti neticesinde açılmıştır.

⁶⁴ Özcoşar, “13 Mahalle...”, s. 377.

⁶⁵ Başkâtip Mevlana Ali Rıza Efendi ile bina işlerinden anlayan bir heyet tarafından Mardin’in Şeyh Şeyullah (aslı Şeyhullah) mahallesinde olan Fatma Hatun binti Hacı Abdulkadir ile kız kardeşi Emine Hatunun vekili Adem Efendinin evinde yapılan keşif sonucunda kurulan mahkemede, vekil Adem Efendi, aynı mahalle sakinlerinden ve gayrimüslim tebaadan Meri binti Anton hakkında: müvekkillerinin kendi evleri üzerine bir duvar inşa etmek istediklerini, ancak buna Meri’nin kendi evine zarar vereceği gerekçesi ile müdahale ettiğini şikâyet etmiştir. Mahkeme heyetinin incelemesi sonucunda bu duvarın Meri’nin evine zarar vermediği görülmüş ve duvarın yapılmasına onay verilmiştir. MŞS 235, s. 15, 21 Receb 1275 (24 Şubat 1859) tarihli kayıt.

⁶⁶ MŞS 235, s. 11, 3 Şaban 1275 (10 Mart 1859) tarihli kayıt.

Yapılan sınır ihlalleri bazen yukarıda izah edildiği üzere ev manzarasının engellemesi veya mahremiyete halel verecek kimi endişelerden kaynaklı inşa edilen yapılardan oluşmamaktadır. İki aile arasında çeşitli nedenlerden dolayı meydana gelen sürtüşmeler bazen sınır ihlalleri ile tekrar alevlenebiliyordu. Mesela Şehidiye Mahallesi sakinlerinden Ağa Rahim adlı şahıs kendi tasarrufunda bulunan evin çevresinden Hasan bin Abdülkadir ve Yahya'nın haksız bir şekilde geçtikleri şikâyetiyle dava açmıştır. Hasan ve Yahya ise ifadelerinde söz konusu yerden otuz yıldır geçtiklerini ve oranın davacıya ait olmadığını beyan etmişlerdir⁶⁷. Burada dikkatleri çeken husus şikâyet konusu olan mahallin otuz yıl boyunca herhangi bir hoşnutsuzluğu sebep teşkil etmemiş olmasıdır. Dolayısıyla iki aile arasındaki sürtüşmeye neden olan husus sınır ihlalinden ziyade iki taraf arasında nedeni bilinmeyen bir husumetin sebep olduğu ve bunun da sınır ihlali olarak ortaya çıktığını tahmin ediyoruz. Buna benzer bir olaya etraf-ı şehir köylerinden bir olan Benabil köyünde de rastlanılmıştır. Süryani Yakubi milletinden Abo'nun bir bahçesinden diğer bahçesine giderken Nami'ye ait bahçeden geçmesi Nami'yi kızdırmış ve Abo, Nami tarafından ikaz edilmiştir. Aralarında çıkan tartışma neticesinde Abo, Nami ve yakınları tarafından öldürülmüştür⁶⁸. Buradaki husus mahalledeki komşuluktan ziyade bahçe komşuluğudur. Tarımsal üretimin esas olduğu toplumlarda bu tür vakaların olması normal olarak karşılanabilir. Ancak buradaki olay salt bahçe sahibi tarafından işlenmemiştir. Nami ile birlikte başka birinin de bulunması yukarıda izah edilen gerekçelerin buradaki olayda da rol oynadığını göstermektedir.

Komşuluk ilişkileriyle ilgili olarak defterdeki kayıtlara yansıyan hususlardan biri de *şüfa hakkı*dır. İslam hukukunun gayrimenkul satışlarında önceliğin komşuya tanınmasına dair olan bu kuralı, diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Mardin'de de uygulanmıştır. Babü'l Cedid Mahallesi sakinlerinden Susi binti Bati, Şadol vadisinde komşusu Cercıs veledi Nime'ye ait olan bağın kendisinden habersiz bir şekilde satıldığını hâlbuki kendisinin şüfa hakkının olduğunu dolayısıyla bu bağın satış işleminin iptal edilerek kendisine satılması gerektiğini, açtığı mahkemede beyan etmiştir. Mahkeme ise söz konusu durum ile ilgili olarak alınan fetvanın “*bu bağın miri bir mülk olduğunu ve bu tür bir bağda şüfa hakkı aranamayacağını*” öngördüğünü bildirerek Susi'yi bu davadan men etmiştir⁶⁹. Tekye Mahallesinde ikamet eden Adile binti Ahmet, aynı mahallede bulunan bir evde kendisinin de hissesinin olduğu ancak

⁶⁷ MŞS 235, s. 27, 9 Şevvâl 1275 (12 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

⁶⁸ MŞS 235, s. 98, 15 Cemaziyelevvel 1276 (10 Aralık 1859) tarihli kayıt.

⁶⁹ MŞS 235, s. 19, 15 Şaban 1275 (20 Mart 1859) tarihli kayıt.

babasının bu evi kendisinden habersiz bir şekilde Zenci Abdullah Ağa bin Bilal'e sattığını ve kendisinin şüfa hakkı gereği bu bağın kendisine satılması gerektiğini mahkemeden talep etmiştir. Abdullah Ağa ise cevabında bu satış işlemi gerçekleştirilirken Adile'nin bundan haberdar olduğunu ve herhangi bir müdahalede bulunmadığını beyan ederek bu duruma tanık şahitler göstermiştir. Neticede mahkeme Adile'yi söz konusu davadan men etmiştir⁷⁰. Deftere şüfa hakkı çerçevesinde yansıyan kayıtlar, bize bu hakkın gerek Müslim ve gerekse de gayrimüslim halk tarafından sıklıkla kullanıldığını ve dolayısıyla komşuluk ilişkilerinin hukuki bir zemine oturtulduğunu göstermektedir.

Defter, şeri mahkemeye ait tutanaklar olması hasebiyle, genellikle özel hukuka ilişkin davalar ihtiva etmekle birlikte Mardin'de farklı dinlere mensup insanların birbirlerine bakışlarında fanatizmin olmadığına dair yığınla malumat içermektedir. Özellikle mülk alım satımlarında insanların dinsel bir kaygı taşımadıklarını görüyoruz. Millüzâdelerden Hıznê Hanım binti İsmail Bey, Nusaybin'de kendisine ait bir mülkü gayrimüslimlerden Hanna ve kardeşi Mihail'e satmıştır⁷¹. Aynı şekilde Cercıs veledi İlya, Tekye Mahallesinde bulunan dükkânını dindaşı olmayan Molla Halil bin Hacı Hüseyin'e satmıştır⁷². Medrese Mahallesi sakinlerinden ve gayrimüslim tebaadan Saydi binti Ziyani herhangi bir kaygı gözetmeden bir Müslüman'ı kendisine vekil olarak tutmuştur.

3.2.4 İsim ve Lâkaplar

Mardin'in tarihin ilk dönemlerinden itibaren farklı kültürel yapıda toplulukların yaşadığı bir yer olması, onomastik açıdan aynı derecede bir çeşitliliğin kendi bünyesinde taşımasına olanak sağlamaktadır. Kentin çeşitli etnik guruplara ev sahipliği yapması, onu onomastik incelemeleri konusunda önemli kılıyor. Bu konuda yapılan incelemeler daha çok Müslüman isimleri üzerindedir. Gayrimüslim isimler üzerinde inceleme yapabilmek için Ermenice, Süryanice ve İbranice dillerini bilmek gerekmektedir. Biz burada özellikle Semavi dinlerin ortak isim kabullerinin dilsel söyleyiş biçimleri üzerinde duracağız.

⁷⁰ MŞS 235, s. 53, 29 Zilkade 1275 (30 Haziran 1859) tarihli kayıt.

⁷¹ MŞS 235, s. 31, 11 Şevvâl 1275 (14 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

⁷² MŞS 235, s. 29, 7 Ramazan 1275 (10 Nisan 1859) tarihli kayıt.

Mardin'deki isim ve lakapları etnik boyuttan ziyade dini bir boyutta ele almak konu ile ilgili sağlıklı değerlendirme yapma imkânını daha da artırıyor. Mardin Müslüman ve gayrimüslimlerin yoğun olarak bir arada ve iç içe yaşadığı bir kenttir. Defter, kişilerin etnik kimliğinden ziyade, dini kimliklerini içeren bilgiler vermektedir. Bu durum İslamın öngördüğü bir durumdur. Çünkü İslam hukukunun tarihi, etnik hakları ihtiva eden bilgiler vermez. Daha çok Müslüman ve gayrimüslim hakları içeren kuralları içerir. Anılan dönemde din, insanın sosyal yaşantısı üzerinde en önemli belirleyici faktördür. Dolayısıyla insanlar isim veya lakap verirken dinsel kaygıları ön planda tutmuşlardır. Bu tespiti Mardin'de yaşayan tüm farklı guruplar için söyleyebiliriz. Bu tespitin sağlıklı bir tespit olduğuna dayanak oluşturması açısından sicilde geçen isimleri dinsel farklılıkları dâhilinde tablo halinde çıkarılması uygun görülmüştür. Bu tablolar ışığında değerlendirmelerin daha yerinde bir yol olacağı kanaatindeyiz. Defterdeki kayıtlarda zikredilen şahıs isimleri ve bunların kullanım oranları şöyledir.

Tablo 3: 235 Nolu Deftere Göre Mardin’de Müslüman İsimleri

Erkek İsimleri	Kullanılma Adedi	%	Kadın İsimleri	Kullanılma Adedi	%
Mehmed	185	15,5	Fatıma	29	15,3
Ahmed	116	9,69	Aişe	20	10,5
Ali	86	7,18	Emine	17	8,95
Mustafa	56	4,68	Hatice	14	7,37
İbrahim	50	4,18	Adile	10	5,26
Yusuf	44	3,68	Hazne	9	4,74
Mahmud	42	3,51	Halime	7	3,68
Halil	42	3,51	Reşide	6	3,16
Şeymus	42	3,51	Fınce	5	2,63
Abdullah	39	3,26	Verde	4	2,11
Hüseyin	38	3,17	Saide	4	2,11
Hasan	37	3,09	Züleyha	4	2,11
Hıdır	32	2,67	Vesile	4	2,11
Ömer	30	2,51	Meryem	4	2,11
Derviş	30	2,51	Medine	4	2,11
Salih	21	1,75	Rahime	3	1,58
İsmail	21	1,75	Zekiye	3	1,58
Abdulkadir	20	1,67	Rukiye	3	1,58
Davud	18	1,5	Amşe	2	1,05
Abdurrahman	18	1,5	Naime	2	1,05
Said	17	1,42	Esmâ	2	1,05
Şemdin	16	1,34	Nuriye	2	1,05
Bekir	16	1,34	Senem	2	1,05
Süleyman	16	1,34	Kamile	2	1,05
Osman	12	1	Şerife	1	0,53
Halef	12	1	Fadile	1	0,53
Musa	10	0,84	Gülsüm	1	0,53
Abdi	10	0,84	Hayriye	1	0,53
Faris	10	0,84	Aheşah	1	0,53
Esad	10	0,84	Naile	1	0,53
Remo	8	0,67	Fate	1	0,53
Eyyub	7	0,58	Hafsa	1	0,53
Yahya	6	0,5	Zine	1	0,53
Yunus	6	0,5	Kadife	1	0,53
Abdulfettah	6	0,5	Zeyneb	1	0,53
Emin	5	0,42	Hadra	1	0,53
Reşo	5	0,42	Nura	1	0,53
İlyas	5	0,42	Şemame	1	0,53
Haydar	5	0,42	Emune	1	0,53
Bilal	4	0,33	Zifo	1	0,53

Hatib	4	0,33	Arife	1	0,53
Halid	4	0,33	Şemşüle	1	0,53
Temür	4	0,33	Zemi	1	0,53
Şükrü	4	0,33	Aliye	1	0,53
Taha	4	0,33	Huriye	1	0,53
Abdulvehhab	4	0,33	Hüsniye	1	0,53
Abdulcelil	4	0,33	Ruşen	1	0,53
Sadun	4	0,33	Necmiye	1	0,53
Abbas	4	0,33	Duri	1	0,53
Feyzi	2	0,17	Hamide	1	0,53
Murad	2	0,17	Menco	1	0,53
Ferho	1	0,08	Necibe	1	0,53
Seydo	1	0,08			
TOPLAM	1195	100	TOPLAM	190	100

Müslümanlarda Hz Muhammed'e duyulan sevgi gereği Mehmed⁷³ isminin defterde en sık geçen isim olduğunu görülmektedir. Mehmed ismi, defterde 185 kişinin taşıdığı görülmektedir. Peygambere duyulan sevgi ve hürmet, Mehmed isminin yanında yine değişik anlamlarda peygamber ismi olarak kullanılan adlarla da kendini göstermiştir. Tabloda da görüldüğü gibi Muhammed isminden sonra en fazla kullanılan isim Ahmet ismi olmuştur. Mustafa ve Mahmut ismi de peygamber sevgisine istinaden kullanılan isimlerdir. Sicilde Müslümanların kullandığı diğer isimler, yine peygambere yakın duran İslam şahsiyetlerinin isimleridir. Hz Ali, Hasan ve Hüseyin isimleri peygamberin aile efradından olması nedeniyle erkek ismi olarak kullanılmıştır. Peygamberin aile efradında olan Fatıma, Aişe, Emine ve Hatice isimleri de aynı sevginin doğrultusunda kadın ismi olarak kullanılmıştır. Tek Tanrılı dinlerin temsilcileri olan diğer peygamberlerin isimleri, Müslümanların İslam dinin değerlerine olan bağlılıkları dolayısıyla kullanılmıştır. Bunların yanında yerel bazda değer halini almış kimi dini şahsiyetlerin isimleri Mardin bölgesinde sıklıkla kullanıldığı defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu şahsiyetlere ait bölgede bulunan yatırlar veya onların uğrak yerlerinden olan kimi yerler, ziyaretgâh olarak kullanıldığından isimleri bölge halkı tarafından kullanılmıştır. Sultan Şeyhmus olarak adlandırılan ve kabrinin ziyaret olarak kullanıldığı dini şahsiyetin ismi Mardin bölge insanı tarafından bayağı rağbet

⁷³Arapça ve Osmanlıca belge kayıtlarında Muhammed ve Mehmed yazılış itibariyle aynı şekilde yazılmışlardır. Dolayısıyla Muhammed ismi dillere göre farklılık arz etmektedir. Muhammed'in Türkçe söylenişinde Mehmed olması bizi de Arapça söylenişinden ziyade Türkçe söyleniş şeklini tercih edilmesine neden oldu. Bu şekilde bir tercih yapılması defterin kaleme alındığı tarihte de Mehmed olarak söylendiğini anlamına gelmemektedir. Muhammed ismi daha çok Arapça söyleniş şekli ile bölgedeki yerel ağızların kullanılma biçimlerine göre değişiklik gösterdiği görülmüştür. Bu ismin defterin kimi belgelerinde Hemo, kimi belgelerinde de Hemedo olarak yazılması ileri sürülen görüşü destekler bir mahiyet taşımaktadır.

görmüştür. Şeyhmus ismi defterdeki verilerden hareketle peygamberin kimi aile efradının isimlerinden (Hasan, Hüseyin, Abdullah) daha fazla kullanılmıştır. Gerçi şeriye sicilde geçen isimler Mardin bölgesinde kullanılan isimlerin tamamını yansıtamayacak ve onların kullanılma oranlarını kesin olarak vermeyecektir. Çünkü belgelerde sadece mahkemeye işi düşen veya orada şahit olarak bulunan kimselerin isimleri yer almakta, bunun dışında kalanlar, yani herhangi bir şekilde mahkemeyle temas kurmayan şahısların isimlerinden bahsolunmamaktadır. Seyyid Bilal'den veya Mardin'e yakın Bilal-i Habeş ziyaretgâhından dolayı Bilal ve Pir Hattap'tan dolayı da Hatib isimleri bölgede yaygındır. Bu da ziyaret kültürünün insanlar üzerindeki etkisini göstermektedir.

Defterin kayıtlarına göre Mardin bölgesindeki Müslümanlar, ekseriyetle İslam büyüklerinin isimlerini kullanmaktadırlar. Daha önce de belirtildiği gibi Müslüman isimler içerisinde etnik bir ayırımın yapılması söz konusu değildir. Ancak bazı köylerde ve o köyleri oluşturan aşiretlerin, sonu yuvarlak (o) söyleyişle biten isimleri Kürtçe isim olarak değerlendirilebilmektedir. Gerçi aynı durum gayrimüslim kesim için de söz konusudur. Ancak defter bu tür isimlerin gayrimüslimlere ait olup olmaması konusunda herhangi bir muğlâklığa yer vermez. Bu kategoriye Remo, Reşo, Seydo ve Ferho gibi erkek isimleri ile Zine, Fince, Sıfo, Menco gibi kadın isimleri girmektedir.

Defterde az da olsa Türkçe isimlere de rastlanılmaktadır. Bunlar arasında Murat ismi başta gelmektedir. Murat ismi kayıtlara göre iki kişiye verilmiştir. Dikkatleri çeken bir husus da gayrimüslim isimler arasında Türkçe isimlere rastlanmasıdır. Mesela Arslan ismi gayrimüslimler arasında iki kişinin taşıdığı görülmüştür.

Netice itibarıyla İslam kültürü ile yoğrulmuş Arap, Acem, Kürt ve Türk topluluklar, birçok yönden birbirlerini etkiledikleri gibi çocuklarına isim koyarken de kendilerini bugünkü anlamda ideoloji veya etnik katı kurallarla sınırlamamışlar ve çocuklarına çevresindeki isimlerden birini verirken özel bir amaç gütmemişlerdir. Müslümanlarda tek belirleyici unsur dini kaygıdır. Onun dışında münferit olarak bazı Türkçe ve Kürtçe isimlere rastlanılmıştır. Kürtçe isim konulmasında, ölen baba ve anneye ait ismin çocuğa verilmesi amacının önemli bir etken olduğunu tahmin ediyoruz. Türkçe isimlerden Murat ismi ise erkek çocuk özlemi içerisinde olan ailelerin tercih ettikleri bir isimdir.

Tablo 4: 235 Nolu Deftere Göre Mardin’de Hıristiyan İsimleri

Erkek İsimleri	Kullanılma Adedi	%	Kadın İsmi	Kullanılma Adedi	%
Hanna	13	7,51	Susi	4	16
İlya	11	6,36	Meryem	3	12
Sado	11	6,36	Nesri	3	12
Melki	10	5,78	Şemi	3	12
Yosıf	10	5,78	Sare	3	12
Cercis	8	4,62	Meri	2	8
Cubur	6	3,47	İli	1	4
Lülü	6	3,47	Saydi	1	4
Osi	6	3,47	Susan	1	4
İbrahim	5	2,89	Fuli	1	4
Cırco	4	2,31	Keti	1	4
Nami	4	2,31	Sofıye	1	4
Amus	4	2,31	Hili	1	4
Amsih	4	2,31	TOPLAM	25	100
Mosi	3	1,73			
Abdulahad	3	1,73			
Yakub	3	1,73			
Mağo	2	1,16			
Anton	2	1,16			
Mecdi	2	1,16			
İlo	2	1,16			
Miğo	2	1,16			
Dahor	2	1,16			
Minco	2	1,16			
Haci	2	1,16			
Cebi	2	1,16			
Eygo	2	1,16			
Arslan	2	1,16			
İlyas	2	1,16			
Nime	2	1,16			
Cici	1	0,58			
Yahşi	1	0,58			
Tomas	1	0,58			
Sıfo	1	0,58			
Luka	1	0,58			
Bedros	1	0,58			
Bati	1	0,58			
Baho	1	0,58			
Sıbo	1	0,58			
Estinan	1	0,58			
Aslo	1	0,58			
Yono	1	0,58			
Atoş	1	0,58			
Karto	1	0,58			

Ayuş	1	0,58			
Ziyani	1	0,58			
Şabo	1	0,58			
Mirad	1	0,58			
Musa	1	0,58			
Şammas	1	0,58			
Mori	1	0,58			
Kostanay	1	0,58			
Efram	1	0,58			
Amo	1	0,58			
Elim	1	0,58			
Bro	1	0,58			
Abudi	1	0,58			
Erilya	1	0,58			
Abraham	1	0,58			
İso	1	0,58			
Toma	1	0,58			
Hili	1	0,58			
Bağdo	1	0,58			
Sari	1	0,58			
Mihayil	1	0,58			
Cebrail	1	0,58			
TOPLAM	173				

Tablo 5: 235 Nolu Deftere Göre Mardin’de Yahudi İsimleri

Erkek İsimleri	Kullanılma Adedi	%	Kadın İsmi	Kullanılma Adedi	%
Nahum	1	7,69	Mero	1	50
Nesih	1	7,69	Feriha	1	50
İshak	1	7,69			
Yakub	1	7,69			
Salih	1	7,69			
Mıslö	1	7,69			
Harun	1	7,69			
Şalom	2	15,4			
Moşe	1	7,69			
İlya	1	7,69			
Dahor	1	7,69			
Şükr	1	7,69			

Gayrimüslim kesim olan Hıristiyan ve Yahudiler, Müslümanlarda olduğu gibi kimi münferit etnik dil mensubu isimler olsa da onlarda da belirleyici unsur inanç unsuru olmuştur. Tek Tanrılı dinlerin ortak kabulü olan şahsiyetlere (İslami Şahsiyetler Hariç) ait isimlerin sıklıkla kullanıldığı görülüyor. Hıristiyanların Hz İsa ve öncesinde Tek Tanrılı İnanç tarihinde ismi geçen peygamberlerin adlarını yaygınlıkla kullandıkları

görülmüştür. Yahudilerde de inanç esaslarının kabulleri gereği peygamber ismini kullanmışlardır. Ancak Yahudilerdeki bağlılığın daha katı bir bağlılık olduğu tablodan anlaşılacağı üzere görülüyor. Ad verme konusunda Yahudilerin çok katı bir mensubiyet sahibi olmalarının nedeni Hıristiyan ve Müslümanlarda görülen katıksız bir inanç bağlılığından ziyade, fetişist bir etkinin de varlığını neden olarak gösterebiliriz.

Bunların dışında bazı adların Mardin'deki tüm inanç mensupları tarafından kullandığı tespit edilmiştir. Bu isimlerin ekseriyeti semavi dinlerin ortak kabullerinden olan kimi dini şahsiyetlerin isimleridir. Bunlar; Yusuf, Said, Abdullah, Sado, Yakub, İlyas, Biro, Sare, Bınevşe, Meryem, Salih, Uso, İso, Şabo, Musa ve İbrahim isimleridir.

İsimlerin yanı sıra onların yanında kullanılan bazı unvan ve lakaplar da kişilerin hangi işle uğraştıklarını, mesleki durumlarını, hangi namla şöhret bulduklarını, maddi vaziyetlerini, toplumdaki yerlerini, hangi millet, hangi boy ve sülaleye mensup olduklarını ve saireyi yansıtmaları açısından önem arz etmektedir⁷⁴. Defterin verdiği malumatlara göre Mardin'de Müslümanların en fazla kullandığı unvan veya lakap belgelerde *el-Hac* olarak zikredilen hacıdır. Mardinlilerin İslam'ın temel şartlarından olan Hac farızasının ifası konusunda çok hassas oldukları görülmektedir. Belgelerde kişilerin ölüm nedenleri belirtilirken *hac yolunda eceli ile vefat eden* şeklinde belirtilmektedir.

Efendi lakabı anlaşıldığı kadarıyla güçlü bir aileye mensubiyeti belirttiği gibi herhangi bir devlet hizmetini yürüten kimseler tarafından da kullanılıyordu. Kuşku götürmez bir ifade ile Efendi lakabını kullanan şahısların toplumun saygın ve ekonomik durumları iyi olan şahıslar olduğu anlaşılıyor. Efendi lakabına yakın olarak kullanılan Ağa ve Bey unvanları toplumda üst bir sosyal sınıf mensubiyetine haiz kimseler için kullanılırdı. Bey unvanı daha ziyade şehirlerde yaşayan ve idari mekanizmada bir mevkisi olan, köylerinde yaşamayan toprak ağaları için kullanılıyordu. Bunlara ait ovalarda yarıcılar tarafından işletilen araziler vardı. Dağlardaki ağaların toprakları çok azdı veya pek yoktu⁷⁵. Defterde Ağa terimi aşiret reisleri için kullanıldığı gibi devlet görevini icra eden kimseler için de kullanılmıştır. Örneğin mahkemede muhızrlık yapan bazı kişiler için ağa unvanı kullanılmıştır. Muhızrlar veya aşireti olmayan kimseler için

⁷⁴ Kankal, **Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)**, Ankara 2004, s. 289.

⁷⁵ Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev. Banu Yalkut, İstanbul 2004, s. 132. Bruinessen, 1920'lerde Diyarbakırda kullanılan unvanlarla ilgili olarak Diyarbakırlı birinin söylemlerini şu şekilde aktarmaktadır. "Ağa dağlarda aşiretiyle birlikte yaşayan öndere denir; bey ise şehirde yaşar ve aslen aşiretli olur, olmayabilir de. Bey okuryazar olur, ağa ise okuma yazma bilmez. Bey medenidir ve politika ile uğraşır, ağa ise savaşıır". a.y.

kullanılan ağa terimi daha çok aşiret ağasının sahip olduğu gücü çağrıştırdıkları için kullanılıyor olabilir. Çünkü muhızlık görevi belli bir otoriteyi gerektiren bir görevdi. Bundan dolayı bu görev ya ağa salahiyetine sahip kimseler verilirdi, ya da ağanın sahip olduğu güç nispetinde bir güce sahip olduğu için veriliyordu.

Defterde yaygın olarak kullanılan seyyid unvanı ise özel olarak bir araştırma konusunu gerektirecek bir mahiyete sahiptir. Bilindiği gibi seyyid Hz Muhammed'in soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır. Mardin'in de içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi seyyidlerin yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Onların gerek toplum içerisinde ve gerekse de devlet nezdinde önemli bir yerleri vardır. Defterde seyyidlik mensubiyetine haiz kişilerin sosyal statülerini belirten birçok kayıt vardır. Seyyidler Klasik Osmanlı toplumunda devletin halkla bütünleşmesini sağlar ve halkı devlet adına etkileyecek propagandayı yapmakla görevliydi⁷⁶. Seyyidlerin bu konumları onları bir nevi devletin temsilcisi yapıyor, sicilden de anlaşılacağı üzere, devletin bütün dini imtiyazlarını kendi uhdelerinde topluyorlardı. Herhangi bir müftü atamasından tutun da vakıfların mütevelliliğine kadar Osmanlı devlet yapısının sunduğu dini imtiyazların birinci dereceden muhatabı seyyidlerdi. Bütün bu ayrıcalıklardan olsa gerek sicildeki seyyidlik unvanını kullanan kişilerin sayıları ve imtiyazları kişiye, Mardin'in seyyidlerin cazibe merkezi dedirtecek kadar çoktur.

Klasik sistemdeki bölüşüm süreci katı bir dini ve toplumsal ayrımcılık kuralıyla biçimlenmişti⁷⁷. Klasik sistemin bu yapısının XIX. yüzyıla gelindiğinde tümüyle kalktığını söyleyemeyiz. Resmi bazda kalkmış olsa da İslam tarihi geleneğinin bir devamı olarak halk arasında devamını sağlıyordu. Şeyhlerin XIX. yüzyılda imtiyazlarının hala devam ettiği anlaşılıyor. Mardin'de şeyhliğin etkisi, kent merkezinde var olan bazı fiziki ve dini mekânların isimlerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Mardin'de Şeyhullah adında bir mahallenin var olması şeyhliğin ne derce işlevsel bir unvan olduğunu göstermektedir. Bunun yanında bazı şeyhler adına mescitler de mevcuttur. Hatta Şeyhan adında bir nahiyesi bile mevcuttur. Mardin'in çevresindeki ziyaretgâhların çoğu şeyh mezarlarıdır. Şeyh olmak için şeyh bir babadan olma yeterliydi. Defterdeki bir kayıta geçen *Şeyh Ahmed bin Şeyh Ali*⁷⁸,yi buna örnek gösterebiliriz. Yine Şeyhan nahiyesinde iki kişi arasında meydana gelen bir yaralama-

⁷⁶ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2003, s. 46.

⁷⁷ Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi...**, s. 28.

⁷⁸ MŞS 235, s. 13, 7 Şaban 1275 (12 Mart 1859) tarihli kayıt.

katl olayında ismi geçen kardeşlerden her ikisi de şeyhtir⁷⁹. Şeyhlerin en üstünü seyyid olanlardı⁸⁰. Mardin bölgesinde seyyid sınıfının nicel ve nitel anlamda çok olması şeyhliği beraberinde etkin bir duruma getirmiştir. Halkın bağlılık duyduğu kutsal bir kişidir şeyh, mistik tarikatların önderi ve mürididir. Kendilerine duyulan saygı dolayısıyla anlaşmazlıklarda mükemmel bir arabulucudurlar⁸¹.

Defterdeki kayıtlarda geçen unvanlardan biri de molla'dır. Molla özellikle kırsal kesimde etkin bir işleve sahipti. Kırsalın bir nevi tek okumuş kişisidir. Köylerdeki her türlü dini faaliyeti molla yürütürdü. Muhtemelen resmi olmasa da kendilerine ait medreseleri vardı. Bu medreselerden yetişen şahıslar kırsal kesimdeki imam ihtiyacını karşılıyordu. İslam hukukuna vakıf olduklarından daha önce de değinildiği gibi vekil tayin edilenlerin çoğunluğu molla vasfını taşıyan kimselerden oluşuyordu. Ancak bunların seyyidler ve şeyhler kadar sosyal bir prestijleri yoktu. Mollaların o dönemde toplumun aydın tabakasını teşkil ettiği söylenilebilir.

Defterdeki kayıtlarda kullanılan din kaynaklı unvanlar arasında sofi ve hafız lakaplarını da saymak gerekir. Bilindiği üzere sofi mistik değerlere bağlılığıyla dikkati çeken kimselere verilen bir lakaptı. Hafız ise Kuranı ezbere bilen kişiler için kullanılır bir unvandır.

Hıristiyanlar arasında kullanılan unvanlar arasında özellikle dini mahiyette dikkatleri çeken unvan maksî unvanıdır. Bu unvana haiz olanlar hac görevlerini ifa ettikleri anlamına geliyordu. Bunun dışında icra ettikleri dini görevlere işaret eden başka unvanlar da kullanmıştır. Ancak bu unvanlar defterde Mardin dışından olan kimseler için kullanıldığından bunlardan bahsedilmemiştir.

Mardin'de kullanılan unvan veya lakaplar arasında dini zümreye ait unvan ve lakapların geniş bir sosyal kitleye hitap ettiği anlaşılıyor. Bunun yanında özellikle asaleti belirten ağa ve efendi unvanları da dini imtiyazları tekelinde bulunduran kesim kadar sosyal bir prestije sahiptir. Bazı kişiler bütün bunların nimetlerinden faydalanabiliyordu. Bir mülk alım satım belgesinde adı geçen *Seyyid Şeyh Hacı Ahmed Efendi bin Molla Mahmud örneğinde olduğu* gibi o dönem insanına ayrıcalık sağlayan tüm unvan ve lakapları kullanmışlardır⁸².

Gerek Müslümanlar ve gerek gayrimüslimler olsun toplumsal hizmet olarak ifa ettikleri mesleklerinin adını unvan olarak kullanabiliyorlardı. Terzilik görevini icra eden

⁷⁹ MŞS 235, s. 59, 5 Cemaziyelevvel 1276 (30 Kasım 1859) tarihli kayıt.

⁸⁰ Bruinessen, **a.g.e.**, s. 308.

⁸¹ Bruinessen, **a.g.e.**, s. 311.

⁸² MŞS 235, s. 29, 9 Şevvâl 1275 (12 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

bir gayrimüslim için et terzibaşı unvanı kullanılmıştır. Lakaplar bazen de kişinin fiziki yapısıyla da ilgili olabiliyordu. Mesela, Arapça belge kayıtlarında uzun boylu kişiler için et-tevil yani uzun lakabı kullanılmıştır. Sonradan din değiştiren kişiler, defterde mühtedi lakabıyla kayda geçmişlerdir. Kadınlar için genellikle hatun lakabı kullanılırdı. Ancak bir köyden başka köye gelin olarak giden bir kadına ait olduğu köyün ismi lakap olarak veriliyordu. Kişileri bağlı olduğu mekânların lakap olarak verildiği sıklıkla görülür. Bunun yanında bir aile veya aşirete mensubiyet de lakap olarak olabiliyordu. Bu durum saygın ailelerde daha fazlaydı. Örneğin Milli aşiretine mensup bir kadın veya erkek için belgelerde Milluzâde lakabı kullanılırdı. Ait olduğu etnik mensubiyeti ifade eden lakaplar da mevcuttu. Bu bağlamda defterdeki kayıtlarda Arabî, Türkümani lakaplarını kullanan şahıslara rastlanmaktadır.

3.3 DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

3.3.1 Cami ve Mescitler

Arapça cem' eden kökünden türeyen “toplayan bir araya getiren” anlamındaki cami kelimesi başlangıçta sadece Cuma Namazı'nın kılındığı büyük mescitler için kullanılan el-mescidü'l-cami' (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Cami, Müslümanların Allaha ibadet ettikleri ve sosyal dayanışmayı sağladıkları, ilk dönemde nazil olan Ayetleri öğrenip hayatlarına tatbik etmeleri hususunda bilgi sahibi oldukları mekândır. Camiler toplumun yaratının isteği doğrultusunda yönlendirildiği, onlar arasında kardeşlik duygularının kuvvetlenmesine temel teşkil eden bilgilerin aktarıldığı yapılar arasındadır.

Bilindiği gibi cami ve mescitler diğer dini ve sosyal müesseseler gibi birer vakıf müessesesidir. Cami veya mescidi yaptıran kişi, cami ve mescidin bakım ve temizliğinin sağlanması, su yollarının tamiri, burada görev yapacak imam, hatip, müezzin, ferrâş, bevvâb, kayyim, câbî ve mütevellî gibi vazifelerin ücretlerin ödenmesi hususunda nakit olarak vakıfta bulunabileceği gibi; han, hamam, dükkân, zemin, bahçe, bağ ve köy gibi yerlerden elde edilen gelirlerle kiralari bu işlemlerin yerine getirilmesi için vakfederdi⁸³. Defterde anılan dönemle ilgili olarak herhangi bir cami veya mescidin imarına yönelik bir kayda rastlanmamıştır. Ancak cami ve mescitlerin kimi

⁸³ Kankal, a.g.e., s. 293.

görevlilerinin atanması veya cami hizmetlerinin yürütülmesine yönelik kimi hibeye dair kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlara, defterde adı geçen ilgili cami ve mescitler bahsedilirken işaret edilecektir.

3.3.1.1 Ulu Cami (Cami-i Kebir)

Kendi adıyla kurulan mahallede yer almaktadır. Kentin en büyük camisidir. Artukoğulları meliklerinden Kutbeddin İlgazi tarafından inşa edilmiş⁸⁴ ve bir diğer hükümdarlarından Melik Salih(1312–62) bir kısım malını vakfetmişti⁸⁵. Kentin en büyük dini yapılarından olması hasebiyle yapılan bağışlarda kendisine öncelik tanındığı anlaşılıyor⁸⁶. Camiye ait hizmetleri yürütülmesi için ona ait bir vakfın olduğu ve vakıf binasının cami ile bitişik olduğu kaydedilmektedir⁸⁷.

3.3.1.2 Reyhaniye Camii

Alioğlu bu caminin Akkoyunlular döneminde inşa edildiğini kaydetmesine⁸⁸ karşın Abdüsselam Efendi 1752 yılında Ahmed Paşa'nın kızı Hanım tarafından halktan toplanan paralarla dönemin Mardin idarecilerinden Ömer Ağa tarafından yaptırıldığını, caminin temeli kazıldığı esnada çürümemiş bir şehid cesediyle karşılaştığı oysa temel kazılan yerin metruk bir arsa olduğunu beyan eder⁸⁹. Çarşı içinde yer alan caminin adına defterde sadece bir vakfiyede rastlanılmaktadır. Kendi malını vakıf haline dönüştüren bir kişi, neslinin inkıtaya uğraması halinde mallarının Reyhaniye Camii'nin içinde bulunduğu camilere verilmesini vakıfname suretinde belirtiyor⁹⁰.

⁸⁴ Katip Ferdi, **a.g.e.**, s. 14.

⁸⁵ Göyünç, **a.g.e.**, s. 106.

⁸⁶ MŞS 235, s. 4, 15 Receb 1275 (18 Şubat 1859) tarihli kayıt.

⁸⁷ MŞS 235, s. 24, 17 Ramazan 1275 (20 Nisan 1859) tarihli kayıt.

⁸⁸ E. Füsün Alioğlu, **Mardin Şehir Dokusu ve Evler**, İstanbul 2003, s. 46.

⁸⁹ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 85.

⁹⁰ MŞS 235, s. 4, 15 Receb 1275 (18 Şubat 1859) tarihli kayıt.

3.3.1.3 Şehidiye Camii

Şehidiye Camiî, kendi ismiyle anılan Şehidiye Mahallesindedir. Artuklu Hükümdarlarından Melik Nasreddin tarafından inşa edilmiştir⁹¹. Şehidiye camisinin de yapılan bağışlarda öncelikli bir konuma sahip olduğu anlaşılıyor⁹².

3.3.1.4 Şeyh Yusuf el-Sabuni Camii

Bu da Şehidiye mahallesinde yer almaktadır. Caminin hizmetlerini yürüten Hacı Hüseyin Ağa bin Ahmed Ağa'nın vefat etmesiyle camiye ait vakfın olmaması dolayısıyla yerine oğlu Osman Ağa Müteveli olarak tayin edilmiştir⁹³.

3.3.1.5 Araplar Mescidi

Babüs-Sor (Savurkapı) Mahallesinde bugünkü ana yolun altında ve Araplar Mahallesi olarak anılan mahalde yer almaktadır. Osmanlı döneminde inşa edilen nadir eserler arasındadır⁹⁴. Günlüğü 1,5 akçe ile tevliyetine mutasarrıf olan Seyyid Mustafa bin Abdülhadi'nin vefat etmesiyle yerine Camii Kebir Mahallesinin yetmiş beşinci hanesinde yirmi numarasında oturan ve yirmi yaşında olan Seyyid İsmail müteveli olarak tayin edilmiştir⁹⁵.

3.3.1.6 Küçük Camii

Caminin nerede olduğu ile ilgili olarak gerek defterde ve gerekse de diğer kaynaklarda herhangi bilgiye rastlanmamıştır. Ancak kendisine ait Marangozlar Çarşısı civarında bir vakıf binasının olması kendisinin yoğun faaliyet içinde olduğunu göstermektedir⁹⁶.

⁹¹ Katip Ferdi, **a.g.e.**, s. 68.

⁹² MŞS 235, s. 4, 15 Receb 1275 (18 Şubat 1859) tarihli kayıt.

⁹³ MŞS 235, s. 20, 17 Şaban 1275 (22 Mart 1859) tarihli kayıt.

⁹⁴ Alioğlu, **a.g.e.**, s. 46.

⁹⁵ MŞS 235, s. 21, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

⁹⁶ MŞS 235, s. 45, 7 Zilkade 1275 (8 Haziran 1859) tarihli kayıt.

3.3.1.7 Abdülaziz Camii

Şeyhullah Mahallesiinde yer almaktadır⁹⁷. XVI. yüzyıl kaynaklarda mescit olarak geçen ve zengin bir vakfiyeye sahip olduğu görülüyor⁹⁸. Banisi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

3.3.1.8 İbrahim Bey Camii

Banisi meçhul olan caminin Diyarbakırkapı Mahallesi'nde olduğu belirtiliyor⁹⁹. Defterde Tekye Mahallesi'nde Cami vakfına ait bir ev satışının iptali ile ilgili kayıta adı geçmektedir¹⁰⁰.

3.3.1.9 Şeyhullah Camii

Kıssis Mahallesiinde yer almaktadır. Defterin ilgili kaydında yer aldığı mahal, her ne kadar Kıssis Mahallesi olarak gösterilse de kendi adıyla bir mahallenin var olduğu defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Şeyhullah Mahallesi XVIII. yüzyıla ait belge kayıtlarında isim olarak geçiyor. Bu da Caminin o dönem veya yakın bir zaman diliminde inşa edildiğini gösteriyor. Camiye ait vakıf envanterinde Caminin karşısında bulunan ve Şucaie Hamamı zemini demekle meşhur olan harabenin Hıristiyan tebaadan Cenancıoğlu Cercıs veledi Yosıf'a kiralandığı, daha sonradan bu kira sözleşmesine bir müdahalenin olmaması için vakfın mütevellisi olan kişi tarafından güvence verildiği¹⁰¹ belirtilmektedir.

3.3.2 Diğer Yapılar

Defterdeki kayıtlarda Mardin'deki bazı sosyal yapılardan da bahsedilmektedir. Bu yapılar arasında medrese grubundan sadece Kasım Padişah Medresesi ile ilgili bulunmaktadır. Kasım Padişah Medresesi, Mardin'deki eğitim kurumları içinde XVI.

⁹⁷ MŞS 235, s. 67, Selh-i Safer 1276 (27 Eylül 1859) tarihli kayıt.

⁹⁸ Göyünç, a.g.e., s. 111.

⁹⁹ Göyünç, a.g.e., s. 109-10.

¹⁰⁰ MŞS 235, s. 103, 21 Zilkade 1276 (11 Temmuz 1858) tarihli kayıt.

¹⁰¹ MŞS 235, s. 153, 25 Şaban 1277 (8 Mart 1861) tarihli kayıt.

yüzyılda en zengin vakıf gelirlerine sahip medrese özelliğiyle dikkat çekmektedir¹⁰². Sicildeki kayıtlara da kendisine ait evkaf gelirleriyle yansımıştır. Medresenin evkafından olan Bedesten Çarşısı'ndaki bir dükkân, tasarrufunu elinde bulunduran şahıs tarafından satılmış, bunun üzerine vakıf mallarının satılamayacağı hükmüne binaen satışın iptal edildiği belirtilmektedir¹⁰³.

Bu dönemde gelir grubuna sahip yapılar arasında türbeler de yer alıyor. Dini şahsiyetlerin nüfuzlarının ölümünden sonra devam etmesi nedeniyle türbeleri kendi müntesipleri tarafında tarikat ilişkilerinin merkezi haline gelmiş ve ilişkiler ağına yönelik hizmetlerin yürütülebilmesi için türbe uhdesine kimi evkaf gelirleri ihdas edilmiştir. Bu evkaf bünyesindeki gelir gruplarının korunup işletilmesi için mütevellî ve türbedar atamaları tarikat müntesiplerinden birine verildiği anlaşılmaktadır. Bu tür mütevellî ve türbedar atamaları genellikle seyyidler sınıfından birine verilmesine özen gösterilmiştir. Mesela Mardin merkezde Eski Saray olarak anılan yerde bulunan Şeyh Mehmed el-Farisi hazretlerinin türbe-i şeriflerinin hizmetleri için vakfolunan Harrin köyü gelirlerinin üç rub hissesinin mütevellî ve türbedar Erbilli Ahmed Bey'in bila veled vefat etmesi üzerine şeyhin halifelerinden olan Seyyid Şeyh Abdülğani Efendi mütevellî ve türbedar olarak atanmıştır¹⁰⁴. Mütevellî ve türbedar atamalarında dikkatleri çeken husus akraba ilişkileri çerçevesinde yapılan atamalardır. Bu ilişkiler dışında atama vuku bulması halinde daha sonradan değiştirildiği müşahede edilmektedir. Mayıs-Haziran 1859 tarihinde bila veled olarak vefat eden Erbilli Ahmet Bey'in yerine atanan Seyyid Şeyh Abdülğani Efendi'nin 13 Ekim 1859 tarihli bir başka belgede aynı vakıf gelirinin tevliyeti ile türbedarlığının vefat eden Ahmed Bey'in amcazadelerinden otuz yaşındaki Mehmed Said Ağa'ya verilmiş¹⁰⁵ olarak görülmesi daha önce yapılan atamanın iptal edildiği anlamına geliyor.

Defterde Mardin şehir merkezinde bulunan bazı hamamlara dair kayıtlar da yer almaktadır. Mardin evlerinde müstakil olarak banyo bulunmadığını daha önce ifade etmiştik. Bundan dolayı Mardin hamamlarının etkin bir iş yoğunluğuna sahip oldukları kanaatindeyiz. Hamamların kendi üzerlerindeki yoğun talebi karşılayabilmesi için suya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu konuda Mardin'in pek de elverişli bir potansiyele sahip olduğu söylenemez. Sicile hamamlarla ilgili olarak yansıyan ilk belge bu sorunun

¹⁰² Göyünç, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁰³ MŞS 235, s. 142, 21 Cemaziyevvel 1277 (5 Aralık 1860) tarihli kayıt.

¹⁰⁴ MŞS 235, s. 39, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859) tarihli kayıt.

¹⁰⁵ MŞS 235, s. 64, 27 Safer 1276 (25 Eylül 1856) tarihli kayıt.

varlığına delalet edecek bir mahiyettedir. Haremeyn-i Muhteremeyn¹⁰⁶ Vakfı'nın evkaf gelirleri arasında yer alan Babü-s Sor Hamamına münhasır suyun, Müslim ve gayrimüslim dört kişi tarafından kendi evlerindeki hamam suyunun geçtiği kuyularda oluşturdukları oyuklarla haksız bir şekilde aldıkları vakfın mütevellileri tarafında şikâyet edilmiştir. Şikâyet edilen kişiler suyun vakfa ait olduklarını söyleyerek kendilerinin de bu kuyularda içme haklarının olduğunu beyan etmişlerdir. Mahkeme davalı kesimin ileri sürdükleri beyanlarını ispat etmelerini söylemiş ancak kendilerinin ispata dair bir delil verememeleri üzerine söz konusu sudan içmemelerini telkin etmiştir¹⁰⁷. Hamamların bağlı buldukları vakıfların yöneticileri tarafından kiraya verildikleri anlaşılıyor¹⁰⁸. Sicile yansıyan diğer bir hamam ise Şucaie Hamamıdır. Söz konusu hamam Şeyhullah Camiinin evkafı dâhilindedir¹⁰⁹. Ancak hamamın faal olup olmadığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

3.4 İKTİSADİ VAZİYET

Bir bölgenin, toplumun veya kentin ekonomik potansiyelini, süregeldiği şekilde tarım, ticaret ve sanayi gibi temel koşullar belirlemektedir. Bu üç unsurun ekonomik potansiyele sağladığı katkı da toplumun kültürel niteliğine, kentin coğrafi durumuna ve bu coğrafyanın stratejik durumuna bağlıdır.

Mardin ve çevresi Osmanlı öncesine dayanan demografik ve kültürel bir çeşitliliğe sahiptir. Bu çeşitliliğin ekonomik kalemler üzerinde olumlu bir tesir yaptığı muhakkaktır. Mardin kent merkezinde Hıristiyan unsurların zanaatsal faaliyetler konusundaki yeterlilikleri ile Müslüman kesimin bu Hıristiyan burjuvalar kadar olmasa da ticari yeterliliklerine kırsal kesimde aşiretlerin kontrolünde yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerini eklemek gerekir. Anılan dönemde ekonomik potansiyelin en önemli kalemini tarım ve hayvancılığın oluşturduğu varsayımından hareketle öncelikle sicile yansıdığı şekliyle tarım ve hayvancılık sektörü açıklanmaya çalışılacaktır.

¹⁰⁶ Haremeyn-i Muhteremeyn vakfı; İki mukaddes şehir olarak kabul edilen Mekke ve Medine'nin yararına kurulan bir vakıf çeşididir. Yedi yıldız, **a.g.e.**, s. 234.

¹⁰⁷ MŞS 235, s. 119, 23 Muharrem 1276 (22 Ağustos 1859) tarihli kayıt.

¹⁰⁸ MŞS 235, s. 145, 3 Cemaziyelahir 1277 (17 Aralık 1860) tarihli kayıt.

¹⁰⁹ MŞS 235, s. 153, 25 Şaban 1277 (8 Mart 1861) tarihli kayıt.

3.4.1 Tarım ve Hayvancılık

Kent ve çevresinin coğrafi yapısı tarım ve hayvancılık iş kollarına uygun bir zemin oluşturduğu kanaatindeyiz. Bölgeyi çeşitli hububat tarımına uygun hale getiren güneydeki ova ile bazı bağ bahçe ve hayvancılık iş kollarının faaliyetlerine olanak sağlayan dağlık kesimin birbirinden bir duvar gibi ayıran sıradağ silsilesi, söz konusu bu iki kalemin faaliyetlerine mekânsal açıdan zemin oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısının temelini toprak gelirleri teşkil etmekteydi¹¹⁰. Mardin ve bölgesini bu yapıdan çok da bağımsız saymak doğru olmayacaktır. Defterin bünyesinde yer alan belgelerin ekseriyetinin mülk alım satımı kapsamında bağ, bahçe ve tarla satışlarını içermesi bölgenin en önemli gelir kaynağının tarımsal faaliyetler olduğunu göstermektedir. Deftere tarımsal faaliyet olarak daha çok dağlık kesimle ilgili kayıtlar yansımıştır. Berriye olarak anılan ova kesiminde yapılan tarımsal faaliyetlere dair veri kaydı ancak çeşitli ipuçlarından hareketle değerlendirmeye alınacaktır. Defter bize özellikle bağ bahçe tarımının yoğunlaştığı kimi vadilerde yapılan tarımsal faaliyetlere dair veriler sunmaktadır. Bunlar arasında Gurs Vadisi, Safa Vadisi, Şadol Vadisi, Rışmıl Vadisi, Tuğub Vadisi ile Sürgücü Vadisi yer almaktadır. Bu vadilerden defterde Beyt Şeğö, Şadol, Beyt Akdeş, Safa, Zınnar ve Bağarra olarak anılan yerler vadi olarak gösteriliyor¹¹¹. Abdüselam Efendi, sicile yansıyan vadilerin yanında Bakan, Kabala, Nehras, Kavada, Paspanus ve Bereketü'l-Cemel gibi etrafı şehirde bulunan vadileri sayarak bu vadilerde bağ, bahçe, bostan ve çeşitli meyve ağaçlarının yetiştirildiğini, yetiştirilen meyveler arasında erik ve kirazın meşhur olduğunu kaydeder¹¹².

Çeşitli mülk alım satımlarına ilişkin belgelerde, satılan arazinin sulu veya susuz olduğu belirtilir¹¹³. Eğer arazi sulu tarıma dayalı bir arazi ise bu sefer su nöbeti ile beraber satılıp satılmayacağı eğer su nöbeti ile beraber satılacaksa bu su nöbetinin kaç gün olduğu satış sözleşmesine ilave edilir¹¹⁴.

¹¹⁰ Aksın, **a.g.e.**, s. 223.

¹¹¹ MŞS 235, s. 13, 7 Şaban 1275 (12 Mart 1859); MŞS 235, s. 19, 15 Şaban 1275 (20 Mart 1859); MŞS 235, s. 32, 13 Şevvâl 1275 (16 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 61, 3 Safer 1276 (1 Eylül 1859); MŞS 235, s. 35, 28 Şevvâl 1275 (31 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 35, 28 Şevvâl 1275 (31 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 40, 5 Zilkade 1275 (6 Haziran 1859); MŞS 235, s. 121, 27 Safer 1277 (14 Eylül 1860); MŞS 235, s. 123, 4 Rebiülevvel 1277 (20 Eylül 1860) tarihli kayıtlar.

¹¹² Abdüselam Efendi, **a.g.e.**, s. 5.

¹¹³ MŞS 235, s. 32, 13 Şevvâl 1275 (16 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹¹⁴ MŞS 235, s. 46, 7 Zilkade 1275 (8 Haziran 1859); MŞS 235, s. 19, 19 Şaban 1275 (24 Mart 1859); MŞS 235, s. 73, 25 Rebiülahir 1276 (21 Kasım 1859) tarihli kayıtlar.

Bahçe tarımı kapsamında belgelerde meyveli ve meyvesiz ağaçların bulunduğu bahçelerden bahsedilmektedir¹¹⁵. Bahçelerde erik, kiraz, kayısı gibi meyve çeşitleri yetiştirilirdi. Gurs'ta zeytin bahçelerinin var olduğu¹¹⁶, Sürgücünün kimi köylerinde sulu tarım kapsamında kavak yetiştiriciliğinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷. Bazı bahçelerin içinde eyvan ve kimi binaların yer alması¹¹⁸, bu tarımsal faaliyetleri yürütenlerin yarı göçebe bir yaşam tarzına sahip olduğunu gösteriyor.

Sulu tarımın Nusaybin'de de yapıldığı anlaşılmaktadır. Sicile yansıyan bir bahçe satışı belgesinde bahçenin içindeki su kanalları ile beraber satıldığı belirtilmektedir¹¹⁹. Nusaybin'deki su kanalları, muhtemelen oradaki Beyaz Su'dan getirilmiştir.

Tarımsal faaliyetler açısından o dönem insanının en önemli gelir kaynağı tahıl üretimine dayanmaktadır. Sicilde Mardin'de tahıl üretimi dâhilinde buğday ve arpanın başı çektiği anlaşılıyor. Bunda bölge ikliminin bu her iki tahıl ürününü yetiştirmeye müsait olmasının yanında üretimin kolaylığı da rol oynuyordu. Buğday ve arpa o dönem insanının temel ihtiyaçlarının belirlenmesinde hayati bir öneme sahiptiler. Buğday, ekmek ve bulgur gibi temel gıda maddelerinin hazırlanmasında kullanılıyordu. Arpa ise hayvancılık sektörünün işlevini tam olarak yerine getirebilmesinin ön koşulunu oluşturuyordu. Bu her iki tahıl ürünü belgelerde birbiri ardına kullanılmıştır. Bu kadar elzem ürünler hemen herkeste bulunması icap ettiğinden insanların bu konudaki ihtiyaçları hâsıl olduğundan birbirlerinden borç yoluyla tedarik ediyorlardı. Bazen bu borcun iadesi noktasında sorunlar çıkar ve alacaklı kişi mahkeme yoluyla borcunu tahsil etme yoluna giderdi¹²⁰.

Buğday ve arpa sancağın hem dağlık hem de ovalık bölgesinde yetiştiriliyordu. Bölgenin coğrafi açıdan engebeli olduğu Sürgücü kazasının Elfan köyünde buğday tarlalarının olduğunu¹²¹ görüyoruz. Ancak asıl tahıl ambarı bölgenin güney kesiminde yer alıyordu. Ocak 1860 tarihli bir belgede sadece Nusaybin bölgesinden otuz bin ölçek buğday ve arpa toplanıp ambarlara konulduğu¹²² kaydediliyor. Nusaybin öşrünün toplanması esnasında tahıllar arasında sadece buğday ve arpanın yer alması bu iki kalemin bölgenin en önemli uğraş kalemleri olduğunu gösteriyor. Bunun yanında

¹¹⁵ MŞS 235, s. 121, 27 Safer 1277 (14 Eylül 1860) tarihli kayıt.

¹¹⁶ MŞS 235, s. 80, 7 Receb 1276 (30 Ocak 1860) tarihli kayıt.

¹¹⁷ MŞS 235, s. 23, 29 Şevvâl 1275 (1 Haziran 1859) tarihli kayıt.

¹¹⁸ MŞS 235, s. 61, 3 Safer 1276 (1 Eylül 1859); MŞS 235, s. 72, 13 Rebiülahir 1276 (9 Kasım 1859) tarihli kayıtlar.

¹¹⁹ MŞS 235, s. 31, 11 Şevvâl 1275 (14 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹²⁰ MŞS 235, s. 10, 27 Receb 1275 (2 Mart 1859) tarihli kayıt.

¹²¹ MŞS 235, s. 38, 25 Şevvâl 1275 (28 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹²² MŞS 235, s. 76–77, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

Zaho'dan Kızıltepe düzlüğüne kadar gelen kesimde buğday ve arpanın yetiştirildiği kanaatindeyiz.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı, Avrupalı devletlerin Osmanlı ülkesine nüfuz ederek ticaret ve sanayisini öldürmesi ve kendisine Avrupa tarafından bir tarım ülkesi rolü biçilmesi¹²³ mümbit bir araziye sahip Mardin'in, özellikle tahıl sektöründe öneminin artmasına neden olduğunu söyleyebiliriz.

Mardin, tarımsal faaliyetlerde olduğu kadar hayvancılık sektörü için de elverişli bir bölgedir. Geniş ovası ve daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine müsait dağlık coğrafyası, hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasına imkân tanımaktadır. Bölgenin tarımdan sonra ikinci gelir grubunu oluşturan hayvancılık sektörü, daha önce de değinildiği üzere iklim ve coğrafyasından dolayı özellikle küçükbaş yetiştiriciliğine odaklanıyordu. Koyun besiciliği önemli bir sektördü. Sicilde kadın ve erkekten oluşan iki kişinin ortak bir sermayeyle koyun yetiştiriciliği yaptıkları kaydedilmiştir¹²⁴.

Bölgede ta XVI. yüzyıldan beri varlığı tespit edilen bal yetiştiriciliğinin önemli bir ölçüde yapıldığı anlaşılıyor. Nusaybin öşrünün toplanmasında elde edilen hâsılat arasında balın da olması¹²⁵ bu sektörün azımsanmayacak ölçüde olduğunu gösteriyor.

Bölgenin coğrafi koşulları ve de o dönem insanının hem ulaşım hem de tarımsal üretimin işleyişinde güçlerinden faydalanması nedeniyle özellikle binek hayvanları da o dönem insanı nezdinde vazgeçilmez bir önem arz ediyor. Bu hayvanların o dönem insanı tarafından ne derece önemli olduğunu deftere yansıyan bir belgeden anlıyoruz. Mayıs 1859 tarihli belgeye göre “*Mardin kazasına tabi Millü nahiyesi Aynferd karyesi sakinlerinden Mehmed bin Bobo, mahkemede, Mardin sakinlerinden ve gayrimüslim tebadan Estinan-İstinan veledi Yostf terzibaşı hakkında: 20 sene önce vefat eden babası Bobo'nun bir al kısrağının olduğunu ve bu kısrağın babasının vefatından sonra kendisine miras kaldığını, kendisi küçükken amcası Roro(?)'nun bu kısrağı Estinan'ın kardeşi ve ortağı Fetho'ya 800 kuruşa sattığını, bu al kısraftan 7 tay hasıl olduğunu, kendisinin 7 sene önce reşid olduğunu ve söz konusu olan bu at ve tayları kendisinden 3 sene önce istediğinde vermektan imtina ettiğini şikâyet ile aliverilmesini talep etmiş, Estinan ise bu satış gerçekleşirken Mehmed'in küçük olmadığını, yaşının buluğa erdiğini, dolayısıyla şikâyete hakkı olmadığını beyan etmiş, bunun üzerine Mehmed*

¹²³ Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ 2004, s. 56.

¹²⁴ MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

¹²⁵ MŞS 235, s. 76–77, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

davadan men edilmiştir"¹²⁶. Burada dikkat çekmeye çalışılan husus bir kişinin yedi sene önceden kendisine ait olduğunu ileri sürdüğü bir kısrağı takip edip doğurduğu taylara kadar hesap etmesidir. Binek hayvanlarının anılan dönemde bölge insanı açısından önemini bir başka belgede şu şekilde ortaya çıkıyor. Kiki nahiyesinin Tibyat köyü sakinlerinden Nimet bin Ali mahkemeye gelerek on beş yıl önce kendisine ait bir katıra Kiki nahiyesi muhtarı Şaban Ağa tarafından cebren el konulduğunu, bu katırın iadesi konusunda inisiyatif kullanmaktan çekindiği ancak Şaban Ağa'nın vefatıyla mahkeme yoluyla katırın Şaban Ağa'nın mirasçılarından kendisine verilmesini talep etmiştir¹²⁷. Buna benzer örnekler sicilde mevcut olmasına karşın bu konunun anlaşılmasına dair verilen iki örneğin yeteceği kanısıyla iktifa edilmektedir.

3.4.2 Ticari Faaliyetler

3.4.2.1 Ticaret Yolları ve Mardin

Mardin ve çevresi eski çağlardan beri ticaretin canlı olarak sürdüğü bir merkez olma özelliğine sahiptir. Bölgeyi ticari faaliyetlerin merkezi haline getiren en önemli unsur hiç şüphesiz doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. Bölgenin Müslümanların zabtına kadar doğu-batı çatışmalarının merkezinde yer alması bu ticaret yolunun denetimini ele geçirme gayretlerinden kaynaklanmaktadır. Artuklu hâkimiyetine kadar bölgenin bütün ticari gelirleri dönemin süper güçlerine bir şekilde kanalize ediliyor, sadece askeri harekâtlar kapsamında bazı yatırımlara sahne oluyordu. Dara ve Mardin kalesinin kuruluşu askeri kaygılar çerçevesinde olmuştur. Ancak Artuklularla beraber bölgenin ticari hacmi bölge sınırları içinde değerlendirilmiş ve Mardin ticari faaliyet ve yatırımlarının merkezi haline gelmiştir. Mardin'in gerçek anlamda bir kent hüviyetine bürünmesi, İpek yolu üzerinde ticari faaliyetler için bir pazar kent olan Koçhisar'ın kurulması bu ticari gücün bölgeye kanalize edilmesiyle mümkün olabilmektedir.

Herhangi bir yerleşim biriminin kurulmasını ve varlığını sürdürmesini sağlayan ekonomik sosyal ve kültürel amaçlı unsurlar o bölgenin fonksiyonları diye tanımlanır. Bu fonksiyonlar şehirden şehire değişmekle birlikte genel olarak ticaret ve ulaşım, ziraat ve sanayi olarak sınıflandırılmaktadır. Bu fonksiyonlar şehrin gelişmesini

¹²⁶ MŞS 235, s. 32, 17 Şevvâl 1275 (20 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹²⁷ MŞS 235, s. 34, 23 Şevvâl 1275 (26 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

sağladığı gibi kaybedilmesi durumunda da yine şehrin önemini yitirmesine sebep olmaktadır. Nitekim önemli ticaret yolları üzerinde bulunan şehirler, zirai mahsuller ile imal edilen sanayi ürünlerini kolayca teşhir ve pazarlama kolaylığına sahiptirler¹²⁸.

Mardin ve çevresi de yukarıda belirtilen ekonomik fonksiyonlardan bağımsız bir şehir değildir. Doğu-batı ticaretinin bel kemiğini oluşturan ipek yolunun bir ayağını oluşturan İran-Bağdat-Mardin ve Halep güzergâhı coğrafi keşiflerle önemini kısmi anlamda kaybetmiştir. Ancak bu yola en büyük darbeyi İngilizlerin Süveyş Kanalı'nı açarak buharlı gemiler vasıtasıyla doğudan gelip Mardin ve bölgesi üzerinden Halep giden ticari faaliyetleri 1/10 oranında düşürmesidir¹²⁹.

Mardin bölgesinin ticari faaliyetleri ile ilgili olarak herhangi bir müstakil çalışmanın olmamasına karşın sicildeki kayıtlardan hareketle bu bölgenin ticari faaliyetler noktasında dünyadaki menfi ticari konjektüre rağmen çok önemli bir ticari faaliyet hacmine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu hacmi izah ederken öncelikle ticari faaliyetlerin aktörleri olan esnaf ve tüccar sınıfından bahsetmek daha sağlıklı bir değerlendirmenin oluşması için gerekli bir yol olacaktır.

3.4.2.2 Mardin Ticaret Hayatı

Ahmet Hamdi Tanpınar; 1855'teki Erzurum ticari hayatından bahsederken *“yüzbinden fazla bir nüfusa sahip olan Erzurum bu gelişmesini iktisadi bir denklik üzerine kurmuştu. İran ithalat ve ihracatının yarısından fazlasını Trabzon-Tebriz kervan yoluyla yapıyordu. İşte bu kervan yolu, Erzurum'u asırlar içinde eşrafiyla, ayantıyla, ulemasıyla, esnafıyla tam bir şark ortaçağ şehri olarak kurmuştu. Bu transit yolundan her yıl otuz bin deve ve belki iki misli katır işliyordu. Bunlar Erzurum'dan geçiyor, Tebriz'den gelişinde Trabzon'dan dönüşünde kumanyasını daima Erzurum'dan tedarik ediyor, hayvanını nallatıyor, at eğeri, yük semeri, nal gem ağızlık hülasa her türlü eksiğini orada tamamlıyordu. Erzurum'daki bu ticaret hayatı ve kervan yolu otuz iki sanati beslerdi. Tabaklar, saraçlar, semerciler, dikiciler çarıkçılar, mesçiler, kürkçüler, kevelciler, kunduracılar, kazazlar arabacılar, keçeçiler, çadırcılar, culfalar, ipçiler demirciler, bakırcılar, kılıççılar, bıçakçılar kuyumcular, zarcılar, sandıkçılar, kaşıkçılar, tarakçılar, marancılar, boyacılar, dülgeler, yapıcular, sabuncular,*

¹²⁸ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 91.

¹²⁹ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 94-5.

*mumcular, takımcılar*¹³⁰” şeklinde bahsederek o günleri özlemle yad eder. Mardin’in üretim ve pazarlamasını ellerinde bulunan esnaf kesiminin yukarıda transit ticaret yolundan beslenen Erzurum esnafından pek de farklı bir durum arz etmemektedir. İran-Bağdat’tan gelip Mardin üzerinden Halep’e giden transit yolun getirilerinden Mardin esnafı Erzurum esnafının beslendiği ölçüde beslenmiştir denilebilir. Mardin’de esnafların çoğu hem üretim yapmakta, hem de ürettiğini satmakta idi. Yani üretim yapan esnafla işin şehir içi perakende ticaretini yapan esnaf aynı idi. İşin bölgeler arası ve milletler arası ticaretini yapan kişiye esnaf değil tüccar denilmekteydi. Bu itibarla Mardin ticaretini, şehir içi perakende ticaretini yürüten esnaf gurupları ile şehirlerarası toptan ticareti yürüten tüccar sınıfını ele alarak açıklanması uygun görülmüştür.

3.4.2.2.1 Mardin’deki Esnaf Gurupları ve Ticari Mekânlar

Mardin’deki esnaf guruplarını ticari faaliyetlerini yürüttükleri mekânlardan bağımsız bir şekilde ele almak pek de mümkün gözükmemektedir. Çünkü esnaflar sınıfsal anlamda kendi aralarında örgütlendikleri gibi bu örgütlemelerini bağlı oldukları iş kollarına göre de farklı mekânlarda toplanmışlardı. Mesela bakkallar, kendi aralarında sınıfsal anlamda örgütlenerek seçtikleri bakkalbaşı temsilciliğindeki iş koluyla Bakkalan Çarşısı’nda toplanmışlardı¹³¹. Saraçlar da aynı biçimde örgütlenerek kendi temsilcileri liderliğinde Saraçlar Çarşısı’nda toplanmışlardır¹³². Bu örgütlenme biçimi tüm esnaf gurupları için geçerlidir. Esnafların kendi aralarında sınıfsal boyutta örgütlenmeleri salt ticari hayata endeksli bir durum değildi. Mahkeme kayıtlarında mahkemeye intikal eden herhangi bir durumda durumun muhataplarına ait kimlik beyanında kimin hangi esnaf grubundan olduğu belirtilmekteydi¹³³.

Esnafların bağlı bulunduğu iş kollarına göre çarşılaraya ayrılması defterde geçen çarşı adlarının tespit edilmesini zorunlu kılmaktadır. Gerçi yukarıda da belirtildiği üzere

¹³⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, Ankara 2005, s. 30–31.

¹³¹ Sicilde bakkalbaşının adı Seyyid İsa bin Seyyid İsa olarak geçmektedir. MŞS 235, s. 33, 27 Şevvâl 1275 (24 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹³² Bu dönemde saraçlar şeyhi Mehmed Salih bin Hacı Mustafa’dır. MŞS 235, s. 122, ... Rebiülevvel 1277 (Eylül-Ekim 1860) tarihli kayıt. Saraçbaşı olarak da Ahmed bin Hacı Mustafa olarak görülmüyor. MŞS 235, s. 132–133, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

¹³³ Mardin kazasına bağlı Şah Hüseyin köyü tımarına 32.107 akçe berat ile mutassarrıf olan süvari çavuşlarından Halil bin Mehmed Said’in hicri tarihe göre 1272 ve miladiye göre 1855 senesi Mayıs ayında Başkale’de vefat ettiğini Mardin sakinlerinden zahireci esnafından Mehmed Bey bin Ahmed ve haffaf (ayakkabıcı) esnafından Çınarzade Yahya bin Hemo Bey mahkemeye haber vermişlerdir. MŞS 235, s. 102, 9 Zilkade 1276 (29 Mayıs 1860) tarihli kayıt.

esnafları ticaret yaptıkları mekânlar olan çarşılarından bağımsız ele almak yanlış bir yol olur. Nitekim sicildeki bir belgede Mardin'deki çarşılarında meydana gelen hırsızlık olaylarından hareketle çarşı esnafı kendi aralarında bir gece bekçisi tutarak bu gece bekçisine yapacağı hizmetin bedelini esnaf sınıfları her çarşıda kaç dükkânın bu bedeli ödeyeceği kaydedilmiştir. Bu belgede şu çarşı ve esnaf isimleri geçmektedir¹³⁴. Haffafan (Ayakkabıcılar), Sipahiyan, Bedesten, Attaran, Bakkallan çarşıları ile çörekçi, helvacı, Serracçı, kalaycı, nalbant, kavakçı, keçeci, mumcu, kahveci, tüfekçi, tarakçı, yorgancı, sahtiyancı, terzi, neccar, ve de kürkçü esnaf olarak belirtilmesine ek olarak defterin değişik belgelerinde çarşı olarak Sukü-t Tavis (Uzun Çarşı), Kazzazan, Kayseriye, Neccariye (Marangozlar), Büyük, Han ve Sebbağın (Boyacılar) çarşısı yer almaktadır. Defterin çeşitli belgelerine serpiştirilmiş bu çarşılar paralelinde, katancı, mekkâreci, dekkak, çukadar, bakırcı, berber, kasap, dellal ve hamamcı gibi esnaflar da yer almaktadır.

Esnafların bağlı olduğu iş kollarıyla kendilerine ait çarşılarında toplanmaları anlaşıldığı kadarıyla salt esnaflık kimliğine bağlı bir durumdan ibarettir. Mardin'deki mahallelerde görülen Müslüman ve gayrimüslim karışımının çarşılar için de kısmi anlamda geçerli olduğu söylenilebilmektedir. Deftere yansıyan spesifik esnaf isimlerinin ekseriyetini Müslümanlar oluşturmaktadır. Terziler bu durumun dışında tutulabilir. Nitekim terzi esnafın temsilciliği gayrimüslim kesimin elindeydi. Sicilde terzi esnafının liderliğini yürütmüş veya yürütmekle görevli iki kişinin isim kaydına rastlanmıştır. Bunlar; Mihail veledi Amsih ile Estinan veledi Yosif'tir¹³⁵. Bunlardan her ikisi de kendi iş kollarını ilgilendiren herhangi bir husus ile ilgili olarak deftere yansımadıklarından anılan dönemde hangisinin terzibaşılık görevini fiilen yürüttüğünü tespit edemiyoruz. Bununla beraber her iki kişinin de bu anılan dönemde terzi esnafının temsilciliği uhdelerinde olmayabilir. Çünkü buradaki terzibaşılık görevini icra etmekten kaynaklı veya daha önce yaptığından dolayı halk arasında bir lakap olarak kullanıldığından bir kimlik arzı mahiyetinde de olabilir. Ancak tartışma götürmeyen husus terzi esnafının temsilciliğini gayrimüslim kesimin yapmış olduğu ve bu esnaf grubunun en azından ekseriyetinin gayrimüslimlerden oluştuğudur.

Mardin'deki çarşılar fiziki olarak belli camilere odaklı olmalarına karşın, asıl anlamda Ulu Camii'nin esas olduğu bir merkezden yayılma göstermişlerdir. Ulu

¹³⁴ Bkz. MŞS 235, s. 128–129, 1 Rebiülevvel 1277 (17 Eylül 1860) tarihli kayıt.

¹³⁵ MŞS 235, s. 31, 11 Şevvâl 1277 (14 Mayıs 1859); MŞS 235, s. 32, 17 Şevvâl 1275 (20 Mayıs 1859) tarihli kayıtlar.

Camii'nin doğu batı yönünde uzanmış çarşıların tam ortasında bir yerde olduğu tesadüfî bir durum olmasa gerek. Mardin'deki çarşı ve esnafın Ulu cami merkezli bir yayılım göstermeleri durumuna mesleki özelliklerinden dolayı iki esnaf iş kolu için söylenemez. Bunlar debbağlar ve değirmencilerdi. Çevreye pis koku yaymaları söz konusu olduğundan debbağlar, şehrin dışında kümelenmişlerdi. Mardin'deki Debbağhane'nin bulunduğu mekân ile ilgili olarak defterde kesin bir şekilde adres bildiren bir veri olmamasına mukabil debbağhanede bulunan bir dükkân satışı debbağhanenin yeri hakkında görüş beyan edilmesine olanak sağlamaktadır. Dükkânın satışı kayıt altına alındığında Türkçe belgelerde bunun bulunduğu mahalle veya çarşı ismi belirtilirken Arapça belgelerde sadece dükkân veya mülkün çevresinde bulunan diğer mülkler belirtilir. Arapça kaleme alınan belge kaydına göre satışı yapılan dükkânın çevresinde yol, şahsa ait mülk, debbağhane avlusu ve vakıf arazisi bulunmaktadır¹³⁶. Dükkân çevresinde herhangi bir mesken kaydına rastlanmaması yukarıdaki yargıyı doğrulayacak bir mahiyet taşımaktadır.

Yaptıkları işin çevreyi rahatsız etmesi nedeniyle debbağların şehrin dışındaki mekânlarda bulunmaları hususu değirmen esnafı için de kısmi anlamda geçerli bir durumdur. Bu kısmilik sadece değirmenlerin çıkardıkları gürültüden kaynaklanmaktadır. Asıl husus değirmenlerin çalışmalarına olanak sağlayan sudur. Bundan dolayı Mardin'deki değirmen esnafı, kent esnafı ile ilintili bir yapı arz etmez. Değirmenlerin kentin etrafında bulunan dereler üzerinde kurulmaları bu esnafın da kırsal kesimde bulunma zaruriyetini doğurmuştur. Sicilde kentin çevresindeki dereler üzerinde kurulmuş değirmenlerle ilgili veri kayıtları mevcuttur. Bu kayıtlara altı adet değirmen yansımış olup bunların üçü Ğurs Vadisi'nden geçen suyla, biri Yeşilli Vadisi'nde, biri Aynberud olarak anılan köyde ve biri de şehir etrafında bulunan bir mahalde bulunmaktadır. Bu değirmenlerden Koçhisar köyünde Rahatü'n-Nefs olarak adlandırılan değirmen Melik Mansur vakfının evkafı, Yeşillide bulunan Tuti değirmeni ehli vakıf envanteri içinde yer almaktadırlar. Aynberud ve mekânını tam olarak tespit edilemeyen şehir etrafındaki değirmen ile Ğurs'ta bulunan diğer iki değirmen mülk olarak deftere yansımışlardır¹³⁷.

¹³⁶ MŞS 235, s. 114, 10 Muharrem 1277 (29 Temmuz 1860) tarihli kayıt.

¹³⁷ Bkz. MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859); MŞS 235, s. 18, 27 Receb 1275 (2 Mart 1859); MŞS 235, s. 39, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859); MŞS 235, s. 84, 3 Cemaziyelahir 1276 (28 Aralık 1860); MŞS 235, s. 106, Evahir-i Receb 1274 (7-16 Mart 1858); MŞS 235, s. 106, 15 Zilkade 1276 (4 Haziran 1860) tarihli kayıtlar.

Değirmenlerin sicile yansıdığı kadarıyla dönemin en önemli gelir kaynaklarından olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mahkemeye intikalleri de daha çok parasal sorunlara dair konulardan ibarettir. Değirmen sahipleri dönemin burjuvazilerinden oluşmaktadır. Bunlar ya değirmenin bulunduğu yerin büyük aileleri ya da ilmiye ve askeriye sınıfın mensuplarıdır. İlmiye sınıfına mensup ve Mardin müftülüğü görevini icra eden Yusuf Sıdkı Efendi, askeriye sınıfına mensup bir aileden otuz yedi bin beş yüz kuruş gibi yüklü bir meblağa kent etrafında bulunan bir bab iki gözlü değirmeni satın almıştır¹³⁸.

3.4.2.3 Bölgeler Arası Ticaret ve Tüccar Sınıfı

Mardin ve çevresinin ticari faaliyetleri ile ilgili olarak konumuzun başında esnaf ve tüccar vurgularından hareketle yola çıkılacağı beyan edilmişti. Kent içi ticari sirkülasyonun esnaflar tarafından tayin edilmesine karşın kentin iç ticari hacmini diğer bölgelerle temasını sağlayan ve bu anlamda ticari faaliyetlerde bulunanlar ise tüccarlardır. Konunun esnaf tüccar ayırımından hareketle açıklanmaya çalışılması aslında defterin üzerinde durduğu kavramsal farklılıktan dolayıdır. Defter kent içi ticari mekânlarda faaliyette bulunanlara esnaf, kentin dışındaki mekânlarda ticaret yapanlara ise tüccar olarak adlandırmaktadır. Bu bölümde özellikle tüccar sınıfından bahsedilecektir.

Defter Mardin'deki tüccar sınıfından sıklıkla bahsetmektedir. Bahsederken eğer kişi normal derecede bir tüccar ise tüccar sınıfından olduğunu belirtir. Yok eğer normal tüccar sınıfının üstünde bir ticari hacmi varsa bu sefer de *tüccarı mutebaran* ifadesini kullanarak söz konusu sınıfın ileri gelenlerinden olduğunu ifade eder. Defterdeki mevcut tüccar sınıfının nitelik ve nicelik olarak güçlü olmasını Mardin'in uluslar arası ticaret yollarının üzerinde bulunmasında aramak gerekir. Bilhassa Diyarbakır-Musul-Bağdat; Diyarbakır-Trabzon ve Urfa-Halep-Musul yollarının üzerinde bulunması bu yollardan geçen ticaret kervanların büyük bir bölümünün şehre gelmesine olanak sağlamaktadır. Yine bu kervanların Asya'nın zenginliklerini ve bilhassa Hint ve İran mallarını Mardin üzerinden Anadolu'nun batısına ve diğer ülkelere taşıdıkları bilinmektedir¹³⁹. Bu nedenle konuya Mardin'de bölgeler ve milletlerarası ticaretin en

¹³⁸ MŞS 235, s. 106, 15 Zilkade 1276 (4 Haziran 1860) tarihli kayıt.

¹³⁹ Ömer Demirel, "Sosyo Ekonomik Açından Mardin Tüccar ve Esnafı (19. Yüzyıl)", **UMTSB**, s. 630.

önemli unsuru olan tüccarlar irdelenmeye çalışılarak başlanacaktır. Defter içerisinde statüleri ve yetkileri bakımından tüccar olarak anılan farklı tüccar gurupları vardır. Bunlar; Avrupa tüccarları ile Hayriye tüccarları ve normal tüccarlardır.

XIX. yüzyılın başlarında Batı olarak anılan Avrupa ülkeleriyle Amerika, sanayi ve ticarete attıkları yeni atılımlar sonucu büyük gelişmeler göstermişlerdi. Sömürgeciliğin yanı sıra ucuz hammadde bulma girişimleri bu yüz yıl boyunca hız kazanmış, dünyanın siyasi haritası yeniden siyasi çıkarlara göre şekillendirilmek istenmiştir. Bu yarışta geri kalmış ülkelerin bir kısmı bağımsızlıklarını tamamen yitirerek birer sömürge olmuşlardır. Diğerleri ise ekonomik özgürlüklerini büyük ölçüde kaybederek, kapitalizmin gerekleri doğrultusunda varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.

Bir zamanlar hem siyasal ve hem de ekonomik varlığı bakımından sayılı ülkeler arasında yer almış olan Osmanlı İmparatorluğu çağın başlarında ekonomik özgürlüğünü yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır¹⁴⁰. Ekonomik rekabetin acımasız olduğu XIX. yüzyılda Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin ekonomik pazarından faydalanmak için devletin siyasi açıdan çıkmaza girdiği dönemleri fırsat bilerek çeşitli ekonomik ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bu ayrıcalıkların temeli kendi tüccarlarının Osmanlı topraklarından mümkün olduğunca vergi vermeden ticaret serbestiyesine dayanmaktadır. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile ticaret yapan tüccarlarına müstemin tüccar denmekteydi. Bunların ülkede ikametleri ve tabi olduğu kurallar her ülkeyle ayrı ayrı yapılan ticaret antlaşmaları (kapitülasyonlarla) ile belirlenmişti¹⁴¹. Zaman içinde elde ettikleri ayrıcalıklar neticesin Osmanlı Devleti'nin dâhili ticareti tamamen bu tüccarların eline geçmesine neden oldu.

Müstemin tüccarların bu ayrıcalıklarına ek olarak daha önce İstanbul'a gelen yabancı elçilerin yanına Özellik Ermeni ve Rum tercümanların aldıkları beratlarla aynen müstemin tüccarları gibi haklar elde etmişlerdi. Yani elçilik, konsolosluk ve Avrupa tüccarlarının yanında Beratlı Tercüman olarak çalışan Osmanlı tebaası gayrimüslim reaya artık eskisi gibi %10'ları bulan gümrük resmi değil, müstemin tüccarlar gibi sadece %3 gümrük resmi ödeyeceklerdi. Bu tip tüccarın seçilmesi ise herhangi bir konsolosluktan alınan bir tercümanlık belgesiyle oluyordu. XIX. yüzyıla girerken ilgili ilgisiz birçok gayrimüslim reaya tüccar konsolosluklardan aldıkları tercüman beratlarıyla kapitülasyonların bunlara tanıdığı haklardan yararlanmaya başlamıştı. Bu

¹⁴⁰ Çadircı, a.g.e., s. 111.

¹⁴¹ Bayraktar, a.g.e., s. 108.

durum devletin gelir kaybına neden olduğu gibi hükümlerlik haklarını da zedelemekteydi. Bundan rahatsızlık duyan devlet, beratlı tercümanlarla mücadeleye girişti. Ancak mücadeleler bir netice vermemiş, gayrimüslim tebaanın berat ve diğer yollarla yabancı devletlerin himayesinde iç ve dış ticaret yapmaları devam etmiştir. Sonunda III. Selim Osmanlı tarihinde derin izler bırakan bir karar almıştır. Buna göre yüzyıllardır ayrı bir statüde bulunan gayrimüslim tüccar reaya bundan sonra Beratlı Tüccar değil, Avrupa Tüccarları olarak anılacak ve Müstemin Tüccarlarına kapitülasyonlarla verilen haklar bunlara da aynen tanınacaktı¹⁴².

Mardin’de Avrupa Tüccarı sınıfından Hoca Cubur veledi Amsih olarak görünüyor. Defterde Avrupa tüccarı sınıfından tek bir kişinin isim kaydı olmasına karşın ticari faaliyet olarak yüksek meblağlarda bir ticari faaliyette bulunduğu görülüyor. Mardin’deki yüksek devlet ihalelerine giren Hoca Cubur Nusaybin öşrünü ihale usulüyle almıştır. Bu ihaleden de üç yük¹⁴³ doksan iki bin beş yüz kuruş kar elde etmiştir¹⁴⁴. Avrupa tüccarından birinin bu derecede astronomik bir kâra imza atması Mardin’deki ticari hayat üzerinde Avrupa Tüccarının etkisini göstermektedir.

Müstemin ve Beratlı Avrupa Tüccarının ticari faaliyetler konusunda elde ettikleri ayrıcalıklar Müslüman çevrelerce şikâyete neden olmuştur. Bu şikâyetleri inceleyen II. Mahmut aynı olanakları Müslüman tacirlerde tanımak istemiş, 1826’dan sonra alınan kararlar Müslüman olup Müstemin ve Avrupa Tüccarının imtiyazlarına sahip olmak şartı ile iç ve dış ticaretle uğraşmak isteyenlere imkân tanımıştır. Hayırlı olma dileğinin bir ifadesi olarak “*Hayriye Tüccarı*” denilmiştir.

Hayriye Tüccarına verilen beratlarla Avrupa Tüccarına tanınan kolaylıkların yanı sıra, Müslümanları ticarete teşvik amacıyla bazı yeni haklara yer verilmiştir. Böylece hem gümrük gelirlerinin artacağı hem de daha çok iş görülerek kazanç elde edeceği sanılıyordu. Beratların girişinde bu görüş ve düşünceler tekrarlanıyor, daha sonra uyulacak kurallara geçiliyordu. Tıpkı Avrupa Tüccarları gibi Hayriye Tüccarı olmak isteyenler de birer dilekçe ile Divan-ı Hümayun Beylikçi’sine başvuracaklardı. (Ticaret Nezareti kurulduktan sonra her iki gurup tüccar da buraya bağlanmıştır.) Müslüman Tüccar berat harcı olarak hazineye bin iki yüz kuruş ödeyecekti¹⁴⁵. Bunun dışında Müslüman olmayanlarla aralarında önemli ayrıcalık yoktu. Müslümanlar, varlıklı, güvenilir olduklarına dair oturdukları yerin kadı ve yöneticilerinden iyi hal

¹⁴² Bayraktar, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁴³ Yük; Yüz bin akçe yerinde kullanılır. Pakalın, **a.g.e.**, C. III, s. 639.

¹⁴⁴ MŞS 235, s. 76–77, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

¹⁴⁵ Avrupa Tüccarı 1500 kuruş ödüyordu. Çadırcı, **a.g.e.**, s. 114.

kâğıdı aldıkları iki kişiyi kendilerine kefil olarak göstereceklerdi. İstanbul'daki işlerini yürütmeleri içinde bir “Şehbender” ile “iki muhtar” bulunduracaklardı. Bunların cürüm ve kabahatleri görülmedikçe azledilmeleri yasaktı. Dilerlerse ayrıca iki hizmetçi tutabileceklerdi. Müslüman Hayriye Tüccarı'nın hizmetçi, şehbender ve muhtarları da kendilerine tanınan kolaylıklardan yararlanacaklardı¹⁴⁶.

Sicilde Hayriye Tüccarının şartları ile bu şartlara haiz olan Mardin eşrafından Abdurrahman Çelebiye verilen Hayriye Tüccarı unvanının yer aldığı üç adet ferman sureti bulunmaktadır. Bu suretlerden ilki Hayriye Tüccarının sahip olduğu imtiyazlar ile Abdurrahman Çelebi'nin Hayriye Tüccarı seçildiği belirtilmektedir¹⁴⁷. İkinci ferman sureti, Abdurrahman çelebiye verilen imtiyazların yerine getirilmesi için Mardin naibine gönderilmiştir¹⁴⁸. Üçüncüsünde ise Hayriye Tüccarının şartları gereği Abdurrahman Çelebi'nin yanında bir kişiyi istihdam etmesi gereği Abdurrahman Çelebi bin Mehmed'in yanında Abdulgani bin Mehmed'i istihdam ettiği bu istihdam doğrultusunda mükellef olduğu tekalif-i örfiye, nüzül, avarız, kassabiye akçesi ve sair vergilerden muaf olduğu söz konusu kişi Hayriye Tüccarından ayrıldığı anda imtiyaz ve beratının elinden alınarak mükellef olduğu vergilerden muafiyetinin kalkacağı kaydedilmektedir¹⁴⁹. Burada anlaşıldığı kadarıyla Hayriye Tüccarı'nın yanında istihdam edilen kişiyi Hayriye Tüccarı'nın kendisi seçmektedir. Çünkü Abdurrahman Çelebi'nin seçtiği şahıs kardeşinden başkası değildir. Sicildeki Hayriye tüccarı sıfatıyla karşımıza çıkan Çelebi kardeşlerin elde ettiği imtiyazlara rağmen mevcut verilerden hareketle, Avrupa Tüccarı olan Hoca Cubur kadar Mardin'in ticari hayatında etkin olmadıkları anlaşılmaktadır. Çelebi kardeşlerden Abdülğani, ki o da tüccarı Hayriye imtiyazlarına sahiptir, kayıtlara Tekye mahallesinde sekiz bin kuruşa aldığı evle geçmiştir¹⁵⁰. Öte yandan Çelebi kardeşlerin¹⁵¹ kimi kamu görevlileriyle yakın bir diyalog içinde olduklarını müşahede ediyoruz. Yozgad ahalisinden olup Mardin sancağının malbaşkatipliği görevinde iken vefat eden Mehmed Nuri Efendi'ye ait tereke kaydının borç bölümünde her iki kardeşin de borç verdiği tespit edilmiştir¹⁵². Hayriye tüccarı

¹⁴⁶ Çadırcı, a.g.e., s. 115.

¹⁴⁷ MŞS 235, s. 138–140, Evail-i Ramazan 1276 (23 Mart–1 Nisan 1860) tarihli kayıt.

¹⁴⁸ MŞS 235, s. 141, Evail-i Ramazan 1276 (23 Mart–1 Nisan 1860) tarihli kayıt.

¹⁴⁹ MŞS 235, s. 141, Evail-i Ramazan 1276 (23 Mart–1 Nisan 1860) tarihli kayıt.

¹⁵⁰ MŞS 235, s. 120, 27 Safer 1277 (14 Eylül 1860) tarihli kayıt.

¹⁵¹ Kimi yerde Abdurrahman ve Abdülğani Çelebi olarak salt adlarıyla, kimi yerde babalarının adlarıyla ve kimi yerde de mensup oldukları aile olan Abdülkerimzâde adıyla kayda geçmişlerdir.

¹⁵² MŞS 235, s. 132–133, 7 Cemaziyelahir 1276 (1 Ocak 1860) tarihli kayıt.

olarak bir belgenin şuhudu'l hal kısmında Hacı Ali Ağa ve Abdülkerim'in adları görülüyor¹⁵³.

Defterde gerek Avrupa Tüccarı ve gerekse de Hayriye Tüccarları tarafından bölgeler arasında ticari faaliyetlere dair her hangi bir girişim tespit edemedik. Ancak bu tüccarların dışında Mardinli olup da Halep ve Bağdat gibi önemli ticaret merkezlerinde ticaret yapan tüccarlara rastlanmıştır. Defter bu durumu *Mardin ahalisinden olup da Halep'te ticaret amacıyla ikamet eden, veya Bağdat'ta ikamet eden* şekliyle kayıt altına almıştır. Mesela Cami-Kebir Mahallesi ahalisinden ve gayrimüslim tebaadan Melki veledi İlya veledi Cercıs, ile Müslüman kesimden Zübeyirzade Ahmed Efendi bin İsmail Ağa Bağdat'ta¹⁵⁴, mahallesi veya köyü belirtilmeyen Nami veledi Aslo ise Halep'te¹⁵⁵ ticaret yapmaktadırlar.

Anılan dönemde Mardin'deki yukarıda dökümleri yapılan tüccar sınıflarına ek olarak defterde tüccarı mütebaran olarak ifade edilen ileri gelen tüccar kesimin isim kayıtları ile sadece tüccardan olarak adlandırılan normal tüccar grubunun isim kayıtları defterde yer almaktadır. Tüccarı mütebaranlar: Hanna veledi İshak¹⁵⁶, Abdülğani Çelebi bin Faris¹⁵⁷, olarak görülüyor. Tüccardandır diye kayıt altına normal tüccar grubu ise Abdurrahman bin Mehmed Ağa, Faris Ağa bin Hacı Abdurrahman, Mehmed Ağa bin Halef¹⁵⁸, Hacı Mehmed Emin¹⁵⁹, Hacı Hıdır Ağa bin Mehmed¹⁶⁰, Hacı İbrahim Ağa bin Ali Ağa¹⁶¹, Molla Mehmed Yunus, Ahmed Bekirzade Molla Ali ve onun ortağı Hacı Hasa'nın normal tüccar sınıfına mensup oldukları kayıt altına alınmıştır.

3.4.3 Para

Madeni para rejiminin hâkim olduğu Osmanlı parasının esasını başlangıçta gümüş “akçe” teşkil ederken iç mali bunalımlar ve dünya çapındaki enflasyonist cereyanların etkisiyle zaman içinde devalüasyona uğrayarak yerini “kuruş” ve kuruşun 1/40 olan “para”ya bırakmıştır. XIX. yüzyılda devletin para birimi olan kuruşun yanında, daha

¹⁵³ MŞS 235, s. 114, 10 Muharrem 1277 (29 Temmuz 1860) tarihli kayıt.

¹⁵⁴ MŞS 235, s. 12, 5 Şaban 1275 (10 Mart 1859) tarihli kayıt.

¹⁵⁵ MŞS 235, s. 37, 27 Şevvâl 1275 (30 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹⁵⁶ MŞS 235, s. 20, 17 Şaban 1275 (22 Mart 1859) tarihli kayıt.

¹⁵⁷ MŞS 235, s. 100, 15 Ramazan 1276 (6 Nisan 1860) tarihli kayıt.

¹⁵⁸ MŞS 235, s. 39, 27 Ramazan 1275 (30 Nisan 1859) tarihli kayıt.

¹⁵⁹ MŞS 235, s. 84, 3 Cemaziyelahir 1276 (28 Aralık 1859) tarihli kayıt.

¹⁶⁰ MŞS 235, s. 122, 7 Safer 1277 (25 Ağustos 1860) tarihli kayıt.

¹⁶¹ MŞS 235, s. 148, 16 Cemaziyelahir 1277 (30 Aralık 1860) tarihli kayıt.

çok büyük ticari işlemlerde kullanılan yerli ve yabancı altın paralar da tedavül etmekteydi¹⁶².

Osmanlı topraklarında madeni paraların tedavül fiyatları bölgeden bölgeye dönemden döneme değişiklik göstermekteydi. Hatta yılın mevsimine göre ve bölgedeki iktisadi faaliyetlerin yönü doğrultusunda da para türlerine olan talep artar veya eksilirdi. Bu nedenle tedavüldeki paraları değerleri devamlı değişiklik gösterirdi¹⁶³. Anılan dönemde Mardin’de para ve paranın tedavül fiyatları ile ilgili olarak tarihsiz bir hükümde Yüzlük Mecidiye Altınının ayar ve kıymetine kıyasen tedavüldeki para ve değer ölçüleri belirtilmektedir¹⁶⁴. Bu değer ve ölçüleri şöyleydi.

Tablo 6: 235 Nolu Deftere Göre Tedavülde Olan Paraların Rayiç Bedelleri

Cinsi	Aded	Kırat	Dirhem	Para	Kuruş
Yıldız Altını	1	1	1	1	51
Macar Altını	1	1	1	1	50
Atik Rumi Altını	1	70	1	6	68
Cedid Rumi Altını	1	11	–	–	28
Atik Sultan Mahmud Altını	1	12	–	–	37
İngiliz Lira Altın	1	8	2	–	110
Rusya'nın Emperyal Altını	1	–	2	–	88
Atik Sultan Mustafa Altını	1	13	–	9	39
Yirmi Franklık Fransız Altını	1	–	3	28	86
Hayriye Altını	1	80	–	10	23
İspanya Altını	1	6	8	–	349
Atik Adli Altını	1	7	–	26	19
Cedid Adli Altını	1	7	–	27	17
İstanbul Altını	–	11	–	–	27
Atik Mısır Altını	1	13	–	32	26
Cedid Mısır Altını	–	11	–	–	24
Barbut Altını	1	2	–	37	3
Sahipkıran Tabir Olunur Sim Acem Sikkesi	1	13	1	16	5
Beş Franklık Fransız Riyali	1	12	7	28	21
Direkli Riyali	–	6	7	17	23
Kuşlu Riyal	1	11	8	–	220
Yazılı Karbon	1	6	6	14	17
Atik Cihadiye	1	–	8	8	18

¹⁶² Mustafa Öztürk, “XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar”, **Belleten**, C. LIII, Sa. 207–208, Ankara 1989, s.797.

¹⁶³ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 271.

¹⁶⁴ MŞS 235, s. 101–102, Muhtemelen 15 Ramazan 1276 (6 Nisan 1860) tarihli kayıt.

Yirmi Rakamlı Sivanse	1	_	2	24	3
On Rakamlı Sivanse	1	3	1	_	14
Atik İkilik	1	_	8	4	11
Atik Yüzlük	1	_	18	_	14
Atik Tek Kuruş	1	_	4	12	5
Beş Derahim Olmak Üzere Yunan Riyali	1	_	7	4	19
İngiliz Şilini	_	12	1	8	5

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan incelemelere esas teşkil eden döneme kadar parasal anlamda bir birliği sağlanamamıştır. Her türlü ayar ve değerdeki paranın devletin farklı coğrafyalarında tedavülde bulunması yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere devleti bu paraların rayiç bedellerini belirlemek mecburiyetinde bırakmıştır. Bu kadar farklı değerdeki paranın piyasa da olmasına mukabil defterdeki alım satım belgeleri Mardin'de kullanımda olan paranın Cedid Rumi Kuruş olduğunu göstermektedir. Mardin'de yapılan ev, dükkân, bağ ve bahçe alım satımlarının hepsi Cedid Rumi Kuruş¹⁶⁵ üzerinden yapılıyordu. Bunun dışında çok sık olmamakla beraber bölgede “Ğazi” olarak adlandırılan ve değeri yirmi beş kuruş olarak belirtilen bir çeşit altının da mübadele aracı olarak kullanıldığı görülmektedir¹⁶⁶.

3.4.4 Fiyatlar

Fiyat, eşyanın mübadele değeridir; para ile ifade olunur ve mallar arasında nispetleri rakamlandırır. İktisadi hayatın en önemli göstergesidir. Ekonomik faaliyetlerin işleyiş şekli, iyi ve kötü sonuçları, hemen fiyatlara yansır. Ticaret hacminin veya üretiminin düşmesi fiyatları olumsuz yönde etkilerken, paradaki istikrar ve üretimdeki artışlar da buna paralel olarak fiyatları etkilemektedir¹⁶⁷.

Bir devletin en önemli görevlerinden biri hiç şüphesiz üretici ve tüketici ilişkisinin dayandığı fiyat esaslarını belirlemektir. Bu üretici, satıcı ve tüketicilerin mağdur edilmemesi ve hiçbirinin hakkının diğerine geçmemesi için her zaman önemli olan bir husustur. Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması ve gözetilmesi amacıyla tüketim mallarına narh uygulanmaktaydı.

¹⁶⁵ İkinci Sultan Mahmud namına dokuzuncu cülus senesinden on beşinci cülus yılına kadar bastırılan altın para. Pakalın, **a.g.e.**, C. I. s. 267.

¹⁶⁶ MŞS 235, s. 18, 15 Şaban 1275 (20 Mart 1859) tarihli kayıt.

¹⁶⁷ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 278.

Narh, bir kazada kadının başkanlığında esnaf temsilcileri ayan ve vucuh-ı memleketten oluşan bir meclis tarafından tüketim mallarına verilen fiyatlardır. Bu fiyatlar genellikle senede iki defa belirlenmekteydi. Tespit edilen fiyatlar devletin resmi fiyatları olup geçerli ve gerçek değerleri göstermesiyle beraber, devlet adına yapılan mübaayalarda da bu fiyatlar esas alınır¹⁶⁸.

Mardin’de ilgili dönem itibariyle geçerli fiyatların tespiti için en önemli kaynak şer’iye sicilleridir. Defter her kaleme olmasa da çeşitli kalemlerin fiyat tespitinin belirlenmesine yönelik veriler taşımaktadır. Bu veriler ışığında öncelikle temel ihtiyaç kalemlerinden hububat fiyatları tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.4.4.1 Hububat Fiyatları

Hububattan kasıt arpa ve buğdaydır. Arpa ve buğday anılan dönemde kent insanının temel geçim kaynakları olması münasebetiyle her dönemde olduğu gibi anılan dönemde de devlet tarafından kontrol edilmiştir. Bu denli önemli kalemlerin araştırmanın sınırlı olduğu yıllar itibariyle fiyat değişimini tespit etmek imkân dâhilinde olmadığından tespit edilen fiyatlar irdelenecektir.

Mardin’de gerek arpa veya gerek buğdayın pazar fiyatı ile serbest piyasadaki ederini veri yoksunluğundan tespit edemedik. Ancak devletin verdiği resmi taban fiyatını tespit etme olanağını elde ettik. Nusaybin öşrünün toplanması esnasında buğday ve arpaya aynı fiyat biçilmiştir. Buğday ve arpaya biçilen fiyat, bir kile¹⁶⁹ ölçüsüyle on beş kuruştur. Buğdayın temel besin kaynağı olan ekmeğin hammaddesi olması nedeniyle genellikle arpa nispetle daha yüksek bir fiyat biçilir. Mardin’deki arpa ve buğdayın resmi taban fiyatlarının eşit olması hayvancılık sektörünün bölgede güçlü olmasına bağlanabilir.

3.4.4.2 Canlı Hayvan Fiyatları

235 Nolu Şeriye Sicil Defterine bazı küçükbaş hayvanlar ile binek hayvanlarının fiyatlarına ilişkin bilgiler de yansımıştır. Burada esas alınacak rakamlar kimi kalemlerde

¹⁶⁸ Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, **Bellekten**, C. LV, Sa. 212, Ankara 1991, s. 97.

¹⁶⁹ Kile; Bir çeşit hububat ölçüğüdür. Muhtelif çeşitleri olmakla beraber ortalama 20–25 kilodur. Pakalın, **a.g.e.**, C. II, s. 281.

serbest piyasa ederleri olmakla beraber bazısı da tereke kayıtlarında devletin belirlediği resmi rayiçlerdir.

Mardin'deki hayvan fiyatlarını tespitinde öncelikle küçükbaş hayvanlardan koyunun fiyatını tespit etme imkânı elde edebildik. Defterde yer alan Şubat 1859 tarihli belgeye göre boz koyun olarak adlandırılan bir çeşit koyunun serbest piyasada yirmi kuruşa alındığı¹⁷⁰ kaydedilmektedir. Küçükbaş hayvanlardan keçinin fiyatını ise tespit edemedik. Büyük baş hayvanlardan ineğin tereke fiyatı olan resmi fiyatı sekiz yüz kuruş, merkebin yüz yirmi, kısrığın sekiz yüz kuruştur. Kısrak fiyatının anılan dönemde terekedeki resmi ederi olan sekiz yüz kuruşun on yıl öncesinin serbest piyasadaki kısrak fiyatı olduğu görülmüştür¹⁷¹. İncelemelere esas teşkil eden dönemde serbest piyasadaki kısrak fiyatı ise bin dört yüz yirmi kuruştur¹⁷². Binek hayvanlardan katır ve beygir fiyatlarının ise ortalama bin ile bin yüz arasında değiştiği görülmektedir. Aralık 1860 tarihli belge kaydına göre Hanna adlı şahıs birisinden dört bin iki yüz kuruşluk alacağına karşılık üç katır ve bir beygir almıştır¹⁷³. Deftere merkep olarak yansıyan eşeğin tereke fiyatı 120 kuruştur.

4.4.3 Taşınmaz Malların Fiyatları

235 Nolu Mardin Şeriye Sicil Defterine intikal etmiş belge ve davalardan, dönemin ev, bağ, bahçe, tarla, dükkân ve benzeri taşınmaz malların fiyatlarını görebilmek mümkündür. Taşınmaz malların fiyatları da ekseriyetle resmi fiyatlar olmayıp, piyasa fiyatlarıdır. Tarlanın sulu-susuz veya verimliliğine, evin müstemilatına, semtine, dükkânın da iş yapabilirliğine göre değer verilirdi. Bu hususlar, taşınmaz malların fiyatlarının belirlenmesinde her devirde göz önünde bulundurulmuş hususlardır¹⁷⁴.

Mardin'deki ticari sirkülasyonun ana unsurlarından biri taşınmaz malların satışlarıdır. Bu satışlardaki fiyat göstergeleri bize kent içindeki ekonomik canlılığa ilişkin tespitlerde bulunulmasına olanak sağlamaktadır. Taşınmazlara ait fiyatlar çoğunlukla kent ve etrafı şehir olarak tabir edilen yakın çevresine aittir. Defterde taşınmazlara ait

¹⁷⁰ MŞS 235, s. 8, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

¹⁷¹ MŞS 235, s. 32, 17 Şevvâl 1275 (20 Mayıs 1859) tarihli kayıt.

¹⁷² MŞS 235, s. 58, 2 Muharrem 1276 (12 Ağustos 1858) tarihli kayıt.

¹⁷³ MŞS 235, s. 144, 3 Cemaziyelahir 1277 (17 Aralık 1860) tarihli kayıt.

¹⁷⁴ Öztürk, "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", s. 819.

fiyatların yukarıda da değinildiği üzere taşınmazın cinsine ve mevkesine göre şu şekildedir.

Tablo 7: 235 Nolu Deftere Göre Mahallelere Göre Taşınmaz Malların Fiyat Listesi

Cinsi	Yeri	Fiyatı	Satış Yılı
Ev	Gölasıyan Mah.	1300	1858
Ev	Şehidiye Mah.	8300	1858
Ev	Gölasıyan Mah.	4000	1858
Ev	Medrese Mah.	700	1858
Ev	Kıssıs Mah.	7150	1858
Ev	Latifiye Mah.	1900	1828
Ev	Tekye Mah.	10550	1858
Ev	Tekye Mah.	8000	1860
Ev	Latifiye Mah.	4500	1860
Ev	Medrese Mah.	25000	1860
Ev	Şeyhullah Mah.	4300	1859
Ev	Cami-i Kebir	1230	1859
Ev	Tekye Mah.	3500	1860
Ev	Babü-s Sor	18000	1860
Ev	Kıssıs Mah.	1300	1860
Ev	Tekye Mah.	8000	1860
Ev	Kıssıs Mah.	3400	1859
Ev	Cami-i Kebir	17000	1859
Ev	Emineddin Mah.	8100	1859
Ev	Medrese Mah.	5000	1837
Ev	Kıssıs Mah.	1715	1860
Bahçe	Hırbemirışk	500	1848
Bahçe	Beytşeğö Vadisi	2600	1858
Bahçe	Kurdise Köyü	2500	1858
Bahçe	Tuhup Köyü	2600	1858
Bahçe	Yakubatü'l Haviye	3250	1858
Bahçe	Nusaybin	2000	1858
Bahçe	Safa Vadisi	9000	1858
Bahçe Vadisi	1900	1858
Bahçe	Rahatü'l Cedide	1500	1858
Su Hakkı			

Bahçe	Bahr-ı Tur	13000	1859
Bahçe	Ğurs	4100	1859
Bahçe	Ğurs	1600	1846
Bahçe		1500	1859
 Nehir		
Bahçe	Kenarı	1350	1860
Bağ	Şadol Vadisi	500	1858
Bağ	Bertê	965	1835
Bağ	Mudê	220	1839
Dükkân	Tekye Mah.	700	1858
Dükkân	Han Çarşısı	550	1858
	Bedesten		
Dükkân	Çarşısı	11000	1860
Dükkân	Marangozlar	2700	1859
Dükkân	Boyacılar	1000	1859
Dükkân	Boyacılar	1400	1859
Dükkân	Debbağhane	5000	1860
	Bedesten		
Dükkân	Çarşısı	3000	1860
Değirmen	Ğurs	8400	1858
Değirmen	Etraf-ı Şehir	37500	1859

Taşınmaz mallardan, alım satımlarda fazla rağbet edilmelerinden ötürü evlerin fiyatlarıyla başlayacağız. Alım satımları gerçekleşen evler kent merkezi ile sınırlıdır. Deftere kazalardan çeşitli meselelerle ilgili hususlar yansımış olmasına karşılık bu kazalardaki evlerin satışı ile ilgili kayıtlar yansımamıştır. Dolayısıyla burada sadece kent merkezindeki ev fiyatları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Mardin merkezinde bir konut sorunun olduğunu daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. Bu konut açığı ev edinme refleksini tetiklemiş, bu refleks, ev satışlarını kent merkezinde ticari bir sektör haline getirmiştir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Mardin'deki ev fiyatları yedi yüz ile yirmi beş bin kuruş gibi oranlar arasında değişmektedir. En düşük fiyata sahip ev ile en yüksek fiyata sahip ev Medrese Mahallesiinde yer almaktadır. Fiyatlar arasında bu denli uçurum olan her iki evin aynı mahallede yer alması fiyat farkını belirleyen en önemli unsurun evin müştemilatı olduğunu göstermektedir.

Yirmi beş bin kuruş fiyata sahip olan evin içerisinde; fevkani (üst katta) üç sekili hücre içinde iki kargir (taş) kiler, bir maslabeli kargir mutfak, sofa ile hücrenin doğu ve kuzeyine bitişik harabe, avlu ve sokak kapısı, alt katta bulunan maslabeli kargir misafir odası, aynı hizada iki maslabeli diğer misafir odası, üzerlerinde kargir eyvan, örtmeli merdiven, bunların dışında birbirine bitişik dört eyvan ile içinde iki maslabeli meclis ve

içindeki mağara, alt katta örtmeli sokak kapısı bulunup, üç tarafı yol ve bir tarafı Faşuhzade Yusuf Efendi mülkleriyle çevrilidir¹⁷⁵.

Sicile yansıdığı şekliyle kent merkezinde en yüksek ikinci meblağa sahip ev on yedi bin kuruş edere sahip olup Babü-s Sor Mahallesinde yer almaktadır. Ev fiyatları konusunda dikkatleri çeken önemli bir husus da ortalama fiyat göstergesiyle on bin ile sekiz bin kuruş arasında fiyatlara sahip olan evlerin Tekye Mahallesinde bulunmasıdır. Tekye Mahallesinde özellik itibari ile birbirine yakın evlerin bulunması mahallenin kentin saygın mekânlarından olduğunu ortaya çıkarmasına karşın Kıssis ve Şeyhullah mahallelerinin de kentin bir nevi varoşları olduğunu göstermektedir.

Taşınmazlardan bahçe fiyatlarının özellikle sulu veya susuz olmaları ile buldukları vadilere göre farklılık göstermektedir. Su hakları ile beraber satılan veya su kenarında bulunan bahçeler daha yüksek fiyatlara haiz oldukları görülmüştür. En yüksek fiyatlı bahçe Safa Vadisi'nde, dokuz bin kuruş değerindeki bahçedir. Bunu dört bin iki yüz kuruşluk meblağla Ğurs Vadisi'ndeki bahçe takip etmektedir. Bahçe fiyatları ortalama iki bin beş yüz ile üç bin kuruş arasında yer almasına mukabil bağ fiyatlarının bir hayli düşük olduğu görülmektedir.

Dükkân fiyatları bağlı oldukları çarşılar ile bu çarşıların ekonomik canlılığına bağlı olarak değişmektedir. Kayıtlara göre en yüksek fiyata sahip dükkân, Bedesten Çarşısı'nda olup on bir bin kuruş değerle satılmıştır. Debbağhande serbest piyasaya göre beş bin fiyata sahip dükkân olduğu gibi tereke fiyatı olan sekiz yüz kuruş fiyata sahip dükkân da bulunmaktadır. Dükkân fiyatlarının en düşük olduğu çarşı Boyacılar Çarşısı'dır.

Mardin'de fiyat konusunda en büyük uçurumun değirmen fiyatları arasında olduğu görülmektedir. Bu uçurum, değirmenin bir işletme olarak sağlamış olduğu getiriye bağlıdır. Mardin etrafında olduğu belirtilen bir değirmen otuz yedi bin beş yüz kuruş gibi astronomik bir fiyata satılmıştır. Buna karşın Ğurs Vadisi'nde bulunan bir diğer değirmen ise sekiz bin dört yüz Rumi kuruşa satılmıştır. Bu değirmenlerin fiyatları arasındaki uçurum kent merkezine yakın olup olmamalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü yoğun bir nüfusa sahip kent, değirmenin iş gücünü artırıp işletme sahibine daha fazla getiri sağlamaktadır.

¹⁷⁵ MŞS 235, s. 152, 27 Cemaziyelahir 1277 (10 Ocak 1861) tarihli kayıt.

3.4.5 Ücretler

Anılan dönemde halkın alım gücünü ve refah seviyesini anlayabilmenin bir yolu da ücretlerin tespitinden geçmektedir. Deftere yansıyan kayıtlardan devlet kademesinde çalışan asker ve sivillere ait maaş tutarları ile kimi zanaat iş kollarının ücretlerini tespit etme imkânı olmamasına karşın işçi ve usta ücretleri ile dini ve sosyal kurumlara ait hizmetleri yürüten kimi çalışanların ücretlerini tespit etmek imkân dâhilindedir.

Mardin'in kendisine münhasır özelliklerinden biri yapı ustalığında kurumsallaşmasıdır. Bugünkü mimarinin de ele verdiği gibi özellikle taş yapı ustalığında kentin ciddi bir potansiyele sahip olduğu anlaşılıyor. Münferit anlamda uğraşılan meslek dallarının kurumsal bir hiyerarşiye sahip olması beklenemez. Nitekim Mardin'deki yapı ustaları¹⁷⁶ yerel ekonominin önemli esnaf guruplarından birini teşkil etmiş ve esnaf teşkilatına içerisinde mimarbaşı sıfatıyla temsil edilmişlerdir¹⁷⁷. Defterde Mardin'in yapı ustalığı konusunda bir merkez olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur. Mesela Mahsertê köyü muhtarı, köy kasrının onarımı için Mardin'den mimar ve amele talep etmiş, bunun üzerine oraya iki mimar ve amelelerden oluşan bir grup gönderilmiştir. Bu konunun irdelendiği belgede 1846 yılına ait mimar ve amele ücretleri de yer almaktadır. Buna göre bir mimar günlük olarak altı kuruş, amele ise iki kuruş ücret almaktadır¹⁷⁸.

Defterdeki kayıtlarda ücretleri belirtilmiş olan bir diğer kesim ise vakıf hizmetlerini yürüten görevlilerdir. Vakıfların o dönemin önemli bir istihdam alanı olduğu anlaşılıyor. Burada çalışan kişiler akçe üzerinden ücretlerini alıyorlardı. Sicilde vakıf hizmetlerini yürütmek amacıyla birçok atamaya konu olmasına karşın bu atamaların sadece birinde alınacak ücret belirtilmiştir. 20 Şubat 1859 tarihli bir belgede Araplar Mescidi'nin mütevelliliğine bir buçuk akçe ücret ile Seyyid İsmail'in atandığı¹⁷⁹ belirtilmektedir.

¹⁷⁶ Binalardan anlayan uzman grubun var olduğunu belgelerden anlıyoruz. Bu uzman grup belgelerde *ebniyeye vakıf kişiler* olarak geçmekte ve bina işleri ile ilgili sorunların halli için mahkemenin yaptığı keşiflerde hazır olarak bulunurlardı. MŞS 235, s. 15, 21 Receb 1275 (24 Şubat 1859) tarihli kayıt.

¹⁷⁷ Esnaf teşkilatı içerisinde yapı iş kolunun temsilcisi mimarbaşı sıfatıyla defterde ismi geçen Sa'do veledi Maksi Melki'dir. MŞS 235, s. 47, 7 Zilkade 1275 (8 Haziran 1859) tarihli kayıt.

¹⁷⁸ MŞS 235, s. 20, 17 Şaban 1275 (22 Mart 1859) tarihli kayıt.

¹⁷⁹ MŞS 235, s. 21, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859) tarihli kayıt.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında Doğu Anadolu Bölgesi'nin hâkimiyeti için yapılan Çaldıran Savaşı (1514) neticesinde bölgenin saygın âlimlerinden İdris-i Bitlisinin bölge halkının mezhepsel tercihi doğrultusunda yaptığı telkin ve uğraşlarla Mardin ve çevresi Osmanlı ittifakına dâhil olmuştur. Mardin'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle beraber merkezi yönetimin bölgedeki temsilcileri, kent ve kırsalda farklı sosyal tabakalara ayrılmış Türk, Kürt, Arap Müslümanlar ile Süryani ve Ermeni gayrimüslimlerden meydana geliyordu. Osmanlı Devleti daha bölgeye gelmeden önce bölgenin sosyal yapısına vakıftı. Bölgenin aşiret örgütlenmesi ekseninde örgütlenmesi Osmanlı yöneticilerini bu yapıyı sisteme eklemlenmek mecburiyetinde bırakmıştır. Bu çerçevede aşiret reisleri bölgedeki asayişin sağlanması ve vergi gelirlerinin toplanmasında devletin ana unsurları olma özelliği taşıyorlardı. Devletin yereldeki temsilciliğini bir müddet sürdüren bu güçlerin aşırı derecede güç kazanmaları, bir süre sonra devletin sarsılan otoritesinin temel nedeni olarak görülmüştür. Devlet, sarsılan otoritesini yeniden tesis etmek suretiyle bölgedeki mirlikleri dağıtmıştır. Mirliklerin ortadan kalkması ile beraber devlet, hinterlandı olmayan kent merkezli ailelerle seyyidler temsilci olarak seçmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreç içerisinde farklı yerel unsurları muhatap alması, kendi klasik devlet yapısından sıyrılarak yeni bir idari reforma girmesine bağlanılabilir. Tanzimat olarak adlandırılan bu yeni süreçte merkezîyetçilik ve buna hizmet eden kurumların ihdası öncelikli hedefti. Merkezîyetçiliğin yerleşmesine engel teşkil eden tüm unsurlar lağvedilmiştir.

Devletlerin tarihi süreç içerisinde geçirdikleri değişimleri anlayabilmenin en önemli yolu hukuki kaidelerinde meydana gelen değişiklikleri tespit etmekten geçer. Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına dek dinamik bir hukuki yapı içinde olmuştur. Hukukta meydana gelen değişim devletin her alanına sirayet etmiş olumlu veya olumsuz olarak tepki almıştır. Bu tepkilerin izlerini takip edebilmek, ihdas edilen

hukukun dönütleri olan şer'îye sicillerinin incelenmesiyle mümkün olabilmektedir. Biz bu çalışmamızda Osmanlı devlet yapısında meydana gelen değişimlerin yereldeki yansımalarını şer'îye sicil defterlerinden biri olan 235 Nolu Şeriye Sicil Defterini inceleyerek ortaya koymaya çalıştık. Bu defter, Osmanlı Devleti'nin klasik devlet anlayışı ile Tanzimat'la girilen yeni anlayışın Mardin ve çevresinde kendine has uygulamalarını, çatışmalarını ve iki farklı dönem arasındaki sancıları içermesinden dolayı kent tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir.

235 Nolu Mardin Şeriye Sicil Defteri, 1858 ile 1861 tarihleri arasında Mardin mahkemesine intikal eden dava kayıtlarını içeriyor. Deftere toplumsal ilişkilerin doğurduğu her türlü ihtiyaç ve sorun yansımış olmakla birlikte özellikle mülk alım satımlarının ekseriyeti teşkil ettiği görülmüştür. Bu durum halkın ekonomik ilişkilerinin sıklığından ziyade devletin mahkeme kayıtları yoluyla aldığı vergilerle açıklanabilir.

Osmanlı idari sisteminde bir yerleşim yerinin şehir olarak adlandırılabilmesi için kendine bağlı diğer yerleşim birimlerinin yargı merkezi olması gerekir. Mardin bu anlamda bir kaza merkezi ve dolayısıyla da bir şehirdir. Şehirlerin en önemli özelliği güven ihdas eden yerleşim birimleri olmalarıdır. Bu güvenliği sağlayan en önemli unsur mahkemelerdir. Mardin mahkemesi Diyarbakir kadısı Müftüzâde Mustafa Efendi'nin vekâletıyla naibler tarafından idare ediliyordu. Naiblerin yanında sicilimize yansıdığı kadarıyla kâtipler ve muhızrlar gibi resmi görevliler ile o dönemde mahkemeye intikal eden herhangi bir davanın hukuki seyrini takip eden şuhudü'l hal ve vekillerden oluşan sivil kişiler de görevli olarak bulunuyordu.

235 Nolu defter, 1858–1861 yılları arasında Osmanlı idari yapısı içinde Mardin idari yapısına ilişkin detaylar da içermektedir. Sicile göre Mardin Kürdistan Eyaleti sınırları içinde olup Diyarbakir vilayetine bağlı bir sancaktır. Sicilde Sancak ve Kaza idari kavramları arasında bir muğlâklık göze çarpsa da bunun nedeni Tanzimatla gelen yeni idari düzenlemeler ile devletin klasik düzenlemeleri arasında meydana gelen geçişten kaynaklanmaktadır. Kaza hem idari hem de adli anlamda kullanılmış olduğundan Mardin kaymakamlar tarafından idare edilen bir sancak olup kendisine Ömerkan, Sürgücü, Hamse, Savur, Zaho, Midyat, Nusaybin kazaları bağlıdır. Yine bu kazalara defterimize yansıdığı şekliyle Surkan, Alaca Kalayır, Millu, Kiki Çerkan, Ğurs, Dara, Şeyhan, Pınar Ali, Bunesri ve Aznavur olmak üzere on nahiye ile isimlerini burada sayamayacağımız elli üç köy ismi yansımıştır.

Anılan dönemde halk, inanç örgütlenmesi dâhilinde sosyal sınıflara ayrılmıştır. Böyle bir ayırım İslam hukuk sisteminin öngörüsü olmakla birlikte, devletin vatandaşını

aldığı vergi türüne göre sınıflandırmasından da kaynaklanıyor. Bu sistemde halk Müslim ve gayrimüslim olarak iki sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Gayrimüslimler salt belli bir dinin mensubundan ziyade Hıristiyan ve Yahudi gibi dinleri içeriyordu. Hıristiyanların farklı mezhepler çerçevesinde örgütlenmiş olduğu ve bu mezhepler arasında asimilasyon faaliyetlerinin bulunduğu ve özellikle daha önce Mardin’de bulunmayan Protestanlığın taraftar bulduğu anlaşılmıştır.

Toplumsal yaşamda aşiretlerin belirgin bir etkisinden bahsetmekle beraber özellikle kent merkezinde devletin yereldeki temsilciliği konusunda kendilerine öncelik tanınan kimi ailelerle seyyidlerin daha fazla rol aldıkları görülmüştür.

Kent ekonomisi Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısı paralelinde bir durum arz etmektedir. Tarımsal ve hayvansal faaliyetler ekonomik hayatın vazgeçilmez gelir kalemleri arasından bulunmakla beraber ticaret sektörünün de azımsanmayacak bir potansiyele sahip olduğu görülmüştür. Kent içi ekonomiyi de esnaf ve tüccar ayırımı dâhilinde izah etmeye çalıştık. Esnaflar, genellikle bağlı oldukları iş kollarının adına göre birbirine bağlı çarşılarda ticari faaliyetlerde bulunurken debbağlar ve değirmenciler, yaptıkları işin özelliğinden dolayı kent dışında faaliyette bulunuyorlardı. Tüccarlar, bölgeler arası ticari faaliyetleri yürütüyorlar ve yaptığı işin kapasitesine göre sınıflara ayrılmışlardır. Bunlar, yoğun ticari hacimlere sahip Avrupa tüccarı, bu tüccarlara tepki olarak devletin Müslüman kesimi ticari faaliyetlere yönlendirmesi çerçevesinde kurulan hayriye tüccarları ile normal ticari iş hacimlerine sahip ve defterde sadece tüccar sınıfındadır denilen tüccardır. Mardin’in doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunması, bölgeler arası ticarete önemli bir avantaj elde etmesine meydan vermiş ve güçlü bir tüccar sınıfının oluşmasına yol açmıştır. Defterimiz bu güçlü tüccar sınıfını tüccarı mu’tebaran olarak adlandırmıştır.

Osmanlı Devleti’nin iktisadı o dönemin güçlü kapital devletlerin iktisadi tahakkümü altında bulunduğu için ülkede her çeşit altın ve para tedavülde bulunuyordu. Bununla beraber Mardin piyasasında en fazla kullanılan para türü Cedid Rumi Kuruş idi. Mülk alım satımlarında bu para çeşidi kullanılmıştır.

Anılan dönemde her çeşit mal, eşya ve emeğin karşılığı olan ücreti defterimizin bize verdiği sınırlı olanaklardan dolayı tespit edemedik. Ancak hububat fiyatlarından buğday ve arpanın resmi fiyatı ile kimi hayvanların serbest piyasa ücretlerini tespit etme imkânını elde ettik. Kentin bayındır faaliyetlerini yürüten güçlü bir mimar ve amele sınıfının olduğu ve bu sınıfın kente bağlı kırsal kesime hizmet götürdüğü ve bunların yevmiye olarak adlandırılan günlük ücretleri de tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

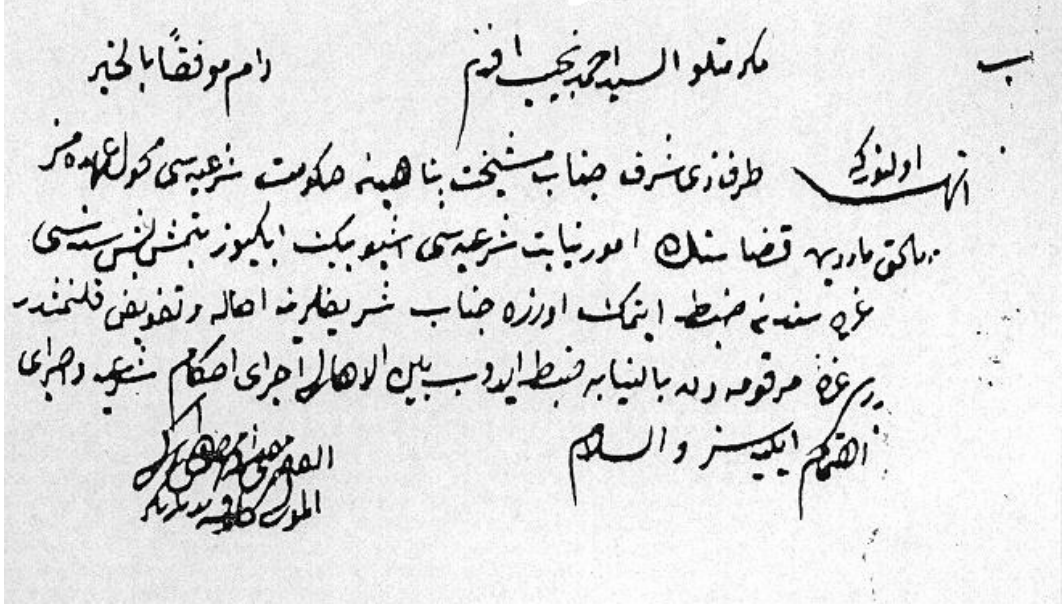
- Abacı, Nurcan; **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk); **Mardin Tarihi**, Yayına Hazırlayan; Burhan Zengin, Ankara 1999.
- Abdusselam Efendi, **Mardin Tarihi**, Çev: Hüseyin Haşimi Güneş, İstanbul.2007.
- Akdağ, Mustafa; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları**, Barış Yayınları, Ankara 1999.
- Akman, Mehmet; **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılanması**, Eren Yayınları, İstanbul. 2004.
- Alioğlu, E. Füsün, **Mardin Şehir Dokusu ve Evler**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul. 2003
- Aydın, Mehmet Akif, “Mahkeme”, **DİA**, C. XXVII Ankara 2003, s.338–341
- Aydın, Suavi; Kudret Emiroğlu; Oktay Özel; Süha Ünsal, **Mardin, Aşiret-Cemaat-Devlet**, Türkiye Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul. 2001.
- Baltacı, Cahid, “Şeriye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi”, **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul 1985.
- Bayraktar, Hilmi, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.
- Cin, Halil; Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, C. I-II, İstanbul 1996.
- Çadırcı, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840–1876)”, **Bellekten**, C. LIII, Ankara 1989.
- Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Çolak, Abdullah, “ İslam Ceza Hukukunda Meşru Müdafaa”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 8, Sayı 19, (Bahar 2004), s.135 -156.
- Demirel, Ömer, “Sosyo Ekonomik Açından Mardin Tüccar ve Esnafı (19. Yüzyıl)” **UMTSB**, s. 627 – 638.
- Demirel, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişisine Bir Örnek: Sivas Şehir hayatında Vakıfların Rolü**, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Eken, Galip, “19. Yüzyılda Mardin Vakıfları”, **UMTSB**, s. 467 – 474.

- Ergenç, Özer, “ Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **I. Uluslar arası Türkiye'nin Sosyal Ekonomik Tarihi Kongresi**, Ankara 1980, s. 102 – 120.
- Erkek, Mehmet Salih, “ Şeriye Sicillerine Göre 18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Mardin'de Hukukun Uygulanışı”, **UMTSB**, s. 753- 764.
- Ertaş, Mehmet Yaşar, “ Tanzimat Döneminde Mardin ve Çevresinde Devlet Aşiret İlişkileri”, **MMITC**, Haz; İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007. s. 497- 528.
- Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul 1996.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, **İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Hukuku Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme**, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Göyünç, Nejat, **XVI: Yüzyılda Mardin sancağı**, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Göyünç, “Hane”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XV, İstanbul 1997, s. 452–453.
- Günay, Ramazan, “ Mardin'de Gayri Müslimlerin Durumu (XIX. Yüzyılın İlk Yarısında)” **UMTSB**, s. 743 – 752.
- Halaçoğlu, Yusuf, **XVIII: Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Kankal, Ahmet, “18. Yüzyılda Mardin'de Aile”, **UMTSB**, s. 735 – 742.
- Kankal, **Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)**, Ankara 2004.
- Karpat, H. Kemal, **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, Çev. Durukan Zorlu-Kaan Durukan, İmge Yayınları, Ankara 2002.
- Karpat, **Osmanlı ve Dünya**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.
- Katip Ferdi, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi**, Naşir; Ali Emiri, Hazırlayan, Yusuf Metin Yardımcı, İstanbul 2006.
- Kayıran, Mehmet, “ Şeriye Sicillerinin Askeri Tarih Bakımından Önemi” **I. Askeri Tarih Semineri**, Ankara 1983.
- Kazıcı, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1996.
- Keskin, Mustafa-Mehmet Metin Hülagu; **Geçmişteki İzleriyle Kayseri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Maalof, Amin, **Ölümcül Kimlikler**, Çev. Aysel Bora, YKY, İstanbul 2005.

- Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 216–265.
- Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayınları, İstanbul 2001.
- Özcoşar, İbrahim, “13 Mahalle 7 Cemaat (19. Yüzyıl Mardin’inde Cemaatler Arası Uyuma Sosyal Örnekler, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Yayına Hazırlayanlar; M. Metin Hülagu-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan-Süleyman Demirci, C. II, Kayseri 2007.
- Özcoşar, “19. Yüzyılda Mardin İdari Yapısı”, **MMITC**, s. 445 – 456.
- Özcoşar, “Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme Keldani ve Süryani Katolik”, **Süryaniler ve Süryanilik I**, Haz; Ahmet Taşğın-Eyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli, Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 267 – 296.
- Özcoşar, **19. Yüzyılda Mardin Süryanileri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2006.
- Özcoşar-Hüseyin Haşimi Güneş-Fasih Dinç, **242 Nolu Mardin Şeriye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İstanbul 2006.
- Özçelik, İsmail, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara 2001.
- Öztürk, Said, **Askeri Kasam’a Ait İstanbul Tereke Defterleri**, İstanbul 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Palalı, İlhan, **XIX. Yüzyılda Diyarbakır**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1999.
- Sarı, Serkan, “Tereke Kayıtlarına Göre 15-19. Yüzyılında Mardin’de Sosyal-İktisadi Hayat, **UMTSB.**, s. 765 – 766.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, MEB Yayınları. Ankara 2005.
- Taş, Kenan Ziya, “Arşiv Malzemesi Olarak Şeriye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları” **I. Milli Arşiv Şurası**, Ankara 1998.
- Yılmazçelik, İbrahim, “Şeriye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülahazalar” **I. Milli Arşiv Şurası** Ankara 1998.
- Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ 1999.

EKLER

EK:1

Mardin naibliğine 1275 senesi (Muharrem ayının) 1. gününden itibaren Seyyid Ahmed Necib Efendinin tayin olunduğuna dair Diyarbakir kadısı Müftüzâde Mustafa Efendi tarafından gönderilen mektup.

EK: 3

هذه حجة صحیحة شرعیة یرب مضمونا ویقر معلوننا عنه ذکره لونه
 ارموضه کلهم الشریح الشریف الانور والحفل الیه الخیف الازهر الواقیة فتمت اعلى کتاب
 عامه اذ لم یظفر المتطاب یوم الحسب طویل له ولستأ به ست المحدثات وکتابه النسا
 الصالحات ذی العظم والعصمت تأمل فیهم بنت المردوم محرم بالکونان اوصیه شرعیة وتمکلة
 صریحیه علی اولاد صلبها الصغار اظهر یمنه وریبه البلوغ ولهم محرم واهله شمس وفاطمة اولاد
 ایوب اغا به او او اغا الشریح یعزبه اغا سیدنا المردوم المتوفی لقری صالحهم وتبعی صغیرهم
 وتعدیه وکفای ما عا رو انتقل الیهم من قرة وکتابه ومخلقات اجمع المتوفی المردوم بالامانة والبیاتة
 والصلیانة وهما ای الوصیه المؤمنة الیها قلبت الوصیه المذكورة واعویت والتزمت باجرا شرعیة
 وانفا: قواعدها وطرسها علی الوریة المحیة والنسب المطوره فاهو الواجب والذلتم علی
 اسوق اشالیها شتم لما تم امر الایضا: فرض وقدر ووجب وقرر خبا به کلهم الی اسم
 المؤمن الیذالت نوما: الباری منقاد الیه نفقة الصغار المذكوریه فی کل شهر غیره وتنفی
 فی تاریخ کتابه فاة وضمیه غریک علی ان یکون نفقة کل واحد منهم ضمیمه لکسکس وروی صیه
 وزالک لک کولهم وشردوهم ولبسولهم وسائر صفاتهم اللذیة لهم من مالهم ورضیه الیمنه
 المزمی الیها لایضا بالفرض والنفقة وقریه بالانفاق وفما راضیا وقولا وفرضا لیه
 صحیحاً شرعیاً خبری زایلهم وحرز فی السور العشریه فی شهر صیه لفرذ المبارک لسنه
 وسبعیه وثمانیه والف من الحجج علی المردوم السنه
 یوم الاحادی

عالم فضلاء سکوا
 شاهه راج حاج فخر اعظم
 ایضاً بالجمعین
 صیه به ایوب
 کذا لکون علی اعظم کلک
 بیخرا ه سینه اغا
 یومیک به فخر الملک

Eyyub Ağa bin Davud Ağanın vefat etmesi üzerine, çocukları olan Mahmud, Aheşah, Senem ve Fatıma'ya vasi olarak anneleri Naile Hanım binti Muharrem Bey Millizâde'nin tayin olunduğuna dair belge.

EK: 4

دیار بکر مملکتی عثمیه مناره محکمہ ساکنیند ایک تاریخیند انکی ماہ مقدس و قاتنا ایند
 رفائی عجبیله نیکه نیکه نیکه ورائی محله فرقیه ساکنه ایند روضه مسکون فقیر که ارعی
 بنت فتاحی و رفیق بنت ذالفقار زلفقار تونلاید کبیر اوغلار رفائی عجبیله و
 اوغلان احمد و صلیبه کبیره قزقر شمام و امون و صلیبه صفیره قزقر کاملیه منوره او
 لکه تونای موئی لہلہ دیونیر کہ سندہ ازیدار لوب و زینہ سی ترکہ دنه کفیلد ایند
 موئی لہلہ ترکہ قزقر سی قیف و دیونیر منبتہ سی ارایہ قبل شوعدن طلوعت
 اینی کیم رفائی و دانی معرفتاری معرفت شوعدن تحریر و سوره سلطانیہ بالکون
 المصافق رائی صاحب محوره تسلیم قلدنا متونیر معرفتک دوتربکی برا
 ذکر و بیان و نور لرور البور النور منہ شاربانیہ المعظم لندہ غنی و سعید و
 صفا و طیب ۱۸
 ۲۷۷۱
 رفیقہ صفا و طیب صحیح
 ۷۸۰
 ۱۸۹۶
 دوه صلدی
 ۲۹۶۰
 قصبہ زای
 دوه قصبہ زای
 فیلیک لوانغنی
 ۱۰۹۰۱
 المصافق
 صمد رفیقہ زای
 برصفا لوانغنی صلدی ولایتی
 فادرنه قدر ایضی لعل
 ۲۷۰
 المصافق
 ۲۰۸۷
 صمد الای
 ۲۸۱۸
 دیار بکر ساکنیند تونای رفیقہ دانی صاحب محوره عجبیله اوله شیبک الیکون الایضی
 جنت کفیلد ایند ابہ الرفور رفائی موالیہ لعل لوانغنی و الخلف رفیقہ صمد الای
 مبلغ رفیقہ دانی رفیقہ صاحب محوره تسلیم قلدنای انبو محله زور زور

Diyarbakir'in Ayn-ı Minare Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Rifai bin Abdullah'ın verasetinin eşleri ve çocukları arasında paylaşıldığını gösteren belge.

EK:6

دستور مرسوم مشير معز نظام العلم مبرام اولوچوهور بالفكر انقب تم مهم اولوچو بالراحي الصب مكرم
 بنينه السطة والاقبال مشيه الركن العارة والاعلام المحفون بصنوق عواطف الملك الاعلى بالمحقايله
 طرزونه اياتي وليسي اولوب بحجيه نشته هاليونماك برنجي رتبه سندن هانزوهامي اولان وزير مبرام
 عزت پاشا ادام اه تعالي اهدله واقفاران الكارم والكارم المختص بمزيد عناية الملك الهم
 رتبه ثانياه الصهانيم ماردني سجاغني قائم قاضي سطنك سندن معلوم واقفاران الامه والكارم صاحب
 الامامه والكارم المختص بمزيد عناية الملك الهم رتبه ثانياه الصهانيم كشتخانه سجاغني قائم قاضي
 صني دام مجده وقه من النواب المشرمه ماردني نائب مولانا زيه عياضه توفيق رفيع
 هالي يومه واصل اولوبه معلوم اولوکه جابلر سجاغني دافلسه اولونم بقتلكر مناعه سنده تبه ايه
 فصل ونا دنه اولوچو قانديك طرفه اياتي بصيه اولونم مقه مجه تعلقه اولون امر وارخ نسبه
 ملكانه م برنجيه صادر اولان امر شيفله كشتخانه يني اولونم اولان دله پاپاس ديكلمه بوانيكوس
 نهر راهدك سوجالي ايجانجه علمه كورم بولنه يرسى محه ورن غير سلم ايه وكنه مرقولك مبرام
 نمن واهلاد اولونم قه صهي انما اولونم بوموسب انما مرقولك ماردني قه بل نفاي بانجه لارم
 كلان امر شيفولك اهداري مجلس ولاي اهلکام عليه منم با ضبطه افاره اولونم قه اولوچو هله اهره
 قه صونه اران سینه ملكانه م تعليله امر هاليه مشاهنه سونج وصدور ايميه اولونم سترکه
 والي مشر وقانجه مرمي الهاسر مرقولك تحت الحفظ قاضي وچله ماردني نمن وارسا مبادت
 ايليش و سترکه قائم قاضي ونايب مرمي الهاسر ووهولنه راهب مرمي اولونم مرقولك مرقولك
 واقته ايتيروب بلد فرمخ محل افه مرقولك اران رحصت اولونم ووهولن دربار شوكت قرار ملكانه
 تحرير و اشعار ايليم ستر شوبله م ستر علامت شريفه م اهدا و قله ستر تحرير افه اولونم مرمي الهاسر

Mecidiye nişanının 1. rütbesine haiz Trabzon valisi Hacı İzzet Paşa, rütbe-i saniyeye sahip Mardin kaymakamı Mustafa Rüşdü Paşa, yine rütbe-i saliseye sahip Gümüşhane kaymakamı Hüseyin ve Mardin naibine hitaben: Canik sancağı dâhilinde bulunan çiftlikler tartışmasında çıkardığı fesad gereğince geri dönmek ve ayak basmamak üzere Gümüşhane'ye sürgün edilen Deli Papaz olarak anılan Yovanikos'un sui hali sebebiyle Gümüşhane'de bulundurulmasının sakıncasından bahsedildiğinden, adı geçen papazın Mardin'de ikamet ettirilmesi ve başka bir yere gitmesine müsaade edilmemesi hususunda gönderilen ferman sureti.

EK:7

عربی نامه ابراهیم قزوینی

مدینه ماوریه کلاته شهبه بر محله سی ساکنه ازنده بخرست بون بیلی نامح فاقوم طرفه ذکری
 آنه عدایه و کلی اولدینی فانه مزبورده بی عارفانه کله زاده فاجع فضاغیا و طله بزم صالح
 ابراهیم خان شها و تبارینه و کلی اولدینی ثابت وثبوت و کالته حکم شریک لاصه اولده
 مزبورده بجه نیک بابایی نهم باغنه الاعلام بون بیلی به صلح عبیدالکریم سلسله شریف
 انور و محفل دینه صنف ازهره مارده بیلی اعفصنه بجه زاده اسماعیل صفتی
 افندی به کجایا مدالوه سنه اورزینه عور و تقیر کلام اربوب کله زاده ایدنه بنی
 رتیه سی شهر رمضان المبارک یکرمی بدینجی کوشنده انبوه کلام فرم فرقه
 بجه قایم بیدر مزبور اسماعیل صفتی فذینک فانه زوجه راضی انبش
 عرفونیک قوه قوی هم فخر الجاسی محمد افند و قایم والده یلم بیلرزه علمه به معاش
 معاشرته تانی مؤظله فرم مزبورده افند بر منزهه اکتانه ایدینه و کینه
 هرماه یوز البش عروزی کینه و هم فرقه محافل فاشنه و کینه
 شه ایلی او غلامینه ضاریده نفقه تقدیر ایدیکه و نفقه فقده به رفی نور
 اسماعیل صفتی افند اینه کفیل بالمال اولدینی زانجه صوم و ارضای طاری
 سنه رفی و بریندی هم بر قطعه بعد الابراز و الخاله هذه افرمله منزل
 رفی استکار ایدر مکه تاریخ فرقه سنه نهم تاریخ اعلامه طبقه به قدر ادره
 ماهه یوز البش عروزی ایلیک یوز عروزی مزبور اسماعیل افند کفالت
 حکمینه بناؤنا لودکا طلب ایدر هم بعد العذر والاستسطاق فرقه اسماعیل
 افند صوابینه قضیه تک بر سوال مشروط اورزه اولدینی طایباً و طیباً
 اقرار و اعتراق استمکله موصیبه ببلو فرقه ایلیک یوز عروزی
 مدعی بر کل عروزی بونه ارا و تسلیله فرقه اسماعیل افند افرام
 دلته بی و قوهی فضاغیا ایدر اعلام اولدی اولدیر ادره
 ملا

Gelin kaynana anlaşmazlığını konu alan belge

EK: 8

معرضه و اسرار بندگان
 که ستانده انانقی را خدمت کاسه با در بره شیخه و صفای نفسی را بعد قضیه بر سها گذرانده ایکن تبار
 انسه طغوز کوه مقدمه لعمه لکنفه بر وجه از محرومیت و فاشا به طاققه بودید در راه
 ولد ابراهیم و زانی ازین فرزندان که سی مرویت یا قوسه نام کرده ابله زوجه فرزند
 صلیبی صیغری و غلی که سالی منحصراً اولاد یعنی محض فرزند جماعه اینه ثابت و شوشه و در این
 شریقی لاصه ولد قند صکره ازین فرزند مرو نام بوده نادیده بگفته معقول کسی است
 صغیر فرزندک لغوی اهورینه با بخت شریجه فصیح و صمی و متوفای مرقومک لاد
 بصیرت و اولاد یعنی اولاد سالف البیان و صغیر مرقومک ساکنند اولاد بوقه
 تاملی اولاد اوزره جانب حکومت احضار اولاد که اولاد یعنی مرقومک در آنها
 شایع بود و اولاد ازین اولاد با اولاد و غیر کلیم ابواب پنجمه اصابه مانده
 یزید طغوز غنی است که در ساعت ننده و صغیر فرزند مرو نام متوفای مرقومک متولد
 مرقومک دارد و مرقومک مرقومک مرقومک تراغ و یکدیگره شریخی الیکاری صغیر در انبوه فرزند
 انفا البیان و صغیر فرزند مرو نام اولاد متوفای مرقومک متولد فرزند او که در
 غایت الحاس عمه القاصح بحجه الیکاب بینت یعنی که اولاد مرقومک در صغیر فرزند
 عفا اصف و صغیر فرزند مرو نام مرقومک متوفای مرقومک مرقومک متولد فرزند او که در
 شریخی مرقومک دارد و عمه فرزند مرو نام مرقومک متوفای مرقومک متولد فرزند او که در
 قالقه به بدی کوه مرویت و ناسخ است که سینه عالی شهر رمضان المبارک است
 بر صغیر مرقومک متولد مرو نام مرقومک متوفای مرقومک متولد فرزند او که در
 بهر حال مراد مدیکو بعد الدعوی و الاستطاق مرقومک مرقومک متولد فرزند او که در
 صدورینی کیا انظار مدینه فرزند مرو نام مرقومک متوفای مرقومک متولد فرزند او که در
 طاققه مرقومک متولد مرو نام مرقومک متوفای مرقومک متولد فرزند او که در
 ولد شکرنا ما کسکه لعل الشها ده مرقومک متوفای مرقومک متولد فرزند او که در

Mardin sancağına bağlı Zaho kazasında ikamet eden Harun bin Şalom'un, dindaşı olan Nahum'u öldürmesi neticesinde kendisine kısas uygulandığına dair mahkeme kararı

EK: 9

مادره فایز اصفهانی عمداً لکریم زاده عبدالرحمن چلبی به تجارتی خرید
اولری و سهارندن واردا اولدو بروات شریفه کله صورتی

به بار عاید اعمار مکت و توسیع تجارت و طلقاً نظم حال تجارت و عیت خصوصاً
بره نوبت اقسا اینه اسباب و مصالح و تحکامه متوقفه و منوط اولد
دل و سوسه و آینه ملل بالاتفاق بونظم اولدو متداول و مضبوط اولری لور
وروا و حج و هیتها نه تجار تلمه مالون اولدو و لاک تجاره اولدو هلاک
شع بولونان اهل اسلام تجار کله سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
واج فواند و ضایع و صعب اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
برقوم حقله بازراره سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
و متجارتنه با فوا عدل و سعادت سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
ک بکونه جوع قیاضی تحقه ایتمک بولدی و تبیین اولمیت ساربات عالی است
ک حال و کیفیت اول مرده اندک معرفت سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
فانده مجبه اولدو ایضا سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
بجمله و بره حکمه مهرور شه زنا مدری و تجارته سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
زوتلری مشربدرینه دکوات تجارته شرط راجله بروات و ایکنه سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
مشربدریم و بولم و بونده تجارته لقب اولری بر اولدو و با تجار کله
شکار لری نالی اولدو ایستاد و امنیت و سعیه و عایت بولدی حقله
استنا و معنی ناره اجرا فایده اولدو ایضا اهل اسلام تجارتی ماریه
که دفعه توقیر رضایت رضا قاضی عمداً چلبی ولد محمد نام تا جبراً اولدو
م و هکذا نه تجارتی بولدی و هکذا سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
یا اینه بره صیغه شرطی برات عایت نام اعطای تجارتی سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
ظرفارندن مهرور شه نام تصدیق انرا و استعا اولدی و نام مرقوم معینه اولدو
التمه بولدی سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
برات شریفه اعطای تجارته نظر شرطی بولدی با تقیر افاده و ایضا
اولمیت و شرطی بولدی و هکذا سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
دفعه اولدو تجارته اولدو بولدی سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
و با ضرر و مفاسد و اداری لاجل التجاره بولدی سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
موم اولدو مهرور شه لایحه استعا اولدو تجارته شرطی بولدی سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
امری و بریه و ایضا بروات اولدو تجار ک بولدی سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
بشقه لشکره او امر شریفه ایله تخصیص قلنا نه ایکنه سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
امتیازاته عینده نالی اولدو و هکذا سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
اولدو مالک مرقوم سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
بره سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
و معده سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
مطلوب اولدی اولدو سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
تحویل اولدو لوزره ایکنه زیاده کطایه اولدو و تجار مرقوم تکله دله سرب
اهل اسلام کله خستیا نه تبعه دن برسی لاجل الترافع حکمه و بیخوردی
کدریک مراد اولدی رضا بط نه ظرفارندن تکدی ایله معامه و کرا عیاری
اولدی وضع وقوع کما مک شرطی نظر سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
تبعه حقله اولدو معامه و توقیر سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها سرب تجار تلمه مالون اولدو هیتها
اولدو حقیق

Mardin hanedanından Abdülkerimzâde Abdurrahman Çelebiye Ticaret-i Hayriye imtiyazının verildiğine dair ferman sureti.